แนวพระพุทธศาสนา

โดย

เสถียร โพธินันทะ

ภาพตอนช่วงวัยเริ่มรุ่น

เขมโพธินนฺโท ภิกขุ
วัดกันมาตุยาราม

ภาพก่อนท่านเสียชีวิต

สารบัญ

กำเนิดศาสนา

ศาสนาเป็นผลแห่งการแสดงออก ซึ่งเจตจำนงอันสูงของมนุษยชาติ ในอันที่จะชนะทุกข์บรรลุสุข เป็นเงาสะท้อนของปัญญา ซึ่งพัฒนาตามลำดับกาลของมนุษย์ ฉะนั้น ศาสนาในยุคบุพกาลจึงมีรากฐานบนอารมณ์มากกว่าเหตุผล และค่อยๆ เปลี่ยนแปลงในทางที่เจริญขึ้น จนลุถึงภาวะแห่งศาสนาอันบริสุทธิ์สมบูรณ์ด้วยเหตุผล ในสมัยบุพกาลเมื่อมนุษย์ยังปกครองด้วยระบบหัวหน้าครอบครัวหรือหัวหน้าหมู่ ศาสนาในยุคนั้นก็เป็นลัทธิบูชาพระเจ้าประจำธรรมชาติจำนวนมากหลาย สุดแต่จะเห็นว่าธรรมชาติใดซึ่งทรงพลังประหลาด เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง แผ่นดินไหว และภูเขาไฟระเบิด ฯลฯ มนุษย์ครั้งนั้นก็เข้าใจว่าจะต้องมีสิ่งลึกลับประจำธรรมชาติดังกล่าว เป็นผู้บันดาลให้มีปรากฏการณ์ขึ้น มนุษย์เกิดอารมณ์กลัวจึงพากันกราบไหว้บูชาผู้บันดาลนั้น ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก เป็นศาสนาบูชาพระเจ้าประจำธรรมชาติ

เมื่อจำเนียรกาลล่วงมา ลัทธิพ่อบ้าน หน้าหน้าหมู่ แปรเปลี่ยนไป โดยที่มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นสังคมใหญ่ขึ้น จนกลายเป็นประเทศ และมีกษัตริย์เป็นผู้ปกครองประเทศพระองค์เดียวโดยสิทธิ์ขาดสูงสุด ศาสนาในระหว่างยุคนี้มนุษย์ได้เลือกสรรพระเจ้าซึ่งมีอำนาจมากที่สุดและมีคนกลัวมากที่สุด ยกขึ้นเป็นประธานของพระเจ้าทั้งปวง นานวันเข้าพระเจ้าอื่นๆ ค่อยๆ หมดความสำคัญลงไป เพราะมนุษย์พากันบูชาแต่ประธานพระเจ้าองค์เดียว ซึ่งถือกันว่าเป็นบิดรของโลก ครั้นเมื่ออารยธรรมของมนุษย์พัฒนาถึงขั้นรู้จักเหตุผลมากขึ้น อำนาจของพระเจ้าก็ค่อยๆ สลายไป กลายเป็นอำนาจของชุมชนซึ่งเป็นมนุษย์ด้วยกันนี่เอง การผูกขาดอำนาจไว้กับพระเจ้าจะเป็นองค์เดียวหรือหลายองค์ก็เสื่อมคลาย ศาสนาซึ่งเกิดขึ้นในสมัยนี้จึงเป็นศาสนาที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้า หรือปฏิเสธต่อความสำคัญของพระเจ้า แต่เป็นศาสนาที่อาศัยเหตุผลทางปัญญายิ่งกว่าใช้อารมณ์ ฉะนั้น เราจึงสรุปประเภทของศาสนาได้ ๒ ประเภท ดังนี้ คือประเภท **เทวนิยม** และประเภท **อเทวนิยม**

๑.ศาสนาประเภทเทวนิยม บูชาพระเจ้าหลายองค์ก็มี บูชาพระเจ้าองค์เดียวก็มี.

๒.ศาสนาประเภทอเทวนิยม ไม่บูชาพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้า ได้แก่พระพุทธศาสนา เป็นอาทิ.

ศาสนาสำคัญต่อมนุษยชาติ

สัญชาติญาณของมนุษย์ ย่อมมีความเห็นแก่ตัว มีกิเลสตัณหาประจำมาแต่กำเนิด แม้จะได้มีการศึกษาหรือมีความรู้สึกผิดชอบสูง แต่อารมณ์ของมนุษย์เป็นสิ่งไม่แน่นอน มักจะถูกครอบงำ

ด้วยความคิดฝ่ายต่ำได้ง่าย ซึ่งถ้าความรู้สึกยับยั้งมาไม่ทันก็อาจลุกรรมชั่วได้ ศาสนาจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับควบคุมจิตใจส่งเสริมสติสัมปชัญญะในการเตือนตนเอง ให้ละชั่วประพฤติดี แม้ในที่ลับตากฎหมาย ลำพังคนมีการศึกษาดี มิได้หมายความว่าจะต้องเป็นคนดีเสมอไป คนบางคนอาศัยการศึกษาที่ตนได้เรียนรู้มา ก่อกรรมทำเข็ญให้แก่สังคม ชนิดแอบแฝงและแนบเนียน จนสังคมก็ยังเข้าใจว่าคนนั้นเป็นคนดี หรือความทุกข์ยากยุ่งเหยิงของโลก มีส่วนอยู่ส่วนหนึ่งเกิดจากคนที่สำนึกตนเองว่าเป็นผู้รู้ แล้วใช้ความรู้นั้นไปในทางผิด ในทางเบียดเบียนกัน แต่ถ้ามีศาสนาประจำใจและปฏิบัติตนในข้อธรรมของศาสนาโดยแท้จริงแล้ว ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดๆ เพราะทุกศาสนาก็สอนให้คนละชั่ว บำเพ็ญความดีด้วยกัน สังคมก็จะมีสุข โลกก็จะมีสุขมากกว่าที่เป็นไปอยู่แล้วเป็นแน่ อาจมีเสียงถามขึ้นว่า ถ้าคนเราทำตนเป็นคนดีมีศีลธรรม ก็เห็นจะไม่จำเป็นในการนับถือศาสนา ปัญหาข้อนี้น่าพิจารณามาก ถ้าเราจะสืบสาวถึงมูลที่มาแห่งศีลธรรมแล้ว ก็จักประจักษ์มาจากศาสนานั่นเอง เพราะศาสนาเป็นบ่อเกิดของศีลธรรมอันดีงาม ครั้นเวลาล่วงนานมาเราลืมข้อเท็จจริงนี้ นึกว่าศีลธรรมเป็นเรื่องที่มนุษย์รู้ๆ กันอยู่แล้ว คล้ายกับเรารู้จักหาอาหารรับประทานเมื่อเกิดความหิวขึ้น หรือนึกว่าศีลธรรมมาจากการศึกษาอย่างเดียว เลยมองข้ามศาสนาเสีย จะเป็นการสมควรอยู่หรือในการที่เราจะรับเอาผลอย่างเดียว โดยที่ไม่ให้ความสำคัญแก่เหตุผลนั้นเลย

อนึ่ง การที่เราจะมีศีลธรรมอย่างเดียว ยังไม่เป็นการเพียงพอสำหรับความเจริญ ก้าวหน้าในด้านปัญญา เพราะฉะนั้น ศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาประเภทนับถือเหตุผล จะให้ได้ในด้านนี้อย่างสมบูรณ์ทีเดียว เรานึกว่าความดีมีเพียงมาตรฐานขั้นโน้นขั้นนี้ก็พอ นั่นเป็นเรื่องที่เรานึก แต่ความจริงแล้วความดียังมีอีกมาก ซึ่งบางครั้งเรานึกไม่ถึงเลยก็มี และศาสนาก็จะให้คำตอบแก่เราอย่างดี นอกจากนี้ศาสนาได้นำความเจริญมาสู่มนุษยชาติ ทั้งทางด้านจิตใจและวัตถุ เป็นความจริงที่ปฏิเสธมิได้เลยว่ามีชาติหลายชาติซึ่งได้ลุถึงอารยธรรมเพราะเหตุได้รับนับถือศาสนา ซึ่งแต่ก่อนชาตินั้นๆ มิได้นับถือมาก่อน ศาสนาได้เป็นสายสัมพันธ์ระหว่างความแตกต่างของชาติพันธ์ เป็นสัญลักษณ์แห่งภราดรภาพ และบูรณภาพที่มีเนื้อแท้จากความรู้สึก ศาสนาได้ให้ความอบอุ่น ที่พึ่งทางใจ และได้อรรถาธิบายปัญหาชีวิตของมนุษย์ผู้ถูกกดดัน แผดเผาด้วยความทุกข์ลำเค็ญให้แจ่มกระจ่าง สร้างชีวิตใหม่ที่สวยสด และมีความหวังให้ ศาสนาได้อำนวยสันติแก่ผู้ปรารถนาสันติ และได้ปลดเปลื้องความทุกข์ของมนุษยชาติ ในด้านยับยั้งกิเลส ความเห็นแก่ตัวอย่างได้ผลที่สุด ความเมตตากรุณา ความโอบอ้อมอารี และเคารพสิทธิของบุคคลมีมูลมาจากศาสนามากที่สุด ก็สิ่งเหล่านี้มิได้เป็นจุดปรารถนาของมนุษยชาติที่จะลุถึงหรอกหรือ และเมื่อศาสนาได้เป็นฝ่ายอำนวยสิ่งเหล่านี้ให้ จึงนับว่าศาสนาเกิดขึ้นโดยเจตจำนงของมนุษยชาติแล้ว ตราบใดมนุษยชาติยังธำรงอยู่ ตราบนั้นศาสนาก็ยังคงมีความหมายที่สำคัญยิ่ง.

พระพุทธศาสนาคืออะไร

พระพุทธศาสนา คือศาสนาของท่านผู้มีปัญญารอบรู้ คำว่า “พุทธะ” แปลว่าผู้มีปัญญารอบรู้ ซึ่งได้แก่พระศาสดาผู้ตั้งศาสนานั่นเอง ทั้งนี้เพราะว่า ศาสนามิได้เป็นศาสนาตั้งอยู่บนรากฐานอารมณ์ พระพุทธองค์ผู้ตั้งศาสนานี้ได้ทรงใช้สติปัญญาค้นคว้าพิจารณาด้วยเหตุผลที่เป็นจริง จนกระทั่งได้พบกับสัจธรรมด้วยพระองค์เอง เมื่อค้นคว้าทรงปฏิบัติพระองค์เองด้วย กาย วาจา ใจ ตามวิถีของสัจธรรม และได้รับผลแห่งการปฏิบัตินั้นโดยสมบูรณ์แล้ว จึงทรงประกาศแก่โลก เพื่อความสุข เพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ โดยพระมหากรุณา

พระพุทธศาสนาจึงชื่อว่า เป็นศาสนาของความจริง และเป็นความจริงซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึง ไม่ผูกขาดเฉพาะศาสดาผู้เดียว พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาของปัญญาชน.

พระพุทธประวัติสังเขป

ย้อนหลังจากนี้ไป ๒๕๘๐ ปี ณ แว่นแคว้นหนึ่งทางตอนเหนือของอินเดีย ค่อนไปเขตประเทศเนปาลเดี๋ยวนี้ แคว้นนี้มีเมืองหลวงชื่อ **กบิลพัสดุ์** ชนชาวแคว้นส่วนมากเป็นพวกศากยะ มีระเบียบการปกครองแบบอภิชนาธิปไตย คือมีสภาซึ่งพวกศากยะทุกคนมีสิทธิ์เข้าประชุมบริหารรัฐกิจได้ และมีประธานสภาซึ่ง ณ บัดนั้นได้แก่พระเจ้าสุทโธทนะ พระองค์มีพระมเหสีทรงนามว่า **พระนางสิริมหามายา** ทั้ง ๒ พระองค์ คือผู้ให้กำเนิดมหาบุรุษของโลก ในวัน ๑๕ ค่ำ แห่งเดือนวิสาขะ (เดือน ๖) พระนางสิริมหามายาประสูติพระโอรส ณ ราวป่า ระหว่างหนทางเมืองกบิลพัสดุ์กับเมืองเทวทหะ พระโอรสองค์นี้ได้ขนานนามว่า **“สิทธัตถะ”** เจ้าชายสิทธัตถะมีพระรูปโฉมงดงามผึ่งผายแข็งแรงและมีสติปัญญาฉลาดมาก ได้รับการอบรมวิชาต่างๆ ตามขัตติยะประเพณี และทรงรอบรู้แตกฉานในเวลาอันสั้น เมื่อพระชนม์ได้ ๑๖[๑] ปี ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงพิมพา หรือยโสธรา และเมื่อพระชนม์ ๒๙ ทรงมีพระโอรสองค์หนึ่ง ในปีนั้นเองเป็นปีที่สำคัญที่สุดของชีวิต พระปัญญาและพระกรุณาของพระองค์ได้เตือนพระองค์ไม่ให้หลงใหลต่อโลกียสุข ซึ่งเป็นสิ่งไม่จีรัง เสียงปริเทวนาการของประชาชนซึ่งถูกกดขี่จากระบบชั้นวรรณะของพวกพราหมณ์ ความงมงายในการบูชายัญเพื่อขอความสุขจากพระเจ้า โดยวิธีโยนบาปให้แก่ผู้อื่นรับแทน ความทุกข์ยากแห่งชีวิตที่เผชิญต่อการเบียดเบียนกัน ความผิดหวัง ความเจ็บป่วย และความตายของมนุษยชาติ ซึ่งปรากฏแก่คลองพระเนตร เป็นสิ่งเร่งเร้าให้เจ้าชายต้องขบปัญญาชีวิตว่าอะไรคือสุขนิรันดร์?

---

๑. ตามข้อค้นคว้าของข้าพเจ้าเข้าใจว่าควรจะเป็นพระชนม์ ๒๖ และได้แถลงเหตุผลในหนังสือเรื่องพุทธานุศาสน์แล้ว แต่ในที่นี้คงตามเดิม.

เราจะปลดเปลื้องทุกข์ของประชาชนอย่างไร? เพื่อแก้ปัญหา ๒ ข้อนี้ เจ้าชายจึงสละสุขส่วนพระองค์ออกผนวช เพื่อค้นหาความจริงที่จะอำนวยสุขแก่สรรพสัตว์ แทนที่จะหลงติดหลงในกามสุข คนไม่มีสมบัติจะสละแล้วสละกามสุขออกบวชนั้นง่าย แต่คนที่เคยมีสมบัติทุกอย่างตามปรารถนาแล้วเสียสละเพื่อสรรพสัตว์โดยความปลงใจของตนเองนี่สิแสนยาก การผนวชของเจ้าชายจึงเรียกว่า **"มหาภิเนษกรมณ์"** ทรงใช้เวลา ๖ ปีในการบำเพ็ญเพียรเพื่อลุความจริง ในปีพระชนม์ ๓๖ พระองค์ก็ได้ตรัสรู้สัจธรรมด้วยปัญญา และพระหฤทัยที่สะอาดหมดจดจากกิเลสบัดนี้ พระองค์เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระผู้รู้ดีรู้ชอบแล้ว วันที่พระองค์ตรัสรู้ตรงกับวันเพ็ญเดือนวิสาขะ เช่นเดียวกับวันประสูติอีก

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ได้อุทิศพระชีพเพื่องานแผ่สันติสุขให้แก่โลก ได้เสด็จจาริกแสดงพระสัจธรรมอำนวยความร่มเย็นแก่ชีวิตจิตใจของปวงชน ไม่เลือกชั้นวรรณะตามคามนิคมชนบทราชธานีน้อยใหญ่ ด้วยพระมหากรุณา ถ้าหากพระองค์มิได้เป็นพระศาสดา ยังเสวยกามสุขอยู่ตามโลกียวิสัย พระองค์ก็จะเป็นเพียงกษัตริย์องค์หนึ่ง เป็นคนของวงศ์สกุล หรืออย่างมากก็ของประเทศ แต่เมื่อพระองค์ออกผนวชและสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า พระองค์เป็นคนของสรรพสัตว์เป็นคนของโลก เพราะพระองค์ได้บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่โลกได้กว้างขวางยิ่งกว่ากษัตริย์พระองค์เป็นศาสดาของท้าวพระยามหากษัตริย์ เศรษฐี คหบดี และเป็นศาสดาของคนยากคนจนเสด็จเข้าไปในพระราชมณเฑียรเพื่อรับการบูชาจากพระราชา และก็เสด็จเข้าไปในกระท่อมของยาจก เพื่อประทานสันติให้ ทรงพยาบาลคนไข้ ซึ่งญาติมิตรทอดทิ้งด้วยพระองค์เอง และแม้จะเป็นก้อนดินซึ่งเด็กๆ เล่นสมมติกันว่าเป็นวัตถุเป็นค่า แล้วนำมาถวายพระองค์ๆ ก็รับด้วยดุษณี บุคคลใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ เวศ ศูทร เมื่อมาบวชในศาสนาของพระองค์จะต้องมีความเสมอภาคกันโดยธรรม จะต้องเคารพกันตามลำดับอาวุโส ชั้นวรรณะปราศจากความหมายโดยสิ้นเชิง เพราะฉะนั้น การสละโลกของพระองค์จึงไม่ใช่สละชนิดไปอยู่วิเวกหาความสุขตามป่าเขาโดดเดี่ยว ซึ่งผู้สละโลกในครั้งกระโน้นมักจะทำกัน สำหรับพระพุทธองค์แม้จะต้องสละพระมเหสีและปิโยรส แลพระญาติมิตร ก็เป็นส่วนเหตุตอนต้น มีระยะ เวลาสั้น แต่ผลภายหลังพระองค์กลับมาอยู่กับโลก เพื่อแผ่สันติธรรมนั้นเวลายืดยาวกว่านัก ยืดยาวนานถึง ๔๕ ปีทีเดียว ๔๕ ปีแห่งการเหนื่อยยากเพื่อความสุขของสรรพสัตว์ แทบจะหาเวลาพักผ่อนในวันหนึ่งๆ ไม่ใคร่จะได้บางครั้งในเวลาแสดงธรรมอยู่แต่พระวรกายอ่อนเพลียมาก ทนทานต่อการตรากตรำต่อไปมิได้ต้องหยุดพักชั่วระยะ แม้จนที่สุดในปีที่ ๘๐ แห่งพระชนมชีพในขณะที่ประชวรหนัก ใกล้ต่อกาลดับขันธปรินิพพาน ณ ป่าสาลวัน เมืองกุสินารา ก็ยังไม่หยุดพักในการทำประโยชน์ให้แก่นักบวชคนหนึ่ง ซึ่งแต่ก่อนแต่ไรมาไม่คิดมาเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหา จำเพาะเกิดปรารถนามาเฝ้าในตอนนี้ และแม้พระสาวกจะขอร้องห้ามปรามว่าอย่ารบกวนพระศาสดานักเลย พระองค์อาพาธหนัก นักบวชผู้นั้นก็ไม่ยอม จะขอเฝ้าให้จงได้ เสียงโต้เถียงกันได้ยินไปถึงพระพุทธองค์ และก็ตามเคยที่ทรงมีพระ

ดำรัสให้เข้าเฝ้า หลังจากทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่นักบวชผู้นั้นเฝ้า และหลังจากทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกแล้ว พระองค์ก็ดับขันธปรินิพพานลงด้วยอาการอันสงบ ตรงกับวันเพ็ญเดือนวิสาขะอีกเหมือนกัน โลกได้สูญสิ้นพระมหาบุรุษผู้หนึ่งอย่างไม่มีวันเรียกร้องให้กลับมาได้อีกแล้ว มหาบุรุษประเภทนี้นานแสนนานจึงจะเกิดขึ้นสักคนหนึ่ง แต่ผลงานซึ่งพระองค์ได้ประทานไว้แก่โลกนี่ซิประเสริฐเลิศ.

พระธรรม

ความเชื่อ (ศรัทธา)

ไม่ว่าจะเป็นศาสนาหรือลัทธิใดๆ ก็ดี ย่อมมีมูลฐานแห่งการเจริญตั้งขึ้นมาได้ ก็จากศรัทธาของมนุษย์ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวในโลกซึ่งไม่มีการบังคับขู่เข็ญหรือผูกขาดในเรื่องศรัทธานี้แต่อย่างไร เป็นศาสนาเดียวที่ได้ให้เสรีภาพของความเชื่อแก่มนุษย์ ในสมัยพุทธกาลมีเจ้าศาสนาและเจ้าลัทธิมากมาย ทุกคนย่อมเสนอหลักธรรมของตนแก่มหาชนว่าเป็นหลักธรรมที่ถูกต้องและดีที่สุด จนมหาชนไม่รู้จะเลือกนับถือศาสนาลัทธิใดดี เหตุการณ์นี้ได้เกิดแก่ชาวบ้านกาลามะ และเขาทั้งหลายพากันมาทูลระบายความคับใจนี้แก่พระพุทธองค์ ซึ่งเขานึกกันว่าคงจะได้ฟังคำยกย่องหลักธรรมของตนวิเศษ ของผู้อื่นเลว จากพระองค์ เช่นเจ้าลัทธิอื่นๆ แต่พวกกาลามะผิดหวังถนัดใจ เพราะแทบไม่เชื่อหูตนเองที่ได้ยินพระพุทธดำรัสว่า **“ท่านทั้งหลายอย่าถือโดยฟังตามกันมา** (มา อนุสฺสเวน) **อย่าถือโดยว่าเป็นของเก่าสืบๆกันมา** (มา ปรมฺปราย) **อย่าถือโดยตื่นข่าว** (มา อิติกิราย) **อย่าถือโดยอ้างตำรา** (มา ปิฏกสมฺปทาเนน) **อย่าถือโดยการเดา** (มา ตกฺกเหตุ) **อย่าถือโดยคาดคะเน** (มา นยเหตุ) **อย่าถือโดยตรึกตามอาการ** (มา อาการปริวิตกฺเกน) **อย่าถือโดยชอบใจว่าต้องกับลัทธิของตน** (มา ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา) **อย่าถือโดยเชื่อว่าผู้พูดเป็นคนควรเชื่อได้** (มา ภพฺพรูปตาย) **อย่าถือโดยนับถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของ**เรา (มา สมโณ โน ครูติ)” หลัก ๑๐ ประการนี้เป็นหลักวิทยาศาสตร์โดยตรง

ในการที่เราจะศึกษา เชื่อถือลัทธิ หรือตัดสินกรณีอะไรลงไป เป็นอันว่าในชั้นเริ่มแรกคือศรัทธา พระพุทธศาสนาก็ต่างจากศาสนาอื่น และในชั้นเริ่มแรกนี้เองพระพุทธศาสนาก็เป็นวิทยาศาสตร์เสียแล้ว ซึ่งเมื่อเรียนรู้พระพุทธศาสนาต่อๆไปจะยิ่งเห็นความเป็นวิทยาศาสตร์ หรือมีหลักการเข้ากันได้กับวิทยาศาสตร์มากขึ้น เมื่อพระพุทธองค์แนะมรรควิธีในขั้นแรกของศรัทธาด้วยเชิงปฏิเสธความเชื่อ อย่างมงาย ในลำดับต่อไปก็ทรงเสนอมรรควิธีควรจะชื่ออย่างไรว่า **“เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้ (คือโลภะ โทสะ โมหะ) เป็นอกุศล.... ประกอบด้วยโทษ....ผู้รู้เขาติเตียน....บุคคลถึงกระทำมากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อม เป็นไปเพื่อทุกข์ เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงสละเสีย ฯลฯ เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่าธรรมเหล่านี้**

(คืออโลภะ อโทสะ อโมหะ) เป็นกุศล....หาโทษมิได้ ผู้รู้สรรเสริญ....บุคคลถึงกระทำมากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายพึงบำเพ็ญเถิด” (สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต)

ในที่นี้จะสังเกตเห็นได้ชัดว่า พระพุทธองค์มิได้เอ่ยถึงศาสนาของพระองค์เลย แต่ได้ประทานหลักเหตุผลกลางๆ ให้ชาวกาลามะพิจารณาด้วยสติปัญญาของตนว่าลัทธิธรรมของใครก็ตาม ถ้าเป็นไปเพื่อละ โลภะ โทสะ โมหะ ให้เจริญ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ลัทธิธรรมนั้นก็เป็นอันรับนับถือได้ นี่จะเห็นลักษณะประชาธิปไตยอีกประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา อีกข้อหนึ่งมีปัญหาว่าไฉนพระพุทธศาสนาจึงกล้าหาญถึงขนาดวางฐานะของความเชื่อบนเหตุผลแห่งปัญญาอย่างนี้ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับศาสนาอื่น ซึ่งมีแต่จะสอนให้ปักใจเชื่อห้ามพิจารณาค้นคว้าหาเหตุผล ห้ามสงสัย ก็ตอบได้ว่าเพราะพระพุทธศาสนาเป็นสัจธรรม เป็นศาสนาของเหตุผลซึ่งอาจพิจารณาเห็นจริงได้ด้วยสติปัญญา และสามารถให้ผลแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ จึงไม่กลัวความสงสัยหรือการเพ่งพิสูจน์ ยิ่งมานับถือพระพุทธศาสนาในลักษณะของความสงสัย อยากเพ่งพิสูจน์ ก็ยิ่งจะเพิ่มความเลื่อมใสมากขึ้นในภายหลัง ขอให้ได้ศึกษาปฏิบัติตามหลักธรรมจริงๆ เถอะ พระพุทธศาสนาไม่นิยมศรัทธาชนิดไม่ประกอบด้วยปัญญาเลย ในจีกังสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก พราหมณ์ผู้หนึ่งได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า **“ข้าแต่พระโคตมะ ก็อะไรเล่าเป็นธรรมมีอุปการะมากสำหรับฉันทะคือความยินดีพอใจ?”** ตรัสตอบว่า **“ธรรมที่ทนต่อความเพ่งได้ มีอุปการะมากสำหรับฉันทะ. ถ้าธรรมทั้งหลายจะไม่พึงทนต่อความเพ่งไซร้ ฉันทะนี้ก็จักไม่เกิดได้. ก็เพราะเหตุที่ธรรมทั้งหลายย่อมทนต่อความเพ่งพิจารณาได้อยู่ ฉันทะจึงเกิดขึ้นได้”** หมายความว่า ธรรมในพระพุทธศาสนาย่อมทนต่อการเพ่งพิสูจน์ด้วยปัญญา เมื่อผู้เพ่งพิสูจน์หาข้อด่างพร้อยมิได้ ก็ย่อมเกิดความยินดีพอใจในธรรมนั้น พระพุทธศาสนาจึงยกย่องผู้ที่มี “ยถาภูตญาณทัศนะ” ความรู้เห็นตามสภาพที่เป็นจริง ผู้ที่มียถาภูตญาณทัศนะแล้วย่อมไม่ต้องอาศัยความเชื่อจากสิ่งภายนอกอีก ย่อมประจักษ์ความจริงได้ด้วยตนเอง และโดยลักษณะนี้พระพุทธศาสนาจึงเป็น “ญาณวิทยา” เพราะศรัทธาในพระพุทธศาสนาเกิดจากภายหลังการทดสอบข้อเท็จจริงด้วยสติปัญญาแล้วนั่นเอง.

การนับถือพระรัตนตรัย

ทุกศาสนาย่อมสอนให้ยึดถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนานั้นเป็นที่พึ่ง พระพุทธศาสนาก็มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย แต่มีความหมายต่างจากศาสนาอื่นมาก พระพุทธองค์มิได้เป็นพระเจ้าลึกลับหรือเป็นทูตสวรรค์ พระองค์เป็นมนุษย์เช่นเราๆ แต่ต่างจากเราปุถุชน ตรงที่พระองค์เป็นผู้พ้นแล้วจากกิเลส เป็นผู้มีความบริสุทธิ์และมีปัญญากับกรุณาอัน

ไพศาลยิ่งใหญ่ ในฐานะที่พระพุทธองค์เป็นอุดมบุรุษคนแรกที่บรรลุถึงสัจธรรม ทรงสละสุขส่วนพระองค์บำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ผลงานของพระองค์ได้ยั่งยืน อวยหิตสุขแก่สรรพสัตว์ตราบเท่าทุกวันนี้ พระพุทธองค์จึงเป็นสัญลักษณ์อันประเสริฐยิ่งที่โลกจะต้องเคารพบูชา

พระธรรมคือสัจจะในธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์มองข้ามและหยั่งไม่ได้เพราะขาดปัญญา พระพุทธองค์เป็นผู้ค้นพบก่อนแล้วนำมาบัญญัติทำให้ง่ายเพื่ออบรมสั่งสอนมหาชนให้ลุถึงสัจธรรมนั้นได้แก่ "พระธรรมวินัย" ภายหลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว คณะสงฆ์ได้รวบรวมเป็นพระไตรปิฎก มีพระวินัย, พระสูตร, พระอภิธรรม แต่โดยคุณชาติแห่งพระธรรมได้แก่ภาวะแห่งปัญญาความตรัสรู้ความจริงอย่างแจ่มแจ้ง, ภาวะแห่งความบริสุทธิ์ปลอดโปร่งจากปวงกิเลสอย่างสิ้นเชิง, ภาวะแห่งความสงบสงัดจากปวงทุกข์อย่างเด็ดขาด

พระสงฆ์ได้แก่บุคคลซึ่งได้ปฏิบัติธรรมตามมรรควิธีที่พระพุทธองค์ชี้แจ้งไว้จนได้ผลคือ มีปัญญา มีความบริสุทธิ์และพ้นทุกข์ ซึ่งในสังฆรัตนะนี้ แม้บุคคลที่กำลังเปล่งคำขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง (สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ) ถ้าคนๆนั้นได้ปฏิบัติธรรมจนได้ผลดังกล่าว คนนั้นเองนับเป็นสังฆรัตนะด้วย และก็คนนั้นอีกเหมือนกันชื่อว่ามีเอกภาพร่วมกับพุทธรัตนะ ธรรมรัตนะ แปลว่าพระรัตนตรัยมีอยู่ในของเขาเองเลยทีเดียว ทั้งนี้เพราะ "พุทธะ" กับ "สังฆะ" จะได้สำเร็จได้ก็ต้องมี "ธรรมะ" ได้แก่ ศีล, สมาธิ, ปัญญา หรือภาวะแห่งความบริสุทธิ์, ภาวะแห่งปัญญา และภาวะแห่งความพ้นทุกข์นั่นเอง พระรัตนตรัยจึงมี ๒ ชั้น กล่าวคือชั้นนอกซึ่งเป็นรูปวัตถุบ้าง เป็นบุคคลบ้าง ทุกครั้งที่เรากราบไหว้พระพุทธปฏิมา ก็ให้ระลึกถึงพระปัญญาคุณ, พระบริสุทธิคุณ, พระมหากรุณาคุณของพระพุทธองค์ ทุกครั้งที่กราบไหว้พระสงฆ์ก็ให้ระลึกถึง ศีล, สมาธิ, ปัญญา ในตัวท่าน ที่ทำให้คนสามัญเป็นบุคคลที่ควรกราบไหว้ สำหรับพระธรรมนั้นก็ให้นึกถึงความประเสริฐของพระธรรมที่ทำให้เกิดปัญญา, ความบริสุทธิ์ และความพ้นทุกข์

ส่วนพระรัตนตรัยชั้นใน ได้แก่บุคคลจะเป็นใครก็ตาม ไม่จำกัดเป็นชายหรือหญิง เด็กหรือผู้ใหญ่ หนุ่มสาวหรือเฒ่าชราประดาที่ได้ปฏิบัติธรรม ลุถึงภาวะแห่งความสว่างของปัญญาความบริสุทธิ์และความพ้นทุกข์ ชื่อว่าบุคคลนั้นมี พุทธะ, ธรรมะ, สังฆะในตัวของเขา ซึ่งในลักษณะเช่นนี้พระพุทธศาสนาได้ยกย่องว่าเป็นวิสุทธิเทพ หรือพระเจ้าแห่งความบริสุทธิ์สะอาด มีคุณค่าสูงกว่าพระเจ้าอื่นๆ วิสุทธิเทพนี้ก็คือพระอรหันต์ทั้งหลาย พระอรหันต์เล่าเดิมก็เป็นชนสามัญมาก่อนมีโลภะ, โทสะ, โมหะมาก่อน ภายหลังได้ละโลภะ, โทสะ, โมหะเสีย จึงชื่อว่าอรหันต์ และพระพุทธองค์ทรงเป็นปฐมอรหันต์องค์แรก การลุถึงพระรัตนตรัยชั้นในเป็นได้ในชาตินี้ และมนุษย์ชาติมีโอกาสมากที่สุด ในตำนานเก่าๆ เล่าว่าพระโพธิสัตว์ในปัจฉิมภวิกชาติเสด็จอยู่ ณ ดุสิตเทวโลก แต่เมื่อจะบำเพ็ญกรณียกิจเพื่อบรรลุโพธิญาณ ต้องปฏิสนธิลงมาเป็นมนุษย์ มาสำเร็จเป็นพุทธะในโลกมนุษย์นี่เอง หลักการข้อนี้พระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะมนุษยนิยม (Humanism) ด้วย

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนิกชนที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งจึงเป็นการเชิดชูคุณค่าแห่งมนุษยภาพและเสรีภาพ เราไม่ได้กราบไหว้เพื่อประจบเพื่ออ้อนวอนบนบาน หรือเพราะกลัวหรือหวังรางวัล ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาสอนว่า มนุษย์เรามีสิทธิเสรีภาพในการสร้างสรรค์ตนเองได้วิเศษยิ่ง

ปรัชญา หรือวิทยาลี้ลับ ?

เนื่องจากพระพุทธศาสนาไม่นิยมการเก็งความจริงอย่างปรัชญา ซึ่งอาศัยตรรกะเป็นแนวทางธรรมะในพระพุทธศาสนาเป็นผลประจักษ์จากการทดสอบด้วยตนเอง ไม่ใช่คำสอนของนักคิดซึ่งสะสมความรู้จากตำรับตำรา และอาศัยความเจนจัดของชีวิตผสมกับจินตนาการที่ค่อนข้างเจิดจ้า แล้วสรุปผลออกมาเป็นปรัชญาซึ่งแพรวพราวไปด้วยทฤษฎี แต่ปรากฏว่าเจ้าของทฤษฎีเองก็ปฏิบัติไม่ได้ หรือมีความประพฤติหันหลังให้ทฤษฎีของตนเองเสียด้วยซ้ำ ธรรมะในพระพุทธศาสนาเป็น “สนฺทิฏฺฐิโก” อันผู้บรรลุจะพึงเห็นได้เอง และเป็น “ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ” อันวิญญูชนพึงได้เฉพาะตน คือใครปฏิบัติก็ได้ผลเฉพาะผู้นั้น จะปฏิบัติแทนกันไม่ได้ เหมือนรับประทานอาหาร ทานอิ่มแทนกันไม่ได้ พระพุทธองค์ทรงทดสอบธรรมะด้วยพระองค์ก่อนจนได้ผลจึงกล้าประกาศแก่โลกว่า “สิ่งที่ควรรู้ยิ่ง เราได้รู้ยิ่งแล้ว อนึ่ง สิ่งที่ควรเจริญ เราได้เจริญแล้ว สิ่งที่ควรละ เราได้ละสิ้นแล้วฯ เพราะเหตุนั้นเราจึงเป็นพุทธะ” (มัชฌิมนิกาย) ตรัสยืนยันรับประกันแก่มหาชนว่า “จงมาเถิดบรรดาผู้ที่เป็นวิญญูชน หากเธอจะไม่เป็นคนโอ่อวด ไม่มีมายา มีสัญชาติที่ซื่อตรง เมื่อเราพร่ำสอนอยู่ แสดงธรรมอยู่ เธอปฏิบัติตามที่เราสอนอย่างจริงจัง เธอจักทำให้ลุแจ้งซึ่งความพ้นทุกข์ได้ในภพทันตาเห็นอย่างแน่นอน ด้วยปัญญาอันยิ่งของตนเอง” (มัชฌิมนิกาย) ตามหลักการนี้พระพุทธศาสนาจึงเป็นปฏิฐานนิยมด้วย นอกจากนั้นพระพุทธศาสนายังไม่นิยมคิดค้นเรื่องความแท้จริงอันติมะ หรือปัญหาโลกแตก เช่น ปัญหาเรื่องพระเจ้าสร้างโลกมีจริงไหม? ลักษณะพระเจ้าเป็นอย่างไร ? วิญญาณที่แท้จริงมีภาวะอย่างไร ? เอกภพแห่งสรรพสิ่งคืออะไร ? ซึ่งเป็นปัญหาหนักไปในทางอภิปรัชญา (Metaphysics) พระพุทธองค์ทรงถือว่าการคิดตอบปัญหาเหล่านี้ ผลก็คือช่วยเพิ่มความแตกแยกในทางทรรศนะมากขึ้น และไม่มีประโยชน์แก่มหาชนเลย เพราะการรู้คำตอบในปัญหาดังกล่าวมิได้ปลดเปลื้องทุกข์ของมหาชนได้ มีแต่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มชนผู้ถือทรรศนะตรงกันข้าม หน้าที่ของพระพุทธองค์คือชี้ทางพ้นทุกข์ให้มหาชน พระองค์จึงถือว่าปัญหาเหล่านี้ล้วนเป็น “อจินไตย” คือไม่สมควรแก่การขบคิด ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุ ในกาลก่อนหรือบัดนี้ก็ดี เราย่อมสั่งสอนบัญญัติแต่เรื่องทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น” (ปุพฺเพ เจวาหํ ภิกฺขุ เอตรหิ จ ปญฺญาเปมิ ทุกฺขญฺจ ทุกฺขนิโรธญฺจ. สํยุตฺตนิกาย) ในบาลีมัชฌิมนิกาย ทรงเปรียบพระองค์ว่าเป็นนายศัลยแพทย์ผ่าตัดเอาลูกศรออกจากตัวคนไข้แล้ว

รักษาบาดแผลให้เท่านั้น ไม่มีหน้าที่สืบสาวเรื่องว่าคนยิงเป็นใคร? ลูกศรทำด้วยอะไร? เพราะถ้ามัวไปสืบสาวราวเรื่องก่อนคนไข้ก็พอดีสิ้นปราณ ตัวอย่างเรื่องหนึ่งในสังยุตตนิกายมีผู้ทูลถามพระองค์ว่า ที่สุดแห่งโลก ซึ่งไม่ต้องเกิดแก่เจ็บตาย จะถึงได้ด้วยการเดินทางไปหรือไม่? ปัญหานี้มีทางวิ่งเข้าหาอภิปรัชญาอย่างที่สุด แต่พระพุทธองค์ตรัสตอบสรุปลงมาในตัวคนนี้เองว่า "...ในร่างกายที่ยาววาเดียว มีทั้งสัญญาและใจครองนี่แหละ เราบัญญัติว่าเป็นโลก เหตุเกิดของโลก ความดับของโลก ตลอดจนมรรคที่ให้ถึงความดับของโลกไว้"

กฎแห่งกรรม

ได้กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธศาสนาไม่สอนให้ปล่อยชีวิตไปตามลิขิตแห่งสิ่งลึกลับ และสอนถึงคุณค่าของมนุษยภาพ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีพรหมลิขิตในพระพุทธศาสนา ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมมีเหตุปัจจัยและผลวิบากในตัวมันเอง เมื่อมีกิริยาเกิดขึ้นก็ย่อมมีปฏิกิริยา ไม่มีสิ่งลึกลับใดๆ จะมาลิขิตบงการเหตุผลนั้นๆ ได้ และนี่คือ "กฎแห่งกรรม" ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว การประกอบกรรมของมนุษย์สำคัญที่สุด ชีวิตเป็นสิ่งที่ถูกลิขิตโดยตัวเราเองเป็นเบื้องแรก และมีกรรมประเภทรวมหมู่หรือกรรมสังคมเกื้อกูลกันอยู่ด้วย แต่ผลแห่งดีและชั่วจะให้ผลก็ต้องมีจังหวะของมันเหมือนกัน ไม่ใช่การกระทำทุกอย่างจะต้องมีปฏิกิริยาสวนควันทันที อกุศลกรรมบางอย่างมีปฏิกิริยาชนิดหนอนบ่อนไส้ ค่อยๆ แทะกินทีละน้อย หรือในแง่ที่เป็นกุศลก็ค่อยๆ เจริญขึ้นทีละน้อย ข้อสำคัญจะให้เห็นผลดังใจอยากนั้นย่อมไม่ได้ เพราะในชีวิตของเราไม่ใช่มีเพียงระยะ ๖๐-๗๐ ปีเท่านั้น และได้ประกอบกรรมทั้งฝ่ายดีและชั่วมาในอดีตชาตินานไกล ผลของกรรมนั้นเกี่ยวโยงพัวพันกันอยู่มาก ผลที่เรารับในปัจจุบันบางอย่างจึงอาจจะไม่ใช่เกิดจากเหตุที่ทำในปัจจุบัน แต่เป็นผลของเหตุอดีตซึ่งเรานึกไม่ออก เมื่อเราลงมือปลูกมะพร้าว พอปลูกเสร็จใช่ว่าจะได้กินผลก็หาไม่ ต้องรอเวลา ๕-๖ หรือ ๗-๘ ปี แต่ถ้าเราปลูกมะละกอก็อาจได้กินผลภายในปีเดียว สำคัญอยู่ที่ว่าเราต้องมองผ่านให้ทะลุทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคต อย่าเข้าใจว่ามีเพียงแต่ปัจจุบันอย่างเดียว หรือเข้าใจว่าเป็นผลของอดีตอย่างเดียว กฎแห่งกรรมไม่ได้สอนให้ปล่อยชีวิตสุดแต่บุญกรรมในอดีตโดยไม่คิดแก้ไขในปัจจุบัน ไม่ได้มุ่งให้ซัดโยนไปกรรมเก่าตะพึด สุขหรือทุกข์ไม่ใช่เนื่องมาจากกรรมเสมอไป ในบางกรณีก็มาจากธรรมชาติแวดล้อม หรือธาตุในร่างกายด้วย มีเรื่องในสังยุตตนิกาย นักบวชคนหนึ่งชื่อ โมฬิยะสิวะ ทูลถามพระพุทธองค์ว่า สุขทุกข์ที่คนเรารับอยู่ มาจากกรรมเก่าทั้งนั้นหรือ? ตรัสตอบว่าไม่เสมอไป เช่น โรคภัยไข้เจ็บบางอย่างก็มาจากดีเป็นสมุฏฐานก็มี มาจากเสมหะฯ มาจากลมฯ มาจากการเปลี่ยนฤดูฯ มาจากการบริหารร่างกายไม่สม่ำเสมอฯ มาจากความพยายามและมาจากกรรมเป็นสมุฏฐานก็มี เพราะฉะนั้น "กฎแห่งกรรม" จึงเป็นข้อเท็จจริงสำหรับชีวิตที่จะต้องปรับปรุงตัวของเราเองได้โดยไม่ต้องซัดไปหากรรมเก่าหรือสิ่งลึกลับ เป็นการให้มนุษย์รู้จัก

รับผิดชอบต่อตัวเองในการสร้างคุณงามความดี เพื่อตัวเองและสังคมร่วมกัน “กฎแห่งกรรม” จึงเป็นทั้งวิทยาศาสตร์ทางกายภาพ และเป็นทั้งสมมุฏฐานของศีลธรรม จริยาศาสตร์อันดีเยี่ยม ผู้ที่เชื่อใน “กฎแห่งกรรม” ย่อมจะมีศีลธรรมดีกว่าผู้ที่ไม่เชื่อ.

การเวียนเกิด

ปัญหาเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เป็นปัญหาสำคัญข้อหนึ่งในยุคที่วิทยาศาสตร์เจริญนี้ น้อยคนที่เชื่อเรื่องตายแล้วเกิด ทั้งนี้เพราะเหตุผลข้อเดียวว่าพิสูจน์ให้เห็นด้วยตาไม่ได้ แต่ข้อเท็จจริงมีว่า สิ่งที่วิทยาศาสตร์พิสูจน์ให้เห็นประจักษ์ไม่ได้ ต้องอาศัยการคาดคะเน โดยมีเหตุผลประกอบเทียบเคียงก็มีมาก เช่น ลมฟ้าอากาศและภูมิประเทศต่างๆ บนโลกพระจันทร์ นักดาราศาสตร์ส่องดูด้วยกล้องส่องพิเศษ เห็นแต่ภาพที่เลือนรางเต็มทน แต่ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่าภูมิภาพที่ปรากฏเท่าที่เห็นเป็นภูเขาบ้าง เป็นแม่น้ำบ้าง และวัดอุณหภูมิอากาศโลกพระจันทร์ว่าหนาวเย็นอย่างไรบ้าง ซึ่งล้วนไม่เป็นสิ่งประจักษ์ เพราะยังไม่ปรากฏว่ามีมนุษย์คนใดอาจสามารถเดินทางออกนอกโลกที่เราอยู่นี้ ไปพิสูจน์ด้วยตนเองในโลกพระจันทร์ได้เลย มนุษย์เพียงแต่ตั้งความหวังว่าสักวันหนึ่งจะต้องไปให้ถึงจนได้เท่านั้น แต่ถึงกระนั้นข้อสันนิษฐานของนักดาราศาสตร์เราก็ยังเชื่อไปพลางๆ จนกว่าจะถึงวันพิสูจน์โดยประจักษ์ อนึ่ง ความเจริญของวิทยาศาสตร์ก็มิใช่มาถึงจุดจบอันติมะ ยังมีการพัฒนาค้นพบสิ่งมหัศจรรย์อยู่เรื่อยๆ เพราะฉะนั้นจะด่วนตัดสินใจว่าการเวียนว่ายตายเกิดไม่จริง เพราะวิทยาศาสตร์พิสูจน์ไม่ได้ จึงยังไม่สมควร

ตามหลักของกรรม เมื่อชีวิตผู้ประกอบกรรมนั้นดับลง แต่หากยังมีกิเลสพร้อมด้วยผลของกรรมนั้น ซึ่งในชาติเดียวชีวิตนั้นๆ ยังชดใช้เสวยผลไม่หมด ก็จะจัดสรรให้มีชีวิตดวงใหม่ซึ่งสืบเชื้อมาจากดวงเก่า ไปเกิดในชาติใหม่ ภพใหม่อีก กิเลสเป็นเหตุให้ประกอบกรรมทั้งในส่วนดีและชั่ว กรรมเป็นเหตุให้มีวิบากคือผล มนุษย์จึงต้องเวียนว่ายตายเกิด ทำกรรมดีย่อมไปสู่สุคติ ทำกรรมชั่วย่อมไปสู่ทุคติ สุคติภูมิมีพรหมโลก, สวรรค์ และมนุษย์ ทุคติภูมิก็มีอสุรกาย, เปรต, นรก, ดิรัจฉาน ถ้าจะถามว่าใครเป็นผู้ทราบผู้เห็นภูมิดังกล่าวนี้ ตอบว่า ท่านผู้ได้อบรมจิตจนเกิดอำนาจพิเศษ สามารถติดต่อเห็นภูมิเหล่านี้เป็นผู้ทราบ และผู้แสดงแก่ผู้ไม่ทราบได้รู้ ถ้าผู้ใดปรารถนาจะรู้เห็นชนิดประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเขาบอก ก็จงอบรมจิตของตนให้มีสมาธิ เกิดอำนาจพิเศษก็จะเห็นได้ แต่เมื่ออบรมจิตเราก็ไม่ทำ ปากก็ว่าไม่เชื่อ เพราะมองไม่เห็น อย่างนี้ก็ช่วยไม่ได้ ชีวิตจะต้องเวียนว่ายตายเกิดตามกระแสกรรมทั้งดีและชั่ว บัดเดี๋ยวได้สุข บัดเดี๋ยวได้ทุกข์ ไม่จีรังเที่ยงแท้ เพราะฉะนั้นหลักธรรมเบื้องสูงของพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ดับความเกิดเสียได้ การเวียนว่ายตายเกิดก็จะหยุด การดับความเกิดได้ก็ต่อเมื่อดับกิเลสได้ ในที่สุดเหตุผลก็มาสรุปลงที่

ตัวคนอีก ดังที่พระพุทธพจน์ว่าในร่างกายที่ยาววาหนึ่งนี้ทรงบัญญัติว่าเป็นที่เกิดโลกและดับไปของโลก.

คราวนี้ ถ้าเราเกิดไม่เชื่อเรื่องเวียนว่ายตายเกิด เรื่องพรหม เทวดา หรือนรก ฯ เพราะเราเองก็ขี้เกียจอบรมใจให้เกิดอำนาจพิเศษ และปรารถนาจะเห็นเทวดาหรือสัตว์นรก ชนิดที่ไม่ต้องลงทุนฝึกจิตเลยจะได้หรือไม่? ขอตอบว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้เห็นเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดหรือเรื่องสวรรค์นรกเป็นสำคัญเลย ใครจะไม่เชื่อก็ตาม มิได้ทำให้สถานะของพระพุทธศาสนาหวั่นไหว ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาได้วางหลักกว้างเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้

๑. สวรรค์, นรก ฯลฯ มีจริงๆ มีภพหนึ่งต่างหาก ตายแล้วถึงไปภพนั้นๆ ได้

๒. สวรรค์, นรก ฯลฯ ชนิดที่เป็นอารมณ์มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในปัจจุบัน การไปเกิดในสวรรค์คือการที่เราได้อารมณ์ที่เป็นความสุขความเพลิดเพลิน การตกนรกคือการที่เราได้อารมณ์เป็นความทุกข์ความเดือดร้อน ประเภทนี้ตรงกับภาษิตไทยว่า “สวรรค์ในอก นรกในใจ” ซึ่งภาษิตนี้ได้นำมาจากหลักการในข้อนี้เอง

๓. สวรรค์, นรก ฯลฯ ชนิดที่เห็นกันเป็นวัตถุภายนอก เช่น ผู้มีอำนาจราชศักดิ์สูง อุดมทรัพย์สินบริวารยศ ก็ว่ามีความสุขเหมือนอยู่บนสวรรค์ เช่น พระมหากษัตริย์ ได้รับยกย่องว่าเป็นสมมติเทพ ส่วนคนติดตารางก็ว่าเหมือนคนตกนรก

หลักการ ๓ ข้อนี้สุดแต่ผู้ใดจะสมัครเชื่อหลักไหนก็ได้ หรือจะเชื่อทั้ง ๓ หลักก็ถูก แต่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญอยู่หลักที่ ๒ เพราะฉะนั้นจึงมีหลักธรรมสอนให้คนเป็นพรหมเป็นเทวดากันทันตาเห็นในชาตินี้ ไม่ต้องรอคอยชาติหน้า เช่น สอนว่าผู้ใดก็ตามถ้ามีเมตตา ความรักในทุกตัวสัตว์ กรุณา ความปรารถนาให้สัตว์พ้นทุกข์ มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นเขาได้ดี อุเบกขาความไม่หวั่นไหวตามอารมณ์ รวมเรียกว่า “พรหมวิหารธรรม” ผู้นั้นก็เป็นพระพรหม ผู้ใดมี “หิริโอตตัปปะ” คือความเกรงกลัวละอายต่อบาป ซึ่งเรียกว่า “เทวธรรม” ผู้นั้นก็เป็นเทวดา และผู้ใดซึ่งพ้นจากกิเลสได้ ผู้นั้นก็เป็น “วิสุทธิเทพ” ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นธรรมะ ซึ่งจะบำเพ็ญได้ในชีวิตปัจจุบัน นี่ก็เข้าลักษณะมนุษย์นิยมอีก แต่เป็นมนุษย์นิยมชนิดมีรากฐานบนธรรม ไม่ใช่อธรรม ก่อนจบตอนนี้ขอนำพระพุทธพจน์ที่ตรัสแก่กาลามชน ซึ่งมีค่าต่อการพิจารณาปัญหาเรื่องเวียนว่ายตายเกิด คือพระองค์ตรัสว่า ถ้าเราเจริญพรหมวิหารธรรมไม่เบียดเบียนกันแล้ว “ถ้าโลกหน้ามีอยู่ ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมีอยู่ไซร้ ก็เป็นฐานะอยู่เมื่อกายนี้แตกตายไป เราจักไปสุคติโลกสวรรค์... ถ้าว่าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วไม่มีไซร้ ในชาติที่ตาเห็นอยู่นี้เราก็ครองตนเป็นคนไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์ เป็นสุขอยู่...”

ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนา

ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต มีพระพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย...

๑. เราแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่งเห็นจริง (ในธรรมที่ควรรู้เห็นไม่อำพราง) มิใช่เพื่อความไม่รู้ยิ่งเห็นจริง

๒. เราแสดงธรรมประกอบด้วยเหตุ (ผู้ฟังสามารถพิจารณาเห็นจริงตามได้) มิใช่ไร้เหตุ

๓. เราแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ (คือผลอัศจรรย์ที่ผู้ปฏิบัติตามจะได้) มิใช่ไม่มีปาฏิหาริย์

ในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนามหาชน จึงมีหลักธรรมวางไว้หลายชั้น เพื่อความเหมาะสมกับจริตอัธยาศัยของบุคคลประเภทต่างๆ แต่คงสรุปได้ ๒ ประการคือ “ประเภทโลกิยธรรม” ซึ่งเป็นหลักธรรมปฏิบัติสำหรับผู้ที่ยังปรารถนาเกี่ยวข้องอยู่กับโลก ยังไม่เบื่อหน่ายต่อการเวียนว่ายตายเกิด และ “ประเภทโลกุตตรธรรม” สำหรับผู้ที่จะพ้นไปจากโลกโดยไม่ปรารถนาการเวียนว่ายตายเกิดอีก แต่ทั้งสองประเภทก็มีจุดมุ่งอันเดียวกันคือความพ้นทุกข์เป็นผลหวังสุดท้าย ต่างกันแต่ว่าการพ้นทุกข์นั้นมีทั้งที่พ้นทุกข์ชนิดหยาบ ชนิดปานกลาง และชนิดละเอียดเท่านั้น ในจตุกกนิบาต พระพุทธองค์ตรัสยืนยันในเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้เราประพฤติ มิใช่เพื่อหลอกลวงคน มิใช่เพื่อเรียกร้องคนให้มานับถือ มิใช่เพื่ออานิสงส์ลาภสักการะและความสรรเสริญ มิใช่เพื่ออานิสงส์เป็นเจ้าลัทธิและแก้ลัทธิอย่างนั้นอย่างนี้ มิใช่เพื่อให้คนรู้จักตัวว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ที่แท้พรหมจรรย์นี้เราประพฤติเพื่อสังวร เพื่อความละ (กิเลส) เพื่อวิราคะ (พ้นกิเลส) และเพื่อนิโรธ (ความดับทุกข์)”

การครองชีวิตเป็นสุขในโลก

พระพุทธศาสนาได้สอนโดยกว้างๆ หลักหนึ่งคือการไม่เบียดเบียนกัน เห็นค่าของชีวิตผู้อื่นเสมอของตน และให้แผ่เมตตาแก่กัน ถึงกับมีพระพุทธภาษิตตรัสว่า เมตตาเป็นธรรมเครื่องค้ำจุนโลกไว้ ในส่วนแคบเข้ามาก็คือสังคมพระพุทธศาสนาได้สอนหลักสังคหวัตถุ ๔ สำหรับยึดเป็นธรรมยึดเหนี่ยวระหว่างปัจเจกชนผู้รวมกันเข้ามาหลายๆ คน จนเป็นสังคม **สังคหวัตถุ ๔** คือ

๑. ทาน การให้ปัน ไม่สะสมจนเหลือเกิน

๒. เปยยวัชชะ การพูดที่เจริญอัธยาศัยที่น่ารัก

๓. อัตถจริยา การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์โดยชอบธรรมแก่กัน

๔. สมานัตตตา การวางตนให้สม่ำเสมอ

ในส่วนตัวของบุคคล พระพุทธองค์ตรัสสอนพยัคปัชชะทีฆชาณุโกฬิยบุตร ผู้ซึ่งมาทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาค ข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์ บริโภคกามคุณครอบครองเรือน นอนเบียดเสียดด้วยบุตรภรรยา ยังพรมกระแจะจันทร์อันมาแต่รัฐกาสี ยังทัดทรงระเบียบและของหอมเครื่องลูบทาต่างๆ ยังยินดีทะยานไปในพัสดุเงินทอง ขอพระองค์แสดงธรรมที่เป็นประโยชน์สุขในภพนี้ภพหน้า โปรดข้าพระองค์เถิด" พระศาสดาจึงแสดงหลักธรรม ๔ ประการ คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่นในหน้าที่การงาน อาชีพที่ชอบธรรม

๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ มิให้วิบัติไป

๓. กัลยาณมิตตตา มีมิตรสหายที่ดี

๔. สมชีวิตา เลี้ยงชีพพอสมควรแก่ฐานะ ไม่สุรุ่ยสุร่ายเกินไป ชนิดปลายเดือนต้องเที่ยวหยิบยืมเขา หรืออดออมแร้นแค้นจนเหลือเกิน ทั้งที่ตนก็มีฐานะที่จะไม่ต้องอดอยากขนาดนั้น

ในที่นี้จะสังเกตได้ว่า พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญในเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะคือเพื่อนไว้มาก เพราะมีส่วนชักจูงให้ดีและเสียได้มากที่สุด แล้วทรงแสดงหลักธรรมปฏิบัติ ๔ ข้อ สำหรับประโยชน์สุขทั้งในปัจจุบันและอนาคตอีก คือ

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความเชื่อในศาสนาที่มีเหตุผล

๒. สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล มีศีล ๕ เป็นอย่างต่ำ คือ ไม่ฆ่าสัตว์, ไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น, ไม่ประพฤติผิดในกาม, ไม่พูดเท็จ, ไม่ดื่มสุราเมรัย ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความประมาท

๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการสละ เช่น การถวายทานแก่สมณะผู้ปฏิบัติชอบ หรือการเกื้อกูลช่วยเหลือผู้อื่นให้ได้สุข

๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา เป็นคนมีเหตุผล ไม่งมงาย

นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมประการอื่นๆ อีกมาก เช่น หลักว่าด้วยความเสมอภาพโดยคุณธรรม สังคมอินเดียในศาสนาพราหมณ์ ยึดถือระบบชั้นวรรณะมาก พระพุทธศาสนาถือว่าชั้นวรรณะไม่มีความหมายถ้าบุคคลปราศจากคุณธรรม ใครก็ตามไม่ว่าจะเกิดในวรรณะสูงหรือต่ำ ถ้ามีคุณธรรมแล้วก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์ทรงบัญญัติให้ภิกษุต่างวรรณะต้องเคารพกันตามลำดับพรรษายุกาล ภิกษุในวรรณะกษัตริย์ก็ต้องเคารพภิกษุในวรรณะจัณฑาล ถ้าภิกษุรูปนั้นบวชก่อนหน้าภิกษุวรรณะกษัตริย์แม้เพียงวันเดียว ทรงประกาศว่าผู้ที่มาบวชในธรรมวินัยนี้ย่อมไม่มีวรรณะ ทุกคนย่อมเป็นสมณะศากยบุตรเหมือนกันหมด เหมือนแม่น้ำสายต่างๆ เมื่อไหลลงสู่สมุทรแล้วชื่อแม่น้ำนั้นก็หายไปหมด ทรงสอนให้เลิกถือโชคลาง มงคลตื่นข่าวหรือฤกษ์ยาม ให้มีชีวิตอยู่ด้วยเหตุผล พวกพราหมณ์นิยมการบูชายัญล้างบาปด้วยการฆ่าสัตว์ และอาบน้ำในแม่น้ำที่ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ พระพุทธศาสนาก็สอนว่าอยากจะบูชายัญไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น แทนที่จะฆ่า

สัตว์ก็ให้ปล่อยสัตว์ที่เขาจะฆ่าเสีย นับเป็นอภัยทาน แทนที่จะเที่ยวอาบน้ำดำเกล้าในแม่น้ำคงคา ซึ่งได้ผลก็เพียงสะอาดกายเท่านั้น ก็ให้ทำความสุจริตให้เกิดแก่กาย วาจา ใจขึ้น และถ้าการอาบน้ำเป็นเหตุให้บาปหมดสิ้นได้ หอย ปู ปลา เต่า ในแม่น้ำคงพ้นบาปไปหมด และบริสุทธิ์กว่ามนุษย์มาก เพราะมันอยู่ในแม่น้ำทั้งวัน

ในส่วนการบ้านเมือง พระพุทธศาสนาย้ำถึงความสำคัญของระบอบธรรมาธิปไตย คือให้ถือธรรมความถูกต้องเป็นใหญ่ สำหรับส่วนผู้ปกครองจะต้องเป็นแบบฉบับที่ดีของประชาชน ดังมีพุทธพจน์ว่า “**เมื่อโคทั้งหลายข้ามฟากอยู่ ถ้าโคโจกไปตรง ครั้นโคโจกผู้นำฝูงไปตรงแล้ว โคนอกนั้นทั้งปวงก็ไปตรงตามกัน ในหมู่มนุษย์ก็เช่นกัน ถ้าท่านผู้ได้รับเลือกให้เป็นใหญ่ประพฤติธรรมไซร้ จักกล่าวอะไรถึงประชาชนนอกนี้** (ก็ต้องประพฤติธรรมไปตามด้วย)” ยังมีหลักธรรมเกี่ยวกับประเภทโลกิยธรรมอีกมาก ซึ่งไม่อาจพรรณนาได้ทั่วถึง ณ หนังสือนี้.

ว่าด้วยโลกุตรธรรม

พระพุทธศาสนา ถ้าจะสอนแต่หลักโลกิยธรรมอย่างเดียว ก็ไม่น่าที่จะเป็นศาสนาอันประเสริฐครอบงำศาสนาอื่นได้ นี่เพราะพระพุทธศาสนามีคำสอนกว้างขวางทั้งโลกิยธรรม และโลกุตรธรรม จึงเป็นศาสนาสากลซึ่งมีอะไรดีๆ มาก พอกับความต้องการของมนุษยชาติ ถ้าจะอุปมาก็เหมือนกับห้างพาณิชย์ใหญ่ซึ่งอุดมสรรพสินค้า ประชาชนผู้แสวงหาสินค้าชนิดใดซึ่งจะเป็นประโยชน์และเพื่อความสุขของตนแล้ว ก็เป็นอันไม่ผิดหวังในการที่มาเลือกหาสิ่งต้องประสงค์ในห้างพาณิชย์นี้ได้ มนุษย์เราโดยบุพกรรม อัธยาศัย กรรมพันธุ์ สิ่งแวดล้อมและการศึกษา ย่อมไม่เหมือนกันได้ครบหมด ฉะนั้น จึงมีบุคคลซึ่งประกอบด้วยอุดมคติสูง มีจิตปรารถนาจะได้เสพรสสันติสุขที่แท้จริงไม่แปรผัน ทำตนให้หลุดพ้นจากปวงทุกข์เด็ดขาด พระพุทธศาสนาจึงได้สอนหลักโลกุตรธรรมเรียกว่าหลัก **อริยสัจจ์ ๔** คือ

๑. ทุกขสัจจ์ ความจริงคือความทุกข์ ได้แก่โลกซึ่งไม่จีรังแปรผัน และชีวิตซึ่งต้องผจญกับสุขทุกข์อันไม่เที่ยงแท้ ความสุขที่เราเข้าใจว่าสุขตามประสาโลก ก็ไม่ใช่สุขถาวร เพราะมีวันเวลาเสื่อมสูญไปได้ ชีวิตไหนจะต้องผจญกับทุกข์ทางกาย เช่น การแก่ การเจ็บ การตาย ไหนจะต้องผจญทุกข์ทางใจ มีความเสียใจ ผิดหวังบ้าง ขัดแย้งใจ และความกระวนกระวายตามอารมณ์อื่นๆ อีกมาก ถ้าเราจะไม่หลอกตัวเองจนเกินไปนักแล้ว ก็คงยอมรับว่า ไม่เลือกจะเป็นพระราชา ผู้ดีมีจน ย่อมมีความทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่มากก็น้อย แต่เรื่องของทุกข์ไม่เหมือนกันเท่านั้น และที่เหมือนกันหมดไม่ว่าใครก็คือทุกข์เรื่องความเจ็บป่วยและความตาย เมื่อพูดมาถึงตอนนี้ท่านผู้อ่านอาจเกิดใจฝ่อเห็นว่าพระพุทธศาสนานี่ช่างสอนชีวิตแต่ในแง่ทุกข์ ถ้าเป็นทุนิยมเสียแล้ว ตอนที่ชีวิตรื่นเริงมีความสุขทำไมไม่พูดถึงบ้างเล่า ขอชี้แจงว่าพระพุทธศาสนา

ไม่เป็นทุนิยมเลย ความสุขในทัศนะของพระพุทธศาสนาส่วนโลกุตรธรรมจะต้องเป็นความสุขที่ไม่แปรผัน แต่ความสุขของโลกิยธรรมเป็นความสุขที่มีเกิดแล้วก็มีดับ จึงเป็นสุขไม่แท้ เศรษฐีตายแล้วขนสมบัติที่เขาสะสมไว้ไปสักสตางค์เดียวก็ไม่ได้ เมื่อมีชีวิตอยู่ดูทุกสิ่งช่างจริงจังไปหมด มีทั้งศัตรูทั้งมิตร เมื่อตายไปแล้วเรามาตัวเปล่าก็ไปตัวเปล่า ไม่มีมิตรไม่มีศัตรู ผู้ที่ศึกษาวิชาแพทย์ย่อมจะต้องเรียนรู้สมุฏฐานโรค ซึ่งคงจะได้ฟังบรรยายถึงเชื้อโรคนานาชนิด จะเป็นอันตรายแก่ชีวิตอย่างนั้นอย่างนี้ เราคงไม่รีบด่วนประณามว่าเป็นวิชาแพทย์เป็นทุนิยมทำให้ผู้ศึกษาใจฝ่อเป็นแน่นอน พระพุทธศาสนาได้ประจักษ์ความจริงในทุกขสัจจ์ เหมือนวงการแพทย์ค้นพบเชื้อโรคต่างๆ ต่อไปพระพุทธศาสนาก็จะเสนอถึงสาเหตุว่าทุกข์มาจากอะไร?

๒. ทุกขสมุทัยสัจจ์ เหตุเกิดของทุกข์ คือตัณหาหรือเจตจำนงความอยากจะมีจะเป็นนั่นเอง และอุปาทานความเข้ายึดมั่นว่าตัวเขาตัวเรานั่นเอง เพราะความอยากเราจึงต้องเวียนว่ายตายเกิด ประกอบกรรมต่างๆ แล้วก็ต้องชำระหนี้กรรมที่ทำไว้ทั้งดีและชั่ว ตราบใดมีภพชาติทุกข์ก็ยังไม่สิ้น แม้จะสามารถพ้นทุกข์ทางใจได้ แต่ตราบใดที่ยังมีสังขารเรือนร่างอยู่ก็ยังมีทุกข์ทางกาย คือความแก่ ความเจ็บ ความตาย ท่านที่ไม่ยึดถือในเรือนร่างว่าเป็นตนหรือของตน ทุกข์จึงหยุดอยู่แค่กาย ไม่ล่วงล้ำไปถึงใจได้ เพราะฉะนั้น อิทธิพลของอุปาทานจึงสำคัญมาก ตัวอย่างเช่น เราชื่อนาย ก. ถ้ามีใครพูดชมเชยนาย ก. ก็ชอบใจ ถ้ามีใครมาด่านาย ก. ก็ไม่พอใจ ทั้งนี้เพราะเรายึดว่า ก. เป็นชื่อของเรา โดยที่สังคมได้สร้างอุปาทานรับว่าเราคือนาย ก. ประกอบด้วย ถ้ามีคนไปด่านาย ข. ซึ่งไม่เกี่ยวข้องอะไรกับเรา เราคือนาย ก. ก็ไม่รู้สึกอะไร แต่หากนาย ข. เป็นพี่เราเป็นเพื่อนรักของเรา คราวนี้นาย ก. ก็ต้องเจ็บร้อนขึ้นมาทันที ฉะนั้นถ้าจะตัดทุกข์ให้หมดก็ต้องตัดเหตุของทุกข์ คือ ตัณหาหรือเจตจำนงอยากจะมีจะเป็น กับอุปาทานให้ได้ก่อน ไม่ใช่ตัดที่ตัวทุกข์

๓. นิโรธสัจจ์ ความจริงคือความดับทุกข์ กล่าวคือเมื่อละตัณหาอุปาทานได้เรียกว่ากิเลสนิพพาน คำว่านิพพานมีความหมายเหมือนนิโรธ แปลว่าดับ ผู้ที่ลุกิเลสนิพพานคือผู้ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ ครองชีวิตอยู่ด้วยความบริสุทธิ์สะอาด และมีสันติสุขแท้จริง เพราะกิเลสไม่เผาใจ เมื่อมรณะลงเรียกว่าขันธนิพพาน คือเรือนร่างสังขารดับ ก็ไม่ต้องเกิดในภพชาติอื่นๆ อีก เหมือนไฟเมื่อสิ้นเชื้อแล้วย่อมมอดลงตามลำดับ ในที่สุดก็เย็นสนิทไม่ลุกโพลงอีก ดังนั้นสวรรค์หรือพรหมโลกในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่สถานที่บรมสุข ด้วยยังลุกโพลงด้วยกิเลส แม้จะประณีตกว่ามนุษย์ก็ตาม และแม้จะมีการเสวยสุขได้นานกว่ามนุษย์ ในที่สุดหมดเขตลงสักวันหนึ่ง แล้วก็ต้องหมุนเวียนไปตามกรรมอีก ส่วนนิพพานคือความดับนั้นไม่มีกาลไม่มีเทศะ จึงเป็นการพ้นทุกข์อย่างเด็ดขาด

๔. มรรคสัจจ์ ความจริงคือวิถีสู่ความดับทุกข์ ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การเจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ การระลึกชอบการตั้งใจชอบ มรรคมีองค์ ๘ ย่อลงในสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลได้แก่การละทุจริตทางกาย

วาจาได้ขาด สมาธิได้แก่การทุจริตทางใจได้ขาด มีใจตั้งมั่นอยู่ในกุศลธรรมเป็นหนึ่ง ปัญญาสิกขาได้แก่ความรอบรู้ในสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริงในไตรลักษณะ

ไตรลักษณะ

ไตรลักษณะ คือ

๑. อนิจจตา มีปัญญาพิจารณาเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งหลายบรรดาที่มีเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่งเป็นสภาพไม่เที่ยง

๒. ทุกขตา มีปัญญาพิจารณาเห็นแจ้งว่า สิ่งทั้งหลายบรรดาที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสภาพไม่คงทนเป็นทุกข์ ต้องสลายไปเมื่อสิ้นเหตุสิ้นปัจจัย

๓. อนัตตตา มีปัญญาพิจารณาเห็นแจ้งว่าสิ่งทั้งหลายทั้งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งและที่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนเป็นสภาพไร้ตัวตน ไร้ภาวะโดดเดี่ยวด้วยตัวมันเอง ศาสนาพราหมณ์ปรัชญาเวทานตะ ปรัชญาสางขยะ แม้จะมีปัญญาเห็นแจ้งในหลักอนิจจา ทุกขตา แต่ก็มาเกิดความหลงผิดในข้อ ๓ โดยยึดถือขึ้นว่า ภาวะแห่งความบริสุทธิ์นั้นเป็นตัวตน หรือยังถือว่ามีตัวตนเป็นผู้หลุดพ้นทุกข์อยู่อีก บัญญัติเรียกว่า พรหมบ้าง อาตมันบ้าง บุรุษบ้าง ส่วนพระพุทธศาสนาสอนว่า ภาวะแห่งความบริสุทธิ์นั้นมิใช่ตนหรือมีตัวตนผู้หลุดพ้น ทุกสิ่งเป็นธรรมชาติซึ่งมีทั้งรูปธรรมและนามธรรมเกาะเกี่ยวกัน โดยมีเหตุมีปัจจัยเกี่ยวสัมพันธ์กันอยู่ จึงทำให้ดูเหมือนว่ามีตัวตน อันเป็นความหลงผิดชนิดติดค้างซึ่งจะต้องดับไปด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาเห็นทะลุปรุโปร่งว่า สรรพสิ่งเป็นอนัตตา จึงเป็นการหลุดพ้นทุกข์ที่เด็ดขาดได้

หลักพระไตรลักษณะและหลักอริยสัจจ์ ๔ มิได้สอนให้ชีวิตหนีโลกเพราะกลัวความทุกข์ แต่สอนให้รู้เท่าทันโลก และให้เอาชนะทุกข์โดยตัดต้นเหตุเสียในชีวิตนี้เอง เมื่อรู้แจ้งเท่าทันโลกและกำหนดรู้ทุกข์และเหตุของทุกข์ได้เสียแล้ว ชีวิตก็เป็นอยู่ด้วยความสุขสงบอย่างแท้จริง จึงเปรียบเหมือนดอกบัวเกิดในโคลนตม แต่ก็โผล่ขึ้นเหนือโคลนตม ชนิดที่แม้แต่น้ำในสระก็ยังกำซาบไม่ถึง ชีวิตของผู้ตรัสรู้แล้วแม้จะอยู่ในโลกก็ไม่ติดโลก ไม่หวั่นไหวกับสรรพอารมณ์ทั้งปวง เป็นชีวิตที่อิสรเสรีอย่างเต็มที่ ไม่เป็นทาสกิเลสอีกต่อไป สุนิยมหรือทุนิยมไม่มีความหมายใดๆ ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นอุดมคติสุดท้ายของมนุษยชาติที่บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยไม่เหลือ และปรากฏว่าได้มีมนุษย์ผู้บรรลุถึงสภาพแห่งอนันตสันตินี้เป็นจำนวนมาก ซึ่งเรียกกันว่า "พระอรหันต์" ในอดีตและแม้ในปัจจุบันกับอนาคต ถ้าแหละยังมีผู้ปฏิบัติธรรมกันจริงจงอยู่สมกับพระพุทธวจนะที่ทรงรับรองไว้ ซึ่งได้ยกมาอ้างในตอนปรัชญาหรือวิทยาลี้ลับ ขอจบหนังสือนี้ด้วยพระพุทธพจน์ว่า

“สพฺพปาปสฺส อกรณํ การไม่ทำบาปทั้งปวง ๑
กุสลสฺสูปสมฺปทา การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม ๑
สจิตฺตปริโยทปนํ การชำระจิตให้ผ่องแผ้ว ๑
เอตํ พุทฺธานสาสนํ นี่เป็นคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย”

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม
ขอพระสัทธรรมจงตั้งอยู่นาน.

ทัศนะของจิต

เรื่องทัศนะของจิต ได้เคยแสดงไว้แล้วครั้งหนึ่ง ประมาณสักสองปีล่วงมาแล้วเห็นจะได้ เพราะฉะนั้นในวันนี้จะได้นำอนุสนธิที่ได้แสดงเอาไว้ต่อความประสานความให้ต่อเนื่องกันไป แต่ขอเตือนเรื่องที่แสดงมาแล้วว่า เรื่องของจิตนั้นเป็นเรื่องสำคัญ เพราะว่าในพระไตรปิฎกเรามีหมวดที่ว่าด้วยเรื่องของจิตโดยเฉพาะ เช่น ในหมวดพระสูตรก็มีเรื่องของจิตวรรค ในหมวดอภิธรรมก็มีว่าด้วยเรื่องของจิตเป็นปกรณ์ๆ เลยทีเดียว เพราะฉะนั้น **ความสำคัญในการฝึกจิตจึงเป็นหลักสำคัญอันหนึ่งในพระศาสนา**

ทัศนะของจิตแตกแยกออกไป

ทัศนะของพระอาจารย์ที่มีต่อในเรื่องจิตนั้น ในสมัยพระศาสดายังทรงพระชนมชีพอยู่ ก็ยังไม่สู้กระไร ว่าจะเกิดเป็นปัญหายากเย็นให้เกิดการแตกแยกในทางทิฏฐิ ความเห็นอย่างไรเกิดขึ้น ก็เพราะว่ามีองค์พระศาสดาเป็นผู้ตัดสินชี้ขาดในยามเมื่อเกิดปัญหาข้อข้องใจ หรือความเห็นแตกต่างในเรื่องจิตขึ้นมา แต่ทว่าเมื่อพระบรมศาสดาดับขันธปรินิพพานไปแล้ว บรรดาคณาจารย์ต่างๆ ที่ได้เป็นผู้สืบศาสนทายาทสืบมา ได้อาศัยความเห็นของท่านและอาศัยการปฏิบัติที่ท่านได้อบรมมาก็เลยให้เกิดการเห็นทัศนะแตกต่างกันในเรื่องของจิตไปตามคณาจารย์ ตามลัทธิ ตามนิกาย ซึ่งหาเหมือนกันไม่ เรื่องของจิตจึงกลายเป็นประเด็นใหญ่ สำหรับบรรดาคณาจารย์แต่ละคณะแต่ละนิกาย นำขึ้นมาถกกันเป็น**อภิปรัชญาสาขาหนึ่งไป**

สำคัญที่จิต

ในพระบาลีทั่วๆ ไปแล้ว เช่น เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระบรมศาสดาก็ได้ทรงย้ำว่า **"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมองไม่เห็นธรรมอันหนึ่งเลยที่จะให้โทษมาก ถ้าหากว่าไม่มีการอบรมให้ดีแล้ว ธรรมอันนั้นกล่าวคือ "จิต"** ในประการเดียวกันก็ทรงตรัสบอกว่า **"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมองไม่เห็นธรรมอันหนึ่งเลยที่จะให้คุณประโยชน์อย่างมหาศาล ธรรมอันนั้นกล่าวคือจิต ถ้าหากว่าได้รับการอบรมให้ถูกต้องแล้ว"** จิตนั้นแลจะให้คุณที่มหาศาล เพราะได้มีการอบรมให้ถูกต้องแล้ว จิตนั้นแลจะให้โทษอย่างมหาศาลเหมือนกัน

ธรรมชาติของจิต

แต่ว่าธรรมชาติของจิตแท้ๆ นั้นยังไม่เป็นบุญ ยังไม่เป็นบาป เป็นอัพยากฤต เป็นอัพยากต ธรรม ธรรมชาติของจิตยังไม่พยากรณ์เป็นกุศลหรืออกุศล ต่อเมื่อใดจิตมารับอารมณ์เข้า เกิดเวทนา เกิดสัญญา เกิดสังขาร เข้าไปปรุงแต่งในอารมณ์ที่ดีนั้นกลายเป็นราคะความพอใจ ความติด นันทิความเพลิดเพลิน เมื่อเกิดราคะเกิดนันทิขึ้นแล้วก็มีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทานแล้วก็เกิดทุกข์เป็นเงาตามตัวมา อันนี้ก็มาจากจิต

ในประการเดียวกัน ถ้าหากว่ารับอารมณ์หรือจิตนั้นรับอารมณ์ แต่ว่ามีการฝึกจิตในทางที่ถูก เวทนาเกิด สัญญาเกิด สังขารเกิด แต่เกิดในฝ่ายที่ดี เกิดในฝ่ายที่รู้เท่า เกิดในฝ่ายที่รู้ทันอย่างนี้อารมณ์ทั้งหลายก็ไม่สามารถนำอะไรมาครอบงำหรือเป็นนายของจิตได้ จิตก็บริสุทธิ์ปลอดโปร่งจากอารมณ์เหล่านั้น คือว่าเป็นนายของอารมณ์ ไม่ให้อารมณ์เป็นนาย ต่างกันอย่างนี้

เพราะฉะนั้นจิตจะเป็นกุศล อกุศลได้ ก็ต่อเมื่อมาประสมกับอารมณ์แล้ว ถ้าหากว่าไม่รู้เท่าก็กลายเป็นอกุศล ถ้ารู้เท่าก็เป็นกุศล แล้วในกุศลนั้นยังแบ่งเป็นโลกียกุศลกับโลกุตรกุศล ถ้าหากว่ารู้เท่าเหมือนกัน แต่ว่ารู้เท่าอย่างชนิดว่า มีความพอใจ มีความเพลิดเพลินในอารมณ์อยู่ ความรู้เท่าอันนั้นก็เป็นอารมณ์ฝ่ายโลกียกุศลไป ถ้าหากว่าความรู้เท่าอันนั้นรู้เท่าแล้วไม่เกิดความเพลิดเพลิน ไม่เกิดความพอใจในอารมณ์นั้น ความรู้เท่าอันนั้นก็เป็นฝ่ายโลกุตรกุศลไป ตามชั้นตามภูมิของบุคคลที่ได้ปฏิบัติ นี่เป็นเรื่องบาลีในพุทธภาษิตแท้ๆ มีนัยดังแสดงมาอย่างนี้

เห็นกายเที่ยงดีกว่าเห็นจิตเที่ยง

ในกายจิตสูตร บาลีสังยุตตนิกาย พระบรมศาสดาได้ทรงเปรียบว่า จิตนี้เหมือนวานรเหมือนกับลิง ทรงตรัสบอกว่า **“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเห็นว่าบุคคลมาเห็นร่างกายว่าเที่ยงนี้ยังดีกว่าที่มาเห็นว่าจิตเที่ยง ข้อนั้นเพราะเหตุเป็นไฉน เพราะว่าการที่มาเห็นว่าร่างกายว่าเที่ยงนั้นร่างกายยังพออยู่ได้สิบปี ยี่สิบปี สามสิบปี สี่สิบปี หกสิบปี เจ็ดสิบปี ไปบ้าง ในระหว่างนั้น ถึงแม้จะมีความแปรปรวนปรากฏก็ยังไม่ถึงกับรวดเร็วนัก แต่ว่าเรื่องของจิตแล้วไม่มีเที่ยงเลยแม้แต่ชั่วขณะเดียว เพราะฉะนั้น เห็นว่ากายเที่ยงก็ยังดีกว่าเห็นว่าจิตเที่ยง เห็นว่าจิตเที่ยงแล้วไม่ประเสริฐเลย”** พระองค์ทรงแสดงไว้ในกายจิตสูตร บาลีสังยุตตนิกาย แสดงไว้อย่างนี้

ทรงเปรียบบอกว่า จิตนี้เหมือนกับวานร ที่ว่าไม่เที่ยงๆ ยิ่งกว่ากายก็เพราะว่าจิตนี้มันเกิดดับเร็วเหมือนกับวานรที่ไม่อาจจะอยู่นิ่ง ทิ้งจากต้นไม้ต้นหนึ่งแล้วก็โหนเกี่ยวโยงเอาต้นไม้อีกต้นหนึ่ง อยู่อย่างนี้เรื่อยๆ ไป เพราะฉะนั้นจิตจึงเป็นที่เกิดด้วยดับด้วยเร็วและรวดเร็วมาก

จิตมีหลายชื่อ

เพราะฉะนั้น จากบาลีพุทธภาษิตที่มีอยู่ เป็นเหตุให้บรรดาคณาจารย์ในสมัยหลังๆ นำพุทธภาษิตในที่ต่างๆ ที่เกี่ยวกับจิตนี้มาวิเคราะห์ว่า ธรรมชาติจิตนั้นเป็นอะไรกันแน่ๆ ในบาลีชั้นพุทธภาษิตแล้ว มีแต่ใช้คำว่า จิต มโน วิญญาณ เป็นส่วนใหญ่ เป็นไวพจน์แก่กัน แต่ว่ามีคำๆหนึ่ง ซึ่งมีเฉพาะในพระอภิธรรมปิฎก อย่างไม่เคยปรากฏในพระสุตตันตปิฎกหรือวินัยปิฎกเลย คำๆ นี้คือคำว่า "**ภวังคจิต**" คำว่าภวังคจิตนั้นถ้าจะพูดไปแล้วก็จะเรียกว่าพึ่งจะมีขึ้นในสมัยที่เกิดอภิธรรมปิฎกขึ้นแล้ว ในบาลีพระสูตรก็ดี บาลีพระวินัยก็ดี คำว่า "ภวังค์" ไม่เคยพบ ยังไม่เคยพบ ถ้าอย่างนั้นแล้วคำว่าภวังคจิตนี่มีความสำคัญอย่างไร เรื่องภวังคจิตแล้วที่ว่าสำคัญอย่างไร? ก็เพราะว่าสำคัญที่ตรงว่าธรรมชาติของจิตนั้นมีเกิดมีดับเร็ว ก็ต้องหาสิ่งซึ่งเป็นมูลฐานของจิต หามูลฐานของจิต

มูลฐานของจิต

ประวัติวิญญาณ กับ **วิปากวิญญาณ** ประวัติวิญญาณถ้าว่ากันโดยทั่วไปแล้ว ก็หมายถึงวิญญาณที่มาเวียนว่าย วิญญาณที่มารับอารมณ์ เสวยอารมณ์ เพราะฉะนั้นในเมื่อเกิดประวัติวิญญาณขึ้นแล้ว ก็จำเป็นต้องมีมูลฐาน หามูลฐานของวิญญาณอันนั้น มูลฐานของวิญญาณก็คือ **ภวังค์** เพราะฉะนั้นพระอาจารย์ในรุ่นพระอภิธรรม ท่านจึงได้แต่งเรื่องภวังคจิตขึ้นมา แต่การที่ท่านบัญญัติแต่งเรื่องภวังคจิตขึ้นมานั้นก็ไม่ใช่ท่านนอกครู ไม่ใช่ว่าท่านนอกครูบาอาจารย์คิดเม็กขึ้นมาเอง ไม่ใช่อย่างนั้น มีหลักฐานอยู่ในพระสูตรเหมือนกัน แต่พระสูตรไม่ได้บอกตรงๆ ว่าภวังค์หรอก ไม่ได้บอกหรอก แม้แต่บาลีที่อ้างเป็นภาษิตของพระสารีบุตรเถรเจ้า คำว่า ภวังค์ยังไม่เคยพบเหมือนกัน ถ้าอย่างนั้นแล้วพระอาจารย์ผู้รจนารุ่นพระอภิธรรมนั้นท่านเอาความคิดในเรื่องภวังคจิตมาจากไหนเล่า? ท่านเอาความคิดเรื่องภวังค์มาจากปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง

ในคำว่า **"ภวปจฺจยา ชาติ"** เอาตัวภวปัจจยาชาตินี่แหละครับขึ้นมาบัญญัติ กับจิตรวมกันเข้ากลายเป็นภวังคจิตขึ้น เพราะว่าธรรมดาเราก็ย่อมรู้อยู่แล้วว่า วิญฺญาณํ อนิจฺจํ วิญญาณนั้นไม่เที่ยง **พระสาติเกวัฏฏบุตร** ยังเกิดทิฏฐิขึ้นมาเลย บอกว่าถ้าวิญญาณไม่เที่ยงแล้ว อะไรที่เป็นตัวรับบุญรับบาป ใคร ! ก็ไหนขันธ์ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้ไม่เที่ยงไม่ใช่ของเราแล้ว อะไรเล่าที่เป็นตัวยืนโรงรับบุญรับบาป มันต้องมีซิ ไม่มีได้หรือ? มันต้องมีตัววิ่งไปรับบุญรับบาปในวัฏฏะ ถ้าหากว่าวิญญาณพลอยเป็นอนิจจัง พลอยเป็นอนัตตาไปด้วยแล้ว เพราะว่าเกิดขึ้นขณะหนึ่งแล้วดับไปละก็ นาย ก. ทำบาปแล้ว นาย ก. ตายไปเกิดเป็น นาย ข. ก็ไม่จำเป็นต้องรับบาป

อันเกิดจากนาย ก. เพราะว่ามันเป็นคนละเรื่อง คนละดวงไปแล้ว **พระสาติเกวัฏฏบุตร** เกิดมีทิฏฐิอย่างนี้ พระบรมศาสดาจึงทรงติเตียนว่าเป็นโมฆบุรุษ ไม่เข้าใจในธรรมที่พระองค์ได้ทรงสั่งสอน เกิดความเข้าใจผิดขึ้นมาอย่างนี้

สรรพที่เก็บบุญและบาป

เพราะฉะนั้น ในเรื่องภวังคจิตที่เกิดขึ้นก็เพื่อต้องการจะอธิบายปัญหาว่า อะไรเล่าเป็นสิ่งซึ่งเสวยบุญเสวยบาป ในเมื่อคนๆ นั้นแตกดับไปแล้ว อะไรเล่า? ตัวนั้นคืออะไร ? ตัวนั้นละครับคือตัว ***"ภวังคจิต"*** หรือตัวภวังค์ ถ้าหากว่าในสมัยที่พุทธศาสนายังไม่เกิด ทิฏฐิของคณาจารย์ในอินเดียส่วนใหญ่ก็ถือมี คันธัพโภ คันธัพภะ หรือคันธัพโภ หรือโภคันธัพภะนี่แหละเป็นตัวรับบุญรับบาป เสวยบุญเสวยบาป ระหว่างจุติกับปฏิสนธิ มีตัวคันธัพโภเอาไว้ ตัวคันธัพโภนี้ๆ ในบาลีมหาตัณหาขยสูตร แสดงบอกเป็นพุทธภาษิตเหมือนกัน บอกว่ามารดาบิดาอยู่ร่วมกันหนึ่ง มารดามีฤดูกำลังงามหนึ่ง ตัวคันธัพโภมาปรากฏประชุมพร้อมหนึ่ง ครบเหตุปัจจัย ๓ ประการแล้ว การตั้งครรภ์ของสตรีก็เกิดขึ้น เพราะฉะนั้นคำว่า คันธัพโภในที่นี้ถ้าจะอธิบายว่าหมายถึงตัวอัตตาหรือเจตภูตอย่างนั้นได้ไหม?

พุทธกับพราหมณ์ต่างกัน

แต่ว่ามติเรื่องอัตตากับเจตภูต ในพุทธศาสนาเราพระบรมศาสดาก็ทรงคัดค้านตั้งแต่ก่อนมาแล้ว แล้วก็เป็นเหตุให้พุทธศาสนาแตกต่างกับลัทธิของพราหมณ์ก็ตรงนี้แหละ ตรงที่ว่าพุทธศาสนาปฏิเสธอัตตา แต่ของพราหมณ์นะรับอัตตา ถ้าเราจะชี้ว่าตัวคันธัพโภคือตัวอัตตาแล้วก็กลายเป็นพราหมณ์วาทะไป ไม่ใช่พุทธวาทะ เพราะฉะนั้นคันธัพโภในความหมายแห่งบาลีมหาตัณหาสังขยสูตรนี้ไม่ได้หมายถึงอัตตาหรืออาตมัน ไม่ใช่อย่างนั้น **คันธัพโภในที่นี้หมายเพียงแต่ว่าปฏิสนธิจิตเท่านั้นเอง** แต่ทำไมพระบรมศาสดาจึงทรงใช้บัญญัติโวหารของชาวโลกมาเรียกคันธัพโภนั้น ก็เพราะทรงอนุโลมตามโลกโวหารชาวโลกเขาพูดกัน เขารู้จักกัน จึงทรงบัญญัติปฏิสนธิจิตในขณะปฏิสนธิจิตขณะนั้นแหละเป็นคันธัพโภ

แต่คันธัพโภตามความเห็นของชาวบ้านที่ไม่ใช่พุทธ หมายถึงอัตตาหรืออาตมัน หรือตัวเจตภูตที่เราเรียกกันว่าเจตภูตออกจากกาย หรือพูดอย่างภาษาไทยๆ ว่า **"ตัวกายทิพย์"** ตัวกายทิพย์นี่แหละเป็นตัวคันธัพโภ นี้เรียกกันอย่างนั้นว่าตัวกายทิพย์

แต่ว่าในบาลีอีกแห่งหนึ่ง คือ กรณียเมตตสูตร มีคำว่า **“สัมภเวสี”** คนส่วนมากก็เข้าใจบอกว่า อ๋อ! สัมภเวสีนี้ ผู้ใฝ่หาที่เกิด คำว่าใฝ่หาที่เกิดฟังดูคล้ายๆ กับว่า เมื่อคนเราตายแล้วก่อนที่จะไปเกิด มีตัวอะไรอีกตัวหนึ่งเที่ยวงุ่มง่ามค้นคว้าซอกแซก หาว่าใครจะเป็นพ่อเป็นแม่ เที่ยวซอกแซกออกบ้านโน้นเข้าบ้านนี้ ลอยละล่องไปเรื่อยอย่างนั้น ความเข้าใจชาวบ้านเป็นอย่างนั้น เลยบัญญัติกันว่าไอ้ตัวสัมภเวสีก็คือพวกผีนี่แหละ ที่เห็นกันมาหลอกกันมานี่แหละไม่ใช่ใครเลย ความเข้าใจอย่างนี้ก็เป็นความเข้าใจผิด สัมภเวสีในที่นี้มิได้หมายความว่ามีภาวะอะไรออกมาร่อนเร่เสาะแสวงหาที่เกิด ถูกจริงอยู่คำว่าสัมภเวสีแปลว่าผู้แสวงหาภพ **คำว่าแสวงหาภพนี้ท่านหมายเอาสัตว์ทั้งหลายที่มีภวราคะอยู่ ชื่อว่าสัมภเวสีทั้งนั้น** มีสัตว์ประเภทเดียวที่ไม่ใช่สัมภเวสีคือพระอรหันต์ เพราะฉะนั้น ตั้งแต่พระอนาคามีลงมาจนกระทั่งสัตว์ในโลกันต์เป็นที่สุด ชื่อว่าสัมภเวสี เหตุว่าภวราคะนี้ยังละไม่ได้ ยังมีความพอใจในภพอยู่ เมื่อยังมีความพอใจในภพอยู่แม้พระอนาคามีท่านก็ยังมีความพอใจในภพของท่านคือในชั้นสุทธาวาส ยังต้องการมีการเกิดอีกเป็นเอกชาติ ยังเกี่ยวเนื่องกับการเกิดอีกเพียงชาติเดียว เพราะฉะนั้นพระอนาคามีก็ชื่อว่าสัมภเวสี สัตว์ในนรกก็ชื่อว่าสัมภเวสี มนุษย์ เทวดา มาร พรหม บรรดาที่ไม่ได้เป็นพระอรหันต์ได้ชื่อว่าสัมภเวสีทั้งนั้น เพราะฉะนั้นสัมภเวสีในที่นี้ ก็ไม่ได้หมายความว่าเป็นตัวเจตภูตหรืออาตมัน ที่เที่ยง ที่คงทน สัมภเวสีอย่างใดปฏิสนธิจิตก็อย่างนั้น พูดง่ายๆ ว่าสัมภเวสีกับคันธัพโภก็คือปฏิสนธิจิตนั้นเอง ไม่ใช่อื่นไกลที่ไหนเลย

มูลแห่งปฏิสนธิจิต

ปัญหาที่ว่าปฏิสนธิจิตที่มีขึ้นได้นั้น มีได้จากอะไรจึงมีปฏิสนธิได้ มีได้ก็เพราะมีภวังค์ ภวังคะนี้แหละเป็นบาทฐาน ภวังคะมาจากภวะบวกอังคะ คือ องค์ของภพ องค์แห่งภพ การมีภพชาติมีอยู่ได้ก็เพราะตัวภวังค์ ถ้าหากว่าภวังค์เราไม่มีแล้วก็เป็นอนุปาทิเสสปรินิพพานธาตุ พระอรหันต์บุคคลที่มีชีวิตอยู่ภวังค์ของท่านก็ยังมีอยู่ เพราะว่าภวังค์ของท่านนั้นเป็นวิบาก เป็นวิบากอันเกิดจากกุศลกรรม-อกุศลกรรมแต่ปางก่อน ปรุงแต่งมาเป็นวิบากขึ้น แต่เมื่อใดท่านถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุแล้ว ภวังค์ของท่านเป็นอันทำลายไป เป็นอันสิ้นเชื้อ เพราะว่าตัวที่จะเป็นเชื้อของภพน่ะมันหมดไปแล้ว เพราะฉะนั้นลักษณะภวังคจิตในที่นี้ในบาลีรุ่นพระอภิธรรมจึงได้ดัดแปลงมาจาก **ภวปัจจยาชาติ** ถ้าไม่มีภวะแล้วชาติจะมีได้อย่างไรเล่า ถ้าไม่มีภวะแล้วการที่จะมีภาวะได้ก็ต้องมีอะไรเป็นสื่อให้เกิดภวะ สิ่งที่เป็นสื่อที่จะให้เกิดภวะคืออะไร ก็คือจิต เพราะฉะนั้นจิตอยู่ที่ใดภวะก็อยู่ที่นั้น ภวะอยู่ที่ใดจิตก็อยู่ที่นั้น ตัวจิตนี่แหละเป็นตัวภวะ แต่ภวะในพระอรหันต์นั้นเป็นภวะส่วนผล ส่วนภวะในพวกเราปุถุชนและพระอริยบุคคลเบื้องต่ำเป็นภวะส่วนเหตุ ถ้าเราปุถุชนปรุงแต่ง ภวะส่วนเหตุ ทำเหตุทั้งโลภะ โทสะ โมหะ ปรุงแต่งจากโลภมูล โทสมูล โมหมูล ที่อยู่

ในภวะนี้ (ให้หมดไปเหลือเป็นส่วนผล) แต่พระอริยบุคคลเบื้องต่ำนั้นท่านปรุงแต่งเบาบางกว่าปุถุชนลง เช่นว่าโลภะก็เป็นโลภะที่เบาบาง โทสะก็เป็นโทสะที่เบาบาง โมหะก็เป็นโมหะที่เบาบาง นี้เป็นส่วนภวะส่วนเหตุทั้งนั้น ส่วนของพระอรหันต์เจ้านั้นเป็นภวะส่วนผล เมื่อผลอันนี้ดำรงคงอยู่ชั่วอายุขัยของท่าน เมื่อสิ้นเหตุสิ้นปัจจัยแล้วถึงการปัจจัยดับไป เมื่อปัจจัยดับไปแล้วภวะของท่านก็ไม่มี ชาติจึงไม่มี ชราจึงไม่มี มรณะจึงไม่มี ภพชาติจึงไม่มีได้

เพราะฉะนั้น ภวังคจิต คือจิตผู้รักษาภพ เป็นองค์ของภพ ตัวจิตนี้แหละเป็นองค์ของภพโดยตรง เราชี้ภพที่ไหน ชี้ที่จิต อยู่ที่ภูมิจิต ชี้ที่ภูมิจิต ภูมิจิตนั้นแหละบ่งว่าเป็นกามาวจรภูมิอยู่ก็ที่จิต เป็นรูปาวจรภูมิก็อยู่ที่จิต เป็นอรูปาวจรภูมิก็อยู่ที่จิต เป็นโลกุตรภูมิก็อยู่ที่จิต หนีไม่พ้นจิตขึ้นมา

บาลีเป็นพุทธมติ

พระอาจารย์ผู้รจนาอภิธรรมจึงได้คิดจากบาลี ปฏิจจสมุปบาทในคำว่า **ภวปัจจยา ชาติ** เอาบัญญัติขึ้นมาเรียกว่าภวังคจิต ถูกต้องตามพุทธพจน์ทุกประการ ไม่ได้นอกครูนอกแบบเลย ทำตามพุทธมติทุกประการ เป็นอันว่าเรารู้ว่าภวังคจิตเป็นตัวของภพโดยตรง ที่ว่าเป็นตัวของภพโดยตรงนั้นเพราะว่าพฤติกรรมต่างๆ ของเรา ทั้งที่เป็นฝ่ายบุญก็ตาม ฝ่ายบาปก็ตาม หรือพฤติกรรมที่ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาปก็ตาม เราทำมาทุกเมื่อเชื่อวัน ทุกๆ ชาติ ทุกๆ วัน ทุกๆ ภพหลายชาติ อเนกอนันต์ก็ตามมานั้น ทำไปเท่าไรก็เก็บผลผนึกลงไปในภวังคจิตเท่านั้น ภวังคจิตนี้จึงเปรียบเหมือนที่เก็บอารมณ์ หรือที่เก็บบรรดาอารมณ์เก่าๆ ทั้งหลายที่กระทำมาแต่ปางก่อนทั้งหมด เก็บอย่างชนิดที่เรียกว่า เก็บเท่าไรไม่รู้จักเต็ม ภวังคจิตนี้เก็บเท่าไรไม่รู้จักเต็ม คล้ายกับเป็นเทป เส้นเทปนี้แหละเชิญคนร้อยคนมาพูดอัดทับๆ กันลงไป เสียงคนเก่าคนแรกที่พูดนั้นก็อยู่ในนี้ เสียงคนหลังมาพูดทับก็อยู่ในเทปอันนี้ เทปเปรียบเหมือนตัว “ภวังคจิต” พฤติกรรมต่างๆ อันเกิดจากกุศลกรรม อกุศลกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ก็เปรียบเหมือนการอัดเสียงใส่ลงไปในเส้นเทปนี้อัดไปเท่าไรไอ้เส้นเทปนี้ไม่ได้บอกว่ามันอิ่มหรือมันพอ หรือว่ามันบอกเต็มแล้วรับไม่ไหวแล้ว ไม่มีเลย อัดเท่าไรก็เก็บเท่านั้นแหละ จนกว่าเส้นเทปมันจะขาดเป็นผุยเป็นธุลีไปนั้นก็หมดเรื่องกันไปทีเปรียบเหมือนว่าภวังคจิตนี้ละลายไปแล้ว หมดแล้วชาติภพ สังสาระหมดไปแล้ว

เก็บและก่อกรรมดีชั่ว

เมื่อภวังค์มีหน้าที่เก็บอารมณ์ทั้งหลาย ทั้งฝ่ายบุญฝ่ายบาปแล้ว ถึงคราวที่ประจวบกับโอกาส ถึงคราวที่ประจวบกับปัจจัยอันใดที่สมคล้องผสมกันเข้ามากระตุ้นอารมณ์ที่เก็บหยุดอยู่ในภวังคจิตนี้แหละมันก็ฟูขึ้นมา เป็นพฤติการณ์ออกมาจากภวังค์อีกทีหนึ่ง เพราะเหตุด้วยว่าทำหน้าที่ก่อภวังค์นั้น นอกจากทำหน้าที่เก็บแล้วยังทำหน้าที่ก่ออีกด้วย คือก่อภพ ก่อชาติ ก่อพฤติกรรมใหม่ให้เกิดขึ้น

ยกตัวอย่าง เช่น คนที่ในภวังค์เขาเก็บแต่ไอ้เรื่องที่ชั่วๆ เพราะเป็นคนใฝ่ชั่ว ด้วยว่าเป็นคนที่มีสันดานชั่ว ชาติใหม่ภพใหม่เขาเกิดมาแล้ว เขามักจะไปหาเพื่อนที่เป็นคนชั่ว ชอบไปเกิดในสังคมที่ชั่ว พอไอ้การที่เกิดชั่วอยู่สังคมชั่ว อยู่ในสิ่งแวดล้อมชั่วเหล่านั้น ก็เกิดจากการโน้มเอียงของอารมณ์เดิมที่เก็บอยู่ในภวังค์กระตุ้นให้เป็นไป เพราะว่าที่ที่ตนอบรมมาทางนี้มาก อบรมหนักไปในทางใดก็เอนโอนไปทางนั้นเป็นธรรมดา ครั้นไปอยู่ในสิ่งที่ชั่ว ความเป็นคนชั่วของตนก็เพิ่มมากขึ้น ตัวก็มีโอกาสจะสร้างความชั่วมากขึ้น ก็กลายเป็นดินพอกหางหมูเติมเข้าไปในภวังค์อีกอ้าว! ก่อรูปขึ้นมาอีกเป็นอย่างนี้ร่ำไป

หรือเปรียบเสมือนกับฝ่ายกุศล เราเป็นคนมีอาจิณกรรมด้วยกันทุกคน บำเพ็ญศีลภาวนาเป็นประจำ เกิดชาติหน้าฟ้าใหม่ก็บันดาลให้เกิดในปฏิรูปเทศ ตั้งแต่เล็กแต่น้อย ก็มีจิตใจใฝ่กุศลอยากเข้าวัดฟังเทศน์ อยากเข้าใกล้ชิดพระ อยากอ่านหนังสือธรรมต่างๆ เหล่านี้ โดยที่ไม่ต้องการให้ใครมากระตุ้นหรือมาบังคับ เป็นไปเองโดยอัชฌาสัยสันดานของตนเอง อย่างนี้เกิดจากอารมณ์ดีๆ ทั้งหลายที่ตัวสั่งสมให้เกิดเอาไว้ในภวังค์ของตัวแต่ชาติก่อนๆ นั้น และมากระตุ้นเตือน เพราะเหตุนั้นภวังค์นอกจากทำหน้าที่เก็บอารมณ์แล้ว ยังก่ออารมณ์ใหม่ให้เกิดขึ้นได้อีกด้วย เก็บก่อหลังจากทำหน้าที่เก็บกับก่อแล้วภวังค์ยังทำหน้าที่เป็นสะพานผู้ให้เชื่อมระหว่างภพต่อภพ เป็นตัวเชื่อมระหว่างภพต่อภพอีกด้วย เพราะว่า เช่นว่า เราเป็นคนตายจากความเป็นคนแล้ว ในขณะภวังค์เลิกทำหน้าที่เป็นภวังค์แล้ว ตายในขณะที่ตายนั้นนั้นเป็นจุติ พอจุติแล้วก็เป็นปฏิสนธิทันทีหลังจากปฏิสนธิก็ลงภวังค์ ภวังค์อันนี้ก็เป็นภวังค์ที่ภพใหม่ ต่างจากภวังค์ภพเก่า แต่ภวังค์ภพใหม่นี้อันใดที่เคยเก็บจากภพเก่าเขาก็ส่งทอดกันมาให้ คล้ายๆ กับว่าโกดังสินค้า โกดังนี้เขาสั่งรื้อเพราะมันเก่าชรา แต่ก่อนจะรื้อ สินค้าเขาก็นำไปใส่ไว้ในโกดังใหม่ เตรียมใส่ไว้ในโกดังแล้วเพราะฉะนั้นภวังค์ในภพใหม่ก็ต้องเก็บเอาไอ้ของเก่าที่เก็บไว้เท่าไรๆ มาใส่ในโกดังอันใหม่ของตัวมากเท่านั้น นี่เป็นมติเรื่องภวังค์ ที่เป็นตัวเรื่องให้เกิดภพเกิดชาติ โดยอาศัยตัวภวังค์นั้นเป็นปทัสถาน

มติใหม่ตีความหมายพุทธพจน์ผิด

คราวนี้พอมาในรุ่นของคณาจารย์ในพุทธศาสนา ก็มีปัญหาขึ้นทีเดียวว่า ภวังคจิตนี้เป็นธรรมชาติอย่างไร ในภวังคจิตนั้นมีกิเลสหรือไม่ อันนี้เกิดจากการตีความพุทธภาษิตบทหนึ่งในคำว่า **"ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ"** ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติของจิตนี้ผุดผ่อง ที่เศร้าหมองไปก็เพราะอุปกิเลสจรมานะ พระองค์ทรงแสดงไว้อย่างนี้

อาจารย์ทั้งหลายในรุ่นหลังก็เอาพุทธภาษิตนี้มาตีความทีเดียวว่า คำว่า **ปภสฺสรมิทํ** นี้ คำว่าผุดผ่องนี้หมายเอาว่ากว้างแค่ไหน คำว่าผุดผ่องอาจารย์ท่านหนึ่งตีความหมายว่า "หมดจดจากกิเลส" แต่ธรรมชาติจิตเดิมนั้นเป็นธรรมชาติหมดจดจากกิเลส เป็นธาตุรู้ที่หมดจดจากกิเลส ไม่มีอะไรเศร้าหมองเลย แต่ที่ว่าเศร้าหมองมีโลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นกิเลสขึ้นนั้นก็เพราะว่าอาศัยการอบรมในปัจจุบัน รับอารมณ์ใหม่ในปัจจุบัน เลยทำให้เกิดเป็นสิ่งมัวหมองขึ้น อาจารย์ท่านหนึ่งว่าอย่างนี้

มติฝ่ายเถรวาทบาลี

แต่ว่ามติในฝ่ายเถรวาทบาลี เถรวาทเราไม่ยอมรับมติอันนี้ เราถือว่า คำว่าผุดผ่องประภัสสรนั้นไม่ได้หมายความว่าบริสุทธิ์ พระพุทธเจ้าไม่ได้ใช้คำว่า "วิสุทธิ" ไม่ได้ใช้คำนี้เลย ไม่ได้ใช้คำว่า บริสุทธิ์ ใช้แต่เพียงคำว่า "ผุดผ่อง" คำว่าผุดผ่องนะไม่จำเป็นต้องบริสุทธิ์ จิตที่เป็นสมาธิ เช่น ในปฐมฌาน ก็ชื่อว่าผุดผ่องแล้ว ผุดผ่องจากนิวรณ์ ๕ เป็นความผุดผ่องขั้นปฐมฌาน จิตที่ได้ทุติยฌานก็ชื่อว่าผุดผ่องจากวิตกวิจารอันเป็นเสี้ยนหนามของทุติยฌานนี้ จิตที่ได้ตติยฌานก็ย่อมผุดผ่องจากปีติอันเป็นเสี้ยนหนามของตติยฌาน จิตที่ได้จตุตถฌานก็ย่อมผุดผ่องจากสุขนั้นยิ่งมากอีกเป็นลำดับ ลำดับขึ้นมา มีแต่อุเบกขากับเอกัคคตา ความผุดผ่องมันมีลำดับชั้น ความผุดผ่องในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้นการที่บอกว่าจิตเป็นธรรมชาติประภัสสร จะเล็งเอาว่าผุดผ่องนั้นไม่ได้ หมายเอาแต่เพียงเอาว่าไม่มีอาคันตุกะกิเลสที่จรมาผสมเท่านั้นเอง

อาคันตุกะกิเลสในที่นี้ ก็เล็งเอาความว่าได้แก่กิเลสที่เป็นวิติกมะบ้าง กิเลสที่เป็นปริยุฏฐานะบ้าง สองอย่างคือกิเลสแบ่งออกเป็น ๓ หมู่ หมู่หนึ่งเป็นวิติกมกิเลส เกิดขึ้นกับใครแล้วปากก็พูดแต่คำหยาบ กายก็ทุจริต เป็นเหตุให้ประพฤติวจีทุจริต กายทุจริต ล่วงกุศลกรรมบถ อย่างนี้เป็นวิติกมกิเลส

ปริยุฏฐานกิเลส เกิดแก่ใครไม่ถึงแก่ล่วงกรรมบถหรอก แต่มันทำให้มัวหมองใจ เช่น เกิดกามฉันทะบ้าง พยาปาทะบ้าง ถีนะมิทธะบ้าง อุทธัจจกุกกุจจะบ้าง วิจิกิจฉาบ้าง เข้ามากลุ้มรุมทำให้จิตไม่เป็นปกติ จะนอนจะนั่งไม่มีความสุข หงุดหงิดอยู่ในใจ อย่างนี้เป็นปริยุฏฐานกิเลส

พระพุทธภาษิตที่ว่า ธรรมชาติจิตเป็นประภัสสร ประภัสสรจากกองกิเลสสองหมู่นี้ต่างหาก จากปริยุฏฐานะ กับ วิติกมะเท่านั้น แต่ทว่ายังมีกิเลสที่เป็นเชื้อสายนอนอยู่ในขันธสันดาน คือ อนุสยกิเลส คือ กิเลสตามนอนเนื่อง กิเลสประเภทนี้นะไม่ได้อยู่ในคำว่าประภัสสรด้วยเลย ถ้าจิตจะพึงปลอดโปร่งจากอนุสัยแล้ว เอ! ถ้าอย่างนั้น เราก็เป็นอรหันต์มาแต่กำเนิดนะซิ และเพิ่งจะมาเป็นปุถุชนในตอนที่เติบโต รู้ความแล้ว รู้รักรู้ชังแล้วนะซิ อย่างนั้นแล้วผู้ที่เป็นพระอรหันต์ก็อาจกลับไปเป็นปุถุชนได้นะซิ เพราะอาจไปเจออารมณ์อะไรมาสิงสู่เอาอีก แล้วเสื่อมอีก ถ้าอย่างนั้น อรหัตตมรรคก็เป็นเช่นนั้นได้นะซิ

แต่ถ้าหากว่า เราไม่ยอมรับว่า อรหัตตภูมิเป็นของเสื่อมได้ เราก็ไม่ควรอ้างว่าจิตนี้ปลอดโปร่งจากอนุสัยตั้งแต่เกิด เป็นอันขาดทีเดียว

บัญญัติของชาวบ้าน

เคยมีในบาลีบางแห่ง ในมหาตัณหาสังขยสูตรก็ดี ในมหาปรินิพพานสูตรก็ดี ท่านแสดงคล้ายๆ บอกว่า ทารกนี้เกิดมาแล้วกิเลสบางอย่างไม่มี ถูกละ กิเลสบางอย่างของทารกบางอย่างไม่มี ได้แก่กิเลสประเภทวิติกมะ เพราะทารกยังไม่รู้จักอารมณ์ที่เป็นส่วนหยาบ จะได้เที่ยวกล่าวผรุสวาจา หรือเป็นเหตุให้ล่วงกายทุจริตอันใดๆ ได้ แต่ไม่ได้หมายความว่าทารกที่แรกเกิดนั้นจะไม่มีกิเลสนะ ไม่ใช่คำพังเพยที่ชาวบ้านที่ว่าใจของทารกแรกเกิดนั้นบริสุทธิ์ นั้นเป็นแต่เพียงบัญญัติของชาวบ้านว่าบริสุทธิ์ ไม่ได้เป็นบัญญัติของสภาวะ บัญญัติโดยตรงของสภาวะแล้วใจของทารกจะบริสุทธิ์ไม่ได้ ถ้าบริสุทธิ์แล้วไม่เกิด ถ้าบริสุทธิ์จริงแล้วภพชาติไม่มี ไม่เกิด เป็นพระอรหันต์ที่ยังเกิดอยู่ ก็แสดงให้เห็นว่ายังไม่บริสุทธิ์ คือยังพาเอาอนุสัยกิเลส คือกิเลสที่ตามนอนเนื่องอยู่ในภวังค์ติดมาด้วย แต่ว่าในเวลานั้นอนุสัยกิเลสยังไม่แสดงอาการออกมา คล้ายๆ กับเชื้อโรคที่เรารับเข้าไปในเม็ดโลหิตของเราแล้ว ยังไม่ถึงกำหนดที่มันจะแสดงตัวออกมา เหมือนกับที่เรารับเอาเชื้อไข้มาลาเรีย เมื่อยังไม่ถึงเวลากำหนดที่มันจะแสดงตัวออกมา อาการตัวความร้อนก็ไม่ปรากฏ ปรอทวัดก็ยังไม่มี แต่ในขณะนั้นถ้าเจาะเอาเลือดไปตรวจแล้วจะเห็นเชื้อมาลาเรียเต็มเยอะแยะในเม็ดโลหิตทีเดียว ฉันใด อนุสัยกิเลส ๗ ในดวงจิตทารกเมื่อแรกเกิดก็ดี หรือว่าในดวงจิตถือว่าเป็นประภัสสรก็ดี มีอุปมาแม้ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นมติที่ถือว่าจิตเป็นธรรมชาติประภัสสรแล้วเป็นอันว่าบริสุทธิ์นั้น ยืนยันมติของตนถูกตามทัศนะฝ่ายเถรวาท เราก็ไม่ยอมรับ

อาจารย์ที่ถือว่า อาการจิตประภัสสร คือว่าด้วยจิตประภัสสรถือว่าจิตบริสุทธิ์นั้น คือคณะอาจารย์หนึ่ง คือพวกนิกายมหาสังฆิกาวาส นิกายนี้ว่าก็เมื่อถ้าว่าจิตบริสุทธิ์แล้วก็เลยมีมติว่าอนุสัยกิเลสนั้นไม่ใช่จิตสัมปยุตตธรรม หรือไม่ใช่จิตสัมปยุต เพราะว่าถ้าถืออนุสัยเป็นจิตสัมปยุตแล้วเท่ากับว่าลบล้างข้ออ้างของตัวเองที่ถือว่าจิตบริสุทธิ์ อนุสัยกิเลสเป็นจิตวิปยุตตธรรม ไม่ประกอบกับจิต

อาจารย์พวกนี้ท่านยกตัวอย่างให้ดูว่า ในขณะโสดาปัตติมรรคเกิด ขณะโสดาปัตติมรรคเกิดทำหน้าที่ประหารกิเลสที่เป็นสังโยชน์เบื้องต่ำให้เป็นสมุจเฉท มีสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาส กิเลส ๓ กองนี้เป็นวิสัยที่โสดาปัตติมรรคจะพึงพิฆาต

ถามว่าในขณะโสดาปัตติมรรคเกิด ในขณะเกิด ขณะจิตก็ดวงนั้นนะ อยากจะทราบว่าบรรดาอาสวกิเลสที่เป็นสังโยชน์เบื้องสูงมีอยู่ในจิตดวงนั้นด้วยหรือเปล่า? มีอยู่หรือเปล่าในขณะนั้น? ถ้าเราถือว่าในขณะโสดาปัตติมรรคขณะนั้นยังมีกิเลสอันเป็นอนุสัยประกอบอยู่ในโสดาปัตติมรรคแล้ว อาจารย์ฝ่ายนี้ท่านก็ถามว่า ถ้าอย่างนั้นมรรคอันนั้น มรรคอันเป็นสุกกธรรมก็ชื่อว่าปนเปกับอาสวกิเลสที่เป็นอสุกกธรรม มรรคธรรมอันเป็นฝ่ายขาว คือเป็นฝ่ายโลกุตรกุศลก็ชื่อว่าปนเปกับธรรมอันเป็นฝ่ายดำนะซิ มรรคอันนั้นก็ชื่อว่าเป็นมรรคที่ไม่ใช่มรรคที่แท้แล้ว เป็นมรรคที่มัวหมอง ที่ระคน เป็นไปได้หรือในขณะจิตดวงเดียวขณะนั้นจึงทำหน้าที่ประหารกิเลสส่วนหยาบได้แล้ว ขณะที่โสดาปัตติมรรคนั้นแลก็มีกิเลสเจือปนอยู่ด้วยอย่างนั้น มรรคนี้สังกระกับธรรมที่เป็นฝ่ายอาสวะ อาสวะนี้สังกระกับอาสวะกันอย่างนั้นหรือท่านว่าอย่างนั้น

น่าคิดเหมือนกันในแง่นี้ก็น่าคิด คือว่าโสดามีมรรคจิต สกทาคามีมรรคจิต อนาคามีมรรคจิต มรรคจิตแต่ละดวงๆ เกิดขึ้นขณะนั้นต้องทำหน้าที่ประหารกิเลสเราไม่เถียง อาจารย์ฝ่ายนี้ (มหาสังฆิกาวาส) บอกว่าไม่ได้ ถ้าเรายอมรับว่าอนุสัยเป็นจิตสัมปยุตที่อยู่ในขันธสันดานของสัตว์แล้ว มรรคจิตในขณะนั้นเป็นโมฆะ เพราะชื่อว่าปนเปกับธรรมฝ่ายดำ ธรรมฝ่ายดำกับธรรมฝ่ายขาวจะอยู่ในทีเดียวกันไม่ได้ จะอยู่ต้องอยู่กันคนละขณะ เขาว่าอย่างนั้น

ทัศนะของเถรวาทบาลี

แต่ถ้าเรามาพิจารณาดูตามมติของเถรวาทฝ่ายบาลีว่า ขณะนั้นกิเลสมีไหม? ขณะโสดาปัตติมรรคจิตเกิด มีกิเลสไหม? ก็ต้องตอบว่า จะมีก็ไม่ได้ จะว่าไม่มีก็ไม่เชิง คือว่าถ้าจะว่ามี มรรคจิตก็ชื่อว่าปนเปสาสวธรรม อย่างอาจารย์พวกนี้ว่า ถ้าจะว่าไม่มี ถ้าอย่างนั้นโสดาจะต่างอะไรกับอรหันต์เล่า ! โสดาปัตติมรรคจะต่างอะไรกับอรหัตมรรคเล่า เพราะว่ากิเลสสังโยชน์เบื้องสูงโสดายังละไม่ได้ โสดาปัตติมรรคจิตเพียงทำหน้าที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำ สามอย่างที่ว่ามา สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาสเท่านั้นเองนี่น่ะ แต่สังโยชน์เบื้องสูงไม่ใช่วิสัยของโสดาปัตติมรรคจะละ

ได้ในขณะนั้น ถ้าพลอยหายไปกับโสดาปัตติมรรคจิตด้วยแล้ว โสดาปัตติมรรคจิตก็จะต่างอะไรกับอรหัตมรรคจิตเล่า เพราะฉะนั้นพยากรณ์ไม่ได้ จะบอกว่ามีก็ไม่ได้ ถ้าบอกว่ามี โสดาปัตติมรรคจิตอันเป็นโลกุตรกุศลก็จะปนเปกับสาสวธรรมไป ถ้าจะว่าไม่มี โสดาปัตติมรรคจิตจะต่างอะไรกับอรหัตตมรรคจิต เพราะว่าโสดาละสังโยชน์เบื้องสูงไม่ได้ ถ้าอย่างนั้นแล้วมีอยู่ที่ไหน? ถ้าจะตอบอย่างกำปั้นทุบดินแล้วก็ต้องบอกว่าอยู่ในโสดาปัตติมรรคจิตนั้นแหละ แต่ว่ามันไม่สำแดงพิษสงในขณะนั้น ไม่แสดงพิษสง

ข้ออุปมา

อุปมาเหมือนหนึ่ง ต้นมะม่วง ใบมะม่วง กิ่งมะม่วง กับเม็ดมะม่วง รสเปรี้ยว หวาน มัน ของมะม่วง มันก็เก็บอยู่ในเม็ดมะม่วงนั้นแหละ แต่ในขณะที่เขาเอาเม็ดมะม่วงมาใส่มือเรา เขาบอกว่าต้นมะม่วงก็อยู่ที่นี้ กิ่งมะม่วงก็อยู่ที่นี้ รสมะม่วงก็อยู่ที่นี้ พูดอย่างนี้ก็พูดได้เหมือนกัน แต่ทว่าเม็ดเม็ดนี้วางไว้เฉยๆ มันจะมีต้นมีกิ่งงอกมาให้เราได้ไหม? มันจะมีใบออกมาให้เราไหม? มันไม่มีแน่ต้องอาศัยการเพาะปลูก อาศัยอุตุ ดินฟ้าอากาศ รดน้ำ มันจึงจะเติบโตขึ้นมาให้เราได้ฉันใด โสดาปัตติมรรคจิตในขณะนั้นก็เหมือนกัน

จริงอยู่ โสดาปัตติมรรคจิตเป็นโลกุตรกุศล เป็นโลกุตตรจิต แต่ทว่าอนุสัยกิเลสที่เป็นส่วนสังโยชน์เบื้องสูงซึ่งไม่ใช่วิสัยโสดาจะละได้นั้น เก็บอยู่ในนั้นแหละ ถ้าไม่เก็บไว้ในนั้นจะไปฝากใครไว้ที่ไหน? มีใครรับฝากกิเลสชั่วคราวบ้าง อย่างเช่นที่โสดาปัตติมรรคจะทำหน้าที่ประหารกิเลสสังโยชน์เบื้องต่ำเป็นสมุจเฉท ขอไว้กับใครทีเถอะพวกกิเลสพวกนี้ ถ้าประหารเสร็จแล้วค่อยเอาสังโยชน์เบื้องสูงมาใส่ในจิตทีหลัง เป็นอย่างนี้มีไหม? ไม่มี เมื่อไม่มีแล้วมันก็เก็บอยู่ในนั้นนั่นเองเหมือนกับใบ กิ่ง ต้นมะม่วง เก็บอยู่ในเมล็ดมะม่วง ไม่เห็นใบ ไม่เห็นสีสันมัน ต่อเมื่อใดได้ประสบอารมณ์ใหม่ก็เปรียบเหมือนว่าได้ปลูกใหม่ ได้รับอุตุที่สมควรใหม่ อาหารใหม่ โอชะใหม่ มันก็เติบโตขึ้นมา ฉันใดก็ฉันนั้น

เพราะฉะนั้นมติบาลีอภิธรรมจึงยืนยันว่า อนุสัยกิเลสนั้นเป็นจิตสัมปยุตประกอบกับจิตไม่ใช่เป็นจิตวิปยุตอย่างอาจารย์บางแห่งท่านว่ากันอย่างนี้ นี้เป็นมติอันหนึ่ง

ทัศนะของพุทธฝ่ายจีน

ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองไปในนานาประเทศ มติเรื่องจิตก็ได้ก้าวหน้าไปไกลอีกขั้นหนึ่ง เช่นว่าพอไปถึงในประเทศจีนก็มีทัศนะเรื่องจิตขึ้นมา อาจารย์พุทธศาสนาในเมืองจีนท่านอธิบายเรื่องจิตแตกต่างกับทัศนะเรื่องจิตในอภิธรรมทั้งสิ้นโดยประการทั้งปวง คือท่านมาอธิบายว่า **ซีซิม ซีฮุก** ภาษาจีนพูดแบบนี้ **ซีซิม ฮุก** แปลว่า จิตอันใดพุทธก็อันนั้น **ซีซิม จั๊กฮุก** จิตอยู่ที่ใดพุทธก็อยู่ที่นั้น เอาจิตเป็นพุทธ เอาพุทธเป็นจิต ความตรัสรู้พุทธภาวะแห่งพุทธ คือ ความเป็นพระพุทธเจ้านั้นมีอยู่แล้วในจิตนี้ จิตนี้แหละเป็นธาตุแห่งความเป็นพุทธธาตุ พูดกันง่ายๆ ว่าเป็นธาตุรู้เป็นโพธิธาตุ จิตนี้เป็นโพธิธาตุ หรือเป็นพุทธิธาตุ รู้ในที่นี้ไม่ใช่รู้อารมณ์นะ รู้อารมณ์ละก็ทางบาลีอภิธรรมก็ตรงกันว่าจิตนั้นเป็นวิชาลักษณะ คือลักษณะที่รู้แจ้งในอารมณ์ อารมณ์ธรรมดาคือรู้ว่าอารมณ์ดี อารมณ์เลว จิตรู้

จิตคือนิพพาน-นิพพานคือจิต

แต่คำว่าพุทธธาตุ หรือพุทธิธาตุ หรือโพธิธาตุ อันได้แก่ตัวจิตตามทัศนะของอาจารย์ในเมืองจีนนั้นน่ะ ไม่ได้หมายความว่ารู้อารมณ์อย่างที่เรารู้ตามสามัญ แต่พูดกันง่ายๆ ว่านิพพานคือจิต จิตก็คือนิพพาน นิพพานไม่อื่นไปจากจิต จิตก็ไม่อื่นไปจากนิพพาน บัญญัติเป็นนิพพานจิต จิตคือนิพพานเลย เพราะฉะนั้นเมื่อถือว่าจิตคือนิพพานแล้ว จิตจะมาเวียนว่ายตายเกิด อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ไม่ได้ จิตจึงไม่ใช่วิญญาณขันธ์ ถ้าหากว่าจิตเป็นวิญญาณขันธ์แล้ว อ้าวขันธ์เป็นอนิจจัง จิตเป็นอนิจจัง นิพพานก็เป็นอนิจจัง อาจารย์พุทธศาสนาในเมืองจีนโดยเฉพาะนิกายที่แพร่หลายในยุโรป คือนิกายเซนๆ เขาบอกว่าจิตนี้เป็นพุทธละ เป็นนิพพานละ ตัวนิพพานนี้เป็นตัวจิต การที่เราไม่รู้ว่าตัวเราเป็นพุทธนั้นเพราะอวิชชาหุ้มห่อ อุปมาเหมือนธรรมชาติของดวงอาทิตย์ มีแสงสว่างโอภาสอยู่แล้ว แต่ว่าบางคราวบางสมัยถูกเมฆดำมาทับห่อเอาไว้ ในขณะที่เมฆดำหุ้มอยู่ก็ไม่ใช่ว่าแสงอาทิตย์หายไป เป็นเพียงว่าถูกเมฆมันกีดขวางแสงไม่อาจทะลุเมฆออกมาเท่านั้น เมื่อใดเมฆนี้ลอยออกไปแล้วแสงสว่างก็ดุจเดิม แสงสว่างในขณะที่เมฆบัง แสงสว่างที่หลังเมฆบังแล้วเท่ากันไม่ได้ยิ่งไม่ได้หย่อนกว่ากันเลย ไม่ใช่แสงสว่างก่อนเมฆบังสว่างจ้า ขณะที่เมฆบังแล้วแสงหาย แสงก็ไม่หายคงเดิมนั้นแหละ แต่ว่าถูกกีดกันด้วยเมฆเท่านั้นเอง แล้วก็แสงหลังเมฆบังไปแล้ว ก็คงเดิมอีกเหมือนกัน เหมือนกับนิพพานจิตในสัตว์ทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายเป็นพุทธโดยไม่รู้ตัวอยู่แล้ว เราไม่รู้ตัวเราเองว่าเราทุกคนนี้เป็นพุทธ ภาวะของเรากับภาวะของพระพุทธองค์เสมอตน แต่ทว่าทำไมเราต่างกับพระพุทธเจ้าล่ะ เรามีกิเลสพระพุทธองค์ไม่มีกิเลส ที่ต่างกันนั้น

เพราะว่าพระพุทธองค์นั้นไล่เมฆออกจากพระองค์หมดดวงจิต ท่านจึงสว่างไสว ส่วนเรานั้นถูกเมฆบังอยู่ เมฆคืออวิชชา แต่มีปัญหาถามว่าอยากจะรู้ไอ้ต้นตอที่ถูกเมฆบัง ทำไมอยู่ดีๆ ให้เมฆมาบังได้ อันนี้ซิครับมันน่าคิด

อันนี้แหละอาจารย์ที่ถือว่าจิตเป็นพุทธนี่น่ะ อ้อมๆ แอ้มๆ คือว่าจะตอบบอกว่า เอ! ไอ้ตอนก่อนที่เมฆบังนั้นเท่ากับพุทธใช่ไหม พุทธะของพระพุทธเจ้าก็เป็นพุทธเหมือนกับเราก็เป็นพุทธเหมือนกัน ก็เมื่อต่างฝ่ายต่างก็เป็นพุทธเหมือนกัน ก็ทำไมอยู่ๆ เราปล่อยให้เมฆบังได้ อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัยให้เมฆลอยมาบัง แล้วพระพุทธเจ้าท่านไม่ถูกเมฆบัง เพราะท่านไล่เมฆออกไป แล้วในวันข้างหน้าก็อาจถูกเมฆลอยมาบังอีกได้ไหม? มีปัญหาอยู่เหมือนกัน

อาจารย์ฝ่ายนี้ (จีน) ก็ตอบอ้อมๆแอ้มๆ ว่าเรื่องนี้ก็ต้องตอบว่า ไอ้เมฆไอ้แสงสว่างนี้มีมาพร้อมกัน คือมีดวงอาทิตย์ขณะใดก็มีเมฆเกิดในขณะนั้นพร้อมกัน ไม่ได้มีก่อนมีหลัง ถ้าเมฆมีก่อนอาทิตย์มีทีหลังอย่างนั้นอวิชชาก็มีก่อนแล้วมีวิชา อย่างนั้นวิชชามาโง่มาลอยหายให้กับอวิชชามาบังทำไม? เป็นปัญหา

ถ้าบอกว่าดวงอาทิตย์มีก่อน หรือธาตุพุทธมีก่อน ธาตุอวิชชามีมาภายหลัง ถ้าอย่างนั้นล่ะก็เราก็ฉลาดแล้วก็กลายเป็นคนโง่ได้นะสิ อย่างนี้ล่ะก็ ถ้าอย่างนั้นเป็นพุทธแล้วก็เสื่อมได้เหมือนกัน แบบเดียวกับพวกที่ถือว่าบริสุทธิ์อย่างนั้นเหมือนกันนะสิ

เพราะฉะนั้น มติอาจารย์ในเมืองจีนที่ถือนิกายเซนฝ่ายนี้จึงกล่าวบอกว่า **อนวตโภ** เบื้องต้นไม่ปรากฏ จะบอกว่าอวิชชามีก่อนธาตุพุทธก็ไม่ถูก จะว่าธาตุพุทธมีก่อนอวิชชาก็ไม่ถูก เขามีมาพร้อมๆ กันนั่นแหละ ไม่ต้องไปขุดค้นหาต้นตอหรอก

หน้าที่เราทุกคนนี้ เพียงแต่ให้รู้ว่าเรามีพุทธะอยู่แล้ว บังเอิญพุทธะของเราขณะนี้ถูกเมฆมันบัง ส่วนพุทธะในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นท่านพ้นเมฆบังไปแล้วเป็นคนแรก ท่านบอกเราทั้งหลายว่า เราทั้งหลายเป็นพุทธเหมือนท่านนะ ฉะนั้นถ้าเราอยากเหมือนท่านก็ต้องพยายามขับไล่ไอ้เมฆหมอกที่มาหุ้มจิตเราไปเสียเท่านั้นเอง เราจะเท่าท่านทุกอย่างเลย เพราะฉะนั้นภาษิตของจีนจึงบอกว่า **จงเซงสิอิงตงนั้ง จูฮุคสิก้วยตงนั้น** แปลว่า **จงเซงสิอิงตงนั้ง** หมายความว่าสรรพสัตว์ปุถุชนทั้งหลายเป็นพุทธในส่วนเหตุน่ะ ส่วน **จูฮุคสิก้วยตงนั้ง** ส่วนพระพุทธทั้งหลายเป็นพุทธะโดยส่วนผล เราปุถุชนทั้งหลายเป็นพุทธะโดยส่วนเหตุ เรายังไม่ได้ผล ยังเป็นเหตุ เหตุแห่งความเป็นพุทธมีพร้อมแล้วในตัว แต่เหตุอันนี้ยังไม่ผลิตผลออกมาเหมือนกันกับพืชของความเป็นพุทธะของเรามีอยู่แล้ว แต่พืชอันนี้ยังไม่ได้รับการไถหว่าน

พุทธอยู่ในตัวทุกคน

แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ท่านบรรลุสำเร็จไปน่ะ เหมือนหนึ่งพืชที่ได้ไถหว่านแล้วเติบโต ข้าวกล้าออกรวงแล้วต่างกันอย่างนี้ แต่ทั้งนั้นทั้งนี้ก็ย่อมเหมือนกัน คือพืชอันเดียวกัน คือพืชของความเป็นพุทธเสมอกัน เพราะฉะนั้น นิกายพุทธศาสนาคือนิกายเซน ที่เกิดในเมืองจีนจึงสอนบอกว่าไม่ต้องไปหาพุทธข้างนอก นิพพานไม่ได้อยู่ตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้ เปล่า! นิพพานไม่ได้อยู่ในอินเดีย ไม่ได้อยู่ที่ไหน นิพพานอยู่ที่ไหน? อยู่ในตัวของเรานั่นแหละ ในธาตุรู้ของเรานี่แหละ ถ้าเราทำให้ธาตุรู้ผุดออกมาจากเมฆดำนี้แล้วเราก็พุทธะ ถ้าเราปล่อยให้ธาตุรู้หมกโคลนจมดินจมทรายอยู่เราก็เป็นปุถุชน ต่างกันอย่างนี้แค่นี้เอง ท่านจึงอุปมาว่าเหมือนหนึ่งเพชร เพชรที่ยังไม่ได้เจียระไน ยังอยู่ในดินในทรายในหิน เหมือนพุทธที่อยู่ในปุถุชนทั้งหลาย ยังไม่ถูกเจียระไนก็ยังเป็นก้อนหินอยู่

ทุกๆ ชีวิตเป็นพุทธทั้งสิ้น

แต่ตอนที่อยู่ในก้อนหินนี้ มีความเป็นเพชรอยู่แล้วนะ ส่วนพุทธในพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น ได้แก่ก้อนหินที่เจียระไนแล้วมาประดับเรือนแหวน ส่องแสงแวววาวพราวพรายทีเดียว ต่างกันอย่างนี้ ต่างกันแต่เพียงว่ายังไม่ได้เจียระไนกับเจียระไนแล้วเท่านั้นเอง เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าก็คือมีอยู่ในสรรพสัตว์ สรรพสัตว์เล่าก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธเจ้า นี้เป็นทัศนะเรื่องจิตเป็นการก้าวหน้าอีกก้าวหนึ่งในพุทธศาสนานิกายเซน ฝ่ายมหายานเขา ในเมืองจีน โดยชี้เอาที่นิพพานเป็นจิตหรือพุทธเป็นจิต เป็นอย่างนี้ เพราะเหตุนั้นฝ่ายมหายานจึงมีความคิดไปไกล เมื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายมีธาตุแห่งจิตเป็นพุทธะรวมกันแล้ว เขาจึงกล่าวว่าชีวิตทั้งหมดในโลก ไม่ว่ายุง กบ เขียด มด เป็นหนึ่ง เป็นเอกีภาวะอันหนึ่งอันเดียว เราอย่าไปดูถูกว่ามดตัวนี้ไม่มีพุทธนะ มีนะ มดตัวนี้น่ะ พุทธอยู่ในมด พุทธอยู่ในปลวก พุทธอยู่ในยุง ยุงเอย มดเอย มีพุทธทั้งนั้น เรือดก็มีพุทธ ช้างก็มีพุทธ สุนัขก็มีพุทธ พุทธอยู่ทั้งนั้น ดูถูกเขาไม่ได้

แต่ว่าพุทธในตัวเขานั้นน่ะ คล้ายๆ กับว่าเป็นพุทธที่จมดินจมทรายเสียส่วนมาก ส่วนดินส่วนทรายมาหุ้มห่อมาก ส่วนพุทธในจิตของกัลยาณชนน่ะเป็นพุทธที่มีกรวดดินกรวดทรายเจือปนอยู่น้อย ต่างกันแค่นี้เอง แต่ธาตุของความเป็นพุทธเท่ากัน

ฝ่ายมหายานจึงให้ความหวังว่า ในวันหนึ่งสัตว์ทั้งหลายจะต้องเข้านิพพานด้วยกันหมดทั้งสิ้น ในวันหนึ่งหรอกจะต้องเข้านิพพานหมด เพียงแต่ช้าเร็วเท่านั้น อยู่ที่กาลเวลาเท่านั้นจะช้า

เร็ว ความคิดอันนี้ก็เป็นประโยชน์ คือทำให้จิตใจเรากว้างขวาง มีความโอบอ้อมเผื่อแผ่ เห็นทุกคนเสมอกับเรา ให้ความรู้สึกเผื่อแผ่เป็นสมภาพ ภราดรภาพ ได้ผลในทางนี้

ฝ่ายบาลี-อัพยากต

แต่นี้มาพิจารณาในความเห็นอย่างนี้ว่า สำหรับพุทธศาสนาฝ่ายบาลี เราให้ความเห็นทัศนะอย่างไร ทางฝ่ายบาลีเราให้อย่างยุติธรรมที่สุด ไม่ให้เกิดเป็นปัญหา คือมติทางพุทธศาสนาฝ่ายบาลีถือว่าธรรมชาติของจิตนั้นไม่ใช่กุศลร้อยเปอร์เซ็นต์ ไม่ใช่อกุศลร้อยเปอร์เซ็นต์ เป็นอัพยากฤต ดังได้ว่ามาพูดถึงตอบทันที ธรรชาติของจิตน่ะเป็นอัพยากฤตแท้ๆ แต่ว่าในอัพยากฤตนั้นแหละมันเก็บเอาทั้งกุศล อกุศล อยู่ในนั้นด้วย เก็บอารมณ์เก่าๆ คืออารมณ์ค้าง อันสะสมมาจากปูเรชาติอยู่ในนั้น และอารมณ์ค้างเหล่านี้มันจะคอยกระตุ้นให้เจ้าของจิตดวงนั้นครองอยู่ให้มีอัชฌาสัยสันดานโน้มเอียงไปในทางที่เป็นบุญที่เป็นบาป ตามอารมณ์ทั้งหลายที่เก็บเอาไว้ว่าส่วนไหนน้ำหนักจะมากน้อยกว่ากัน

เพื่อความไม่ประมาท

เพราะฉะนั้นหน้าที่ของชาวพุทธก็คือว่า เมื่อเรารู้อย่างนี้แล้ว ถ้าพิจารณาตัวเองว่าอัชฌาสัยสันดานเราโน้มเอียงไปทางอกุศลมาก เราก็มีความไม่ประมาท พยายามสร้างกรรมใหม่ที่เป็นฝ่ายกุศลเอาไว้มากๆ จะได้ช่วยกันตรวจเปลี่ยนภวังค์ของเราได้รับอารมณ์ดีๆ ผนึกเอาไว้เยอะๆ เป็นประโยชน์แก่เรา ทำให้พยุงวิญญาณของเราให้สูงขึ้นเป็นอันดับที่ดีๆ แต่ถ้าหากว่าเรารู้ตัวเราดีว่ามีอัชฌาสัยสันดานโน้มเอียงไปในทางกุศลกรรมมากๆ อย่างนี้เราก็ไม่ประมาทอีกเหมือนกัน คือเราไม่ประมาทที่จะนอนชมบุญเก่า หรือนอนกินบุญเก่า รีบสร้างบุญใหม่ แต่บุญเก่าก็ต้องเก็บเอาไว้ เพราะว่าถ้าบุญเก่าที่กินหมดแล้วเราก็แย่ เราก็ลำบาก ต้องคอยต่อบุญเอาไว้

เพิ่มวิริยภาพในกุศล

วิธีต่อบุญก็คือว่า ต้องเพิ่มวิริยภาพในการเจริญทาน ศีล ภาวนา ให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ส่วนการที่ว่านิพพานเป็นจิตหรือไม่ ทางพุทธศาสนามติเถรวาทในฝ่ายบาลีไม่ถือว่านิพพานเป็นจิต เพราะอะไร? เพราะว่านิพพานเป็นจิต จิตดวงนี้เป็นวิญญาณขันธ์ นิพพานก็ไม่เที่ยงอย่างวิญญาณขันธ์น่ะสิ **วิญญาณขันธ์คือจิต จิตคือวิญญาณขันธ์** เพราะฉะนั้น **มติฝ่ายบาลีจึงถือว่านิพพานนั้นเป็น**

เพียงธรรมชาติให้จิตรู้ เป็นอารมณ์ของจิต นิพพานจึงสงเคราะห์เข้าเป็นธรรมารมณ์ อันจะพึงได้ด้วยมรรคจิตผลจิต นิพพานเป็นธรรมารมณ์ อันจะพึงรู้ได้ด้วยมรรคจิตผลจิต ถ้าอย่างนั้น นิพพานเป็นธรรมารมณ์แล้ว มันคล้ายๆ กับว่าจิตนั้นเป็นส่วนหนึ่ง นิพพานเป็นส่วนหนึ่งไม่เกี่ยวข้องกัน รู้สึกว่ามันไม่เกี่ยวข้องกันแล้ว เวลาออกจากผลจิตมิกลายเป็นปุถุชนหรือ ในขณะมรรคจิตเกิดผลจิตเกิดได้นิพพานเป็นอารมณ์ละตอนนี้ บริสุทธิ์แน่ แต่พอออกจากผลจิตแล้ว นิพพานออกไปแล้ว ไม่ได้เอานิพพานเป็นอารมณ์แล้ว เอาอย่างอื่นเป็นอารมณ์ เอาอารมณ์ที่เป็นกามเป็นอารมณ์บ้าง กามารมณ์ บัญญัติอารมณ์บ้าง ได้มหัคคตาอารมณ์บ้าง อย่างนี้ ถ้าอย่างนั้นจิตของพระอรหันต์หรือพระโสดาอย่างนี้มิกลายเป็นปุถุชนไปอีกหรือ? ไม่เป็นเลย ทำไมถึงไม่เป็นก็เพราะว่าในขณะที่มรรคจิตเกิดนั้น บรรดากิเลสเหล่าใดอันจะพึงทำให้พระอริยบุคคลนั้นให้กลับเป็นปุถุชนนะ กิเลสเหล่านั้นมรรคจิตได้ทำหน้าที่ประหารอย่างถอนรากถอนโคนแล้ว ถอนไม่มีเหลือแล้วในขณะนั้น ชั่วขณะแพร็บเดียว ขณะเดียวเท่านั้น รากโคนของอาสวะที่เก็บผนึกไว้ในภวังค์ถูกถอนรากถอนโคนหมดเลย ไม่มีเหลือหรอ

ไม่จำเป็นต้องหอบปริญญาไปด้วย

เพราะฉะนั้น ถึงแม้จะพ้นจากภาวะแห่งมรรคจิตผลจิตก็ดีในขณะนั้น แม้จะรับอารมณ์ที่เป็นกามารมณ์ บัญญัติอารมณ์ มหัคคตาอารมณ์นั้นจิตในขณะนั้นไม่เสื่อมมาเป็นปุถุชนอีก ไม่มาเลยเพราะอะไร? เพราะว่ากิเลสที่เป็นรากโคนนี้ไม่มีแล้ว คล้ายๆ อย่างนี้ เหมือนเราเรียนจบมหาวิทยาลัยแล้ว ได้ปริญญาแล้ว เราจำเป็นหรือไม่จะต้องสวมเสื้อครุยกับแบกรับปริญญา เราจะแสดงให้เขารู้ว่า เราเป็นคนได้ปริญญา จำเป็นไหม? ไม่จำเป็นเลยนะ การรับพระราชทานปริญญาในหลวงพระราชทานทีหนึ่ง ก็ขณะแพร็บเดียวเสร็จ ไม่จำเป็นจะว่า การเป็นครูสำเร็จมหาวิทยาลัยนะ ต้องสวมเสื้อครุยบอกเขาว่าฉันเป็นบัณฑิตอยู่ตลอด ๒๔ ชั่วโมง แล้วจะต้องแบกปริญญาไว้กับตัวจึงจะเป็นบัณฑิตได้ ไม่จำเป็นเลย เราจะนุ่งกางเกงขาก๊วยหรือจะสวมใส่ชุดใหม่ก็ตาม เราก็ยังเป็นบัณฑิตอยู่ดี เพราะว่าได้ความสำเร็จเป็นบัณฑิตนั้นชั่วขณะเดียวเท่านั้นเอง

นิพพานไม่ใช่จิต-จิตไม่ใช่นิพพาน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่รับ (ปริญญาบัตร) กับพระหัตถ์ในหลวงนี้ และเป็นที่รับรองกันว่าในหลวงท่านเป็นสักขีพยานให้แล้วว่าคนๆ นี้เป็นบัณฑิต ต่อหน้าครูบาอาจารย์ในมหาวิทยาลัย ขณะแผล็บเดียวไม่กี่นาทีเท่านั้นเอง เสร็จเหมือนกับมรรคที่ประหารกิเลสเหมือนกัน ไม่จำเป็นต้องมา

เกิดคอยประหารจำเจอยู่ หรือว่าพระอรหันต์จำเป็นต้องมีนิพพานเป็นอารมณ์จำเจอยู่เสมอ ถ้าพลาดจากนิพพานอารมณ์แล้วละก็จะกลายเป็นปุถุชนไป ไม่จำเป็นเลย เพราะฉะนั้นนิพพานไม่ใช่จิต ตามในมติของฝ่ายบาลีเรา แต่เป็นอารมณ์ของจิตให้ทำหน้าที่ประหารกิเลสแล้วก็ทำหน้าที่เสวยสุข คือ เป็นผลจิตในขณะที่ต่อจากมรรคจิตอีกเท่านั้นเอง พอพ้นจากนอกเหนือนี้ไปแล้วอริยบุคคลจะเอากามอารมณ์ก็ได้ เอามหัคคตาอารมณ์ก็ได้ เอาบัญญัติอารมณ์ก็ได้ อารมณ์เหล่านี้ไม่สามารถจะเป็นนายท่านอีกต่อไปแล้ว

เปรียบเหมือนกับคนที่ได้เป็นบัณฑิต นั่งเรียนในชั้นประถมเรียก ก.ข.ก.กา กับเขา ความเป็นบัณฑิตของเขาก็ไม่ได้หายไปด้วย ขณะที่เรียน ก.ข.ก.กา บัณฑิตบางคนอาจนึกขึ้นมาว่า เราลองทำเป็นเด็กเสียทีเถอะน่า ไปเรียนหนังสือ ก.ไก่ ข.ไข่ กับเขา ท่องพร้อมกับเด็กในขณะนั้น ก็ไม่ได้ทำให้ภาวะความเป็นบัณฑิตของเขาเสียหาย ความรู้อันใดที่เรียนมาแล้วความรู้อันนั้นก็อยู่ในตัวเขานั่นแหละ ไม่ได้หายไปไหน คือ เหมือนเราอ่านหนังสือออก ไอ้การอ่านหนังสือออกในขณะที่เราอ่านหนังสือออก ขณะที่อ่านเราใช้ปัญญาอ่าน แต่เมื่อเราอ่านเสร็จแล้วเราเอาความคิดความอ่านไปทำเรื่องอื่นๆ ไอ้ความรู้หนังสือก็ไม่ได้หายไปไหน อยู่ที่ตัวเรานั่นแหละ อยากอ่านเมื่อใดก็อ่านออกเมื่อนั้น ขณะนั้นไม่จำเป็นอ่านออกทีหนึ่ง พอเลิกอ่านไปยุ่งกับเรื่องอื่น ประเดี๋ยวจะอ่านไม่ออกอีกแล้ว จะต้องตั้งต้นเรียน ก.ไก่ กันใหม่อีกแล้ว ไม่จำเป็นเลย ฉันใดก็ฉันนั้นเหมือนกัน

นิพพานธรรม

เพราะฉะนั้นนิพพานจึงเป็นเพียงแต่ธรรมารมณ์ของมรรคจิตผลจิตเท่านั้นเอง คราวนี้พอถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ พระอรหันต์ดับจิตลง เมื่อดับจิตแล้วก็เป็นอันว่าสิ้นเชื้อแล้ว เชื้อไม่มีแล้วก็เป็นอันว่าหมดเรื่องกันไปจึงถือว่า **“นิพพานเป็นอนุปาทิเสสนิพพาน”** ไม่มีเชื้อสำหรับให้รับบุญให้รับบาป ไม่มีเชื้อของบุญแลบาปอีกต่อไป นี้เป็นมติในฝ่ายพุทธศาสนาของเรา (เถรวาท) เป็นอย่างนี้ จะเห็นว่ามติฝ่ายบาลีเราเป็น “มัชฌิมาปฏิปทา” ไม่ได้เอียงไปในส่วนที่ว่าบริสุทธิ์หมดจดอย่างอาจารย์บางคณะ แล้วก็ไม่ได้ถือว่านิพพานนี้เป็นจิตอย่างอาจารย์ฝ่ายนิกายเซน อย่างนี้เราถือเป็นสายกลาง ถือว่าจิตนี้เป็นภาวะกลางๆ ไอ้ส่วนดี-ชั่ว เป็นอารมณ์ที่เก็บผนึกเอาไว้ เราอาจปรับปรุงจิตให้ดีขึ้น จิตที่ชั่วมากอาจปรับปรุงวิวัฒนาการให้ดีขึ้น จิตที่ดีอยู่แล้วก็วิวัฒนาการให้ดียิ่งขึ้นก็ได้ เป็นอย่างนี้ ขอจบธรรมกถาเพียงเท่านี้.

พระผู้เป็นที่พึ่งของโลก

ขอนอบน้อมแด่พระผู้ชี้สันติบทแก่นิกรชน

วันเพ็ญวิสาขะนี้ เป็นวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานของพระมหาบุรุษ ผู้ค้นพบหนทางแห่งอนันตสันติ พวกเราทั้งหลายได้มาประชุมพร้อมกัน รำลึกถึงพระคุณทั้งหลายของพระองค์อันสรุปโดยย่อได้สามคือ พระปัญญาธิคุณหนึ่ง, พระวิสุทธิคุณหนึ่ง, และพระมหากรุณธิคุณอีกหนึ่ง ถึงแม้ว่าพระบรมครูของพวกเราทั้งหลายพระองค์นั้น ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานนับเป็นเวลาเกือบสามพันปีแล้วก็จริง แต่รอยพิมพ์แห่งพระคุณของพระองค์ยังคงทรงอิทธิพลเจิดจ้าอยู่ในดวงหทัยของทวยชนอย่างซาบซึ้งตรึงตราไม่มีวันเสื่อมคลาย พลโลกส่วนหนึ่งผู้อยู่ในร่มเงาแห่งโพธิรัศมี ได้ประชุมประกอบพิธีสมโภช วันวิสาขบูรณมีทุกๆ ปี นับตั้งแต่เพรงกาลจวบจนปัจจุบัน และบัดนี้เราพุทธศาสนิกชนไทยทั้งหลาย ก็กำลังจะกระทำพิธีวิสาขบูชา จึงได้ชื่อว่าเราได้ร่วมประชุมกันกับมวลมนุษย์อีกจำนวนมากหลาย ที่อยู่ตามส่วนต่างๆ ของโลก เป็นมหาสันนิบาตสมาคม เพื่อสำแดงออกซึ่งความนอบน้อมเคารพอย่างสูงยิ่งในพระผู้ควรบูชา คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พวกเราทั้งหลายสวดมนต์อยู่ในโบสถ์ เบื้องหน้าพระพุทธปฏิมา จินตนาการของเราฉ่ำชื่นไปด้วยพระพุทธคุณ เรานอบน้อมแด่พระองค์ทั้งกาย วาจา ใจ จักรพรรดิผู้ซึ่งไม่ต้องการพิชิตโลกด้วยอาวุธและโลหิต แต่ทรงพิชิตโลกด้วยธรรมะ แทนที่เราจะได้ยินเสียงร้องโกญจนาทของช้างศึก หรือเสียงอาวุธโล่ดังกระทบกัน เสียงคร่ำครวญของผู้ต้องบาดเจ็บในการสงครามแผ่พระราชอาณาจักรของพระองค์ แต่เรากลับได้ยินเสียงพร่ำสอนถึงความเมตตากรุณา ในความไม่เบียดเบียนกัน และเสียงสำรวลเบิกบานในความปีติที่ได้ลิ้มจากธรรมรส ธรรมาณาจักรของพระองค์แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว จากแคว้นหนึ่งสู่อีกแคว้นหนึ่ง จากประเทศหนึ่งสู่อีกประเทศหนึ่ง แล้วก็จากทวีปหนึ่งสู่อีกทวีปหนึ่ง พระองค์ทรงบรรลุถึงความเป็นจักรพรรดิของโลกมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต สมจริงดังคำพยากรณ์ของเหล่าโหราจารย์ แต่มิได้เป็นจักรพรรดิที่ประทับบนบัลลังก์กองกระดูก หากเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชที่ธรรมอาสน์เป็นบัลลังก์ ซึ่งเป็นจักรพรรดิองค์เดียวในโลกที่ไม่เคยเสื่อมสลายไปกับกาลเวลา และเป็นพระจักรพรรดิที่ไม่อาจมีผู้ใดผู้หนึ่งมาแย่งชิงได้ ในขณะที่พวกศาสดาเจ้าลัทธิต่างๆ อ้างว่าตนเป็นทูตสวรรค์ที่พระเป็นเจ้าส่งมา หรือเป็นผู้ที่พระเจ้าดลใจให้สั่งสอนมนุษย์ ต่างไม่กล้าปฏิญญาความตรัสรู้จริงของตนเองต้องซัดไปอ้างพระเจ้าอย่างนั้นอย่างนี้ ทั้งนี้ก็เพราะตนมิได้เป็นผู้รู้แจ้งอะไร จึงไม่กล้ารับผิดชอบศาสนีของตน แต่เมื่อเรามาดูที่พระพุทธศาสนาเราจะไม่พบว่ามีแห่งหนึ่งแห่งใดที่พระบรมศาสดาของเราตรัสว่าทรงเป็นทูตของสรรค์ หรือว่าพระเจ้ามาดลใจให้พูด อย่างพวกเจ้าลัทธิเหล่าอื่นประกาศ

ในสมัยนั้น อินเดียมีเจ้าลัทธิใหญ่เป็นคู่แข่งกับพระพุทธศาสนาอยู่ก่อนแล้วหกลัทธิ ศาสดาทั้งหกลัทธินั้นเป็นผู้มีอายุแก่กว่าพระองค์ทั้งสิ้น เป็นเหตุให้มีคนพากันแปลกใจที่พระองค์ผู้อยู่ในวัยหนุ่มกล้าประกาศว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาข้อนี้แก่พระราชาแห่งโกศลผู้มาทูลถามว่า **กษัตริย์ไม่ควรหมิ่นว่าทรงพระเยาว์, งูอย่างหมิ่นว่าตัวเล็ก, ไฟอย่าหมิ่นว่าเล็กน้อย, และภิกษุอย่าหมิ่นว่าหนุ่มๆ** ความจริงในยุคนั้นการประดิษฐานพระศาสนาลำบากมาก ถ้ามิใช่เป็นหลักคำสอนที่สมบูรณ์ด้วยเหตุผลจริงๆ เพราะปรากฏว่าได้มีลัทธิศาสนาต่างๆ จำนวนมากมาย เขาสอนกันอยู่ก่อนแล้ว และที่ทรงอิทธิพลก็คือลัทธิทั้งหก อันมีนิครนถนาฏบุตร, มักขลิโคสาล, ปูรณกัสสป, อชิตเกสกัมพล, ปกุทธกัจจายนะ และ สัญชัยเวลัฏฐบุตร เป็นศาสดา แต่อาศัยที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ประกอบด้วยความจริง คงทนต่อการเพ่งพิสูจน์ จึงสามารถประดิษฐานสำเร็จ และเจริญก้าวหน้าเกินศาสนาลัทธิอื่นในยุคเดียวกัน เจ้าลัทธิบางเหล่าพาลูกศิษย์บริวารทั้งคณะกลับใจมานับถือพระพุทธศาสนา ออกบวชเป็นภิกษุก็มาก พระราชาทั้งหลายผู้ครองแคว้นใหญ่น้อย ตลอดจนประชาชนพากันละทิ้งศาสนาเดิมของตน มานับถือพระพุทธศาสนาเป็นแคว้นๆ พระพุทธศาสนามีอะไรดีหรือ จึงสามารถกลับใจคนชั้นศาสดาเจ้าลัทธิได้ ข้อนี้น่าคิดดู เพราะเหตุที่พุทธศาสนาเจริญรวดเร็วขึ้นหน้าลัทธิอื่นๆ เป็นเหตุให้พวกเจ้าลัทธิเหล่านั้นต่างไม่ชอบพระพุทธศาสนา และโฆษณาชวนเชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้วิชามายากลับใจคนให้มาเลื่อมใส จนเป็นเหตุให้เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งอยากพิสูจน์ว่าเป็นจริงอย่างที่ร่ำลือหรือไม่ จึงเสด็จมาทูลถามพระองค์ พระบรมศาสดาตรัสว่า อย่าเชื่อตามที่เขาร่ำลือ แต่จงเชื่อด้วยการพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของตนเอง แล้วทรงถามว่า โลภะ โทสะ โมหะ เกิดแก่ผู้ใดแล้ว ผู้นั้นย่อมทำบาปอกุศลเกิดเป็นทุกข์โทษขึ้น หากกำจัดโลภ โกรธ หลง ทั้งสามนี้ได้ก็ย่อมเป็นการกุศลนำมาซึ่งความสุขจริงหรือไม่? เจ้าลิจฉวีองค์นั้นที่ทูลตอบว่าใช่ทุกประการ ในที่สุดเจ้าองค์นั้นก็เลื่อมใส ทูลปฏิญญาตนเป็นอุบาสก นับถือพระพุทธศาสนา ถึงตอนนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า พระองค์ได้ตรัสบ้างหรือว่าให้เข้ามาเป็นสาวก พระองค์จักเป็นศาสดา เจ้าลิจฉวีก็ทูลว่าเปล่าทรงเลื่อมใสในพระธรรมที่มีเหตุผลนั้นขึ้นมาเอง พระบรมศาสดาจึงตรัสต่อไปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์ก็ทรงสอนธรรมแก่คนทั่วๆ ไปอย่างนี้เป็นปรกติแล้ว มีที่ไหนเล่าที่ว่าทรงใช้วิชามายาหลอกลวงเขามานับถืออย่างที่พวกลัทธิอื่นเขาว่ากัน เจ้าลัจฉวีองค์นั้นทวีความปราโมทย์ยิ่งขึ้นทูลว่า **พระเจ้าข้า มายาเป็นเครื่องกลับใจนี้ดี มายาเป็นเครื่องกลับใจนี้งาม พระเจ้าข้า หากญาติสายโลหิตซึ่งเป็นที่รักของหม่อมฉัน ตลอดจนกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร พึงกลับใจได้ด้วยมายานี้ ความกลับใจนั้นก็จะเป็นประโยชน์ และสุขแก่เขาเหล่านั้นตลอดกาลนาน** อันนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงพระวิสุทธิคุณของพระบรมศาสดาส่วนหนึ่ง

เมื่อกล่าวมาถึงเรื่องนี้แล้ว ก็ทำให้คิดไปถึงเรื่องหลักการเชื่อในศาสนาต่างๆ ที่มีวิธีการขู่ให้เชื่อ โดยอ้างพระผู้สร้างลึกลับว่า ถ้าไม่เชื่อหรือเชื่อแต่ยังใช้ปัญญาค้นหาเหตุผลแล้วเป็นต้องถูก

ท่านผู้สร้างนั้นลงโทษสาปแช่ง แต่เมื่อเราดูในพระพุทธศาสนาถึงแม้จะมีพระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า **คนเราจะข้ามโอฆะได้ด้วยสัทธา** หรือว่า **สัทธาเป็นเพื่อนสองของบุรุษ** หรือในคุณธรรมของอุบาสกอุบาสิกาที่มีว่า **ตถาคตโพธิสัทธา** แปลว่า เชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็จริง แต่ไม่มีการผูกขาด บังคับ สาปแช่ง หรือกีดขวางห้ามมิให้ใช้ปัญญาไตร่ตรองพิสูจน์เหตุผลในพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์เลย ตรงกันข้ามพระศาสดากลับสอนไม่ให้เชื่อแม้ในพระองค์เองถ้าหากเป็นการเชื่อที่ผู้เชื่อไม่ใช้ปัญญาพิจารณา และทรงสอนหลักของความไม่เชื่องมงาย ๑๐ ประการดังปรากฏพิสดารใน **กาลามสูตร**

การเชื่อความตรัสรู้ของพระองค์ ต้องเป็นการเชื่อที่เกิดขึ้นหลังจากการค้นหาเหตุผลประจักษ์ด้วยใจตนเองแล้วดังเจ้าลิจฉวีเบื้องต้นนั้น หาได้เป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นด้วยการขู่ให้กลัวไม่ ในสมัยพุทธกาลมีอุบาสกผู้หนึ่งชื่อ **จิตตคฤหบดี** เป็นคนที่มีชื่อเสียงในการสนทนาธรรม เป็นอนาคามีบุคคล วันหนึ่งได้ไปสนทนากับนิครนถนาฏบุตรเจ้าลัทธิเชน เจ้าลัทธินั้นถามว่า "ดูก่อนจิตตคฤหบดี ท่านเชื่อพระสมณโคดมแน่หรือว่า สมาธิที่ไม่มีความตรึกความตรองมีอยู่ ธรรมที่ดับความตรึกความตรองมีอยู่?" จิตตอุบาสกตอบว่า "ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่เชื่อพระผู้มีพระภาคในข้อนี้เลย" เท่านี้เองก็พอแล้วสำหรับนิครนถนาฏบุตรที่จะทำลายพระพุทธศาสนา เพราะจิตตคฤหบดีเป็นมหาสาวกผู้ใหญ่ของพระพุทธเจ้ายังกล่าวคำเช่นนี้ นิครนถนาฏบุตรจึงทอดสายตามองบริษัทที่อยู่ ณ ที่นั้น ทำนองว่าให้รู้เห็นเป็นพยานด้วย แล้วประกาศว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงดูเถิด ท่านจิตตคฤหบดีนี้เป็นคนตรง ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา จิตตคฤหบดีเข้าใจธรรมว่า พึงยังความตรึกความตรองให้ดับ ก็เท่ากับเข้าใจว่าพึงกางกั้นลมด้วยข่าย หรือพึงกางกั้นกระแสแม่น้ำคงคาได้ด้วยฝ่ามือของตน" จิตตคฤหบดีเกรงนิครนถนาฏบุตรจะไม่เข้าใจความหมายของตน จึงถามขึ้นว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านย่อมเข้าใจว่ากระไร คือญาณและสัทธา อย่างไหนจะประณีตกว่ากัน?" นิครนถนาฏบุตรตอบว่า "ญาณนั่นแหละประณีตกว่าสัทธา" จิตตคฤหบดีจึงกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญข้าพเจ้าจำนงได้ทีเดียวว่า สามารถสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม แล้วบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน .. ฯลฯ ไม่มีความตรึกคือวิตก ความตรองคือวิจาร ข้าพเจ้าเมื่อรู้เห็นอยู่อย่างนี้ย่อมไม่เชื่อสมณะหรือพราหมณ์ใดๆ ว่า สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจารมีอยู่ ...ฯลฯ" จากเรื่องๆ นี้แสดงให้เห็นว่า สัทธาของพระพุทธศาสนาที่ถูกตรง ต้องเป็นสัทธาที่เกิดด้วยญาณ ความเห็นกระจ่างด้วยใจของตนเองมิใช่ว่าเพราะพระพุทธเจ้าตรัสแล้วก็เป็นเชื่อหมด เช่นจิตตคฤหบดีเป็นตัวอย่าง

จิตตคฤหบดีมิได้เชื่อว่ามีสมาธิดับวิตกวิจารได้ เพราะเป็นสิ่งที่ออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า แต่เชื่อเพราะตนได้บรรลุถึงสภาพนั้นๆ แล้วเองต่างหาก อันนี้ทำให้พระพุทธศาสนาเลิศ เด่นยิ่งขึ้น แสดงว่าพระพุทธศาสนามีของดีแท้จริงๆ ไม่ต้องอ้างว่าผู้นั้นผู้นี้กล่าว และแสดงว่าของดีไม่กลัวใครพิสูจน์ พระพุทธศาสนาจึงไม่ต้องมีการขู่ว่าไม่เชื่อจะมีโทษอย่างนั้นอย่างนี้ ที่

ศาสนาอื่นต้องมีการขู่นั้นก็คล้ายกับแสดงว่าศาสนาและลัทธินั้นๆ มีคำสอนยังไม่ค่อยสมบูรณ์แท้จริง เจ้าลัทธิกลัวคนมีปัญญาจะจับเท็จได้ จึงจำต้องใช้วิธีขู่และห้ามมิให้คิดพิจารณาใดๆ ทั้งสิ้น

ความข้อนี้ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนา ก็ยิ่งจักนำความเลื่อมใสปีติในพระพุทธศาสนาทวีตรีคูณ เรื่องบางเรื่องที่ลึกซึ้ง เช่นเรื่องพระนิพพาน ที่มีผู้คัดค้าน ไม่เชื่อว่าจะมีได้ หรือแม้เรื่องสวรรค์-นรก ตายแล้วเกิดเหล่านี้มักเป็นปัญหาถกเถียงกันบ่อยๆ นั้น ถ้าผู้สงสัยเหล่านั้นได้สละเวลามาปฏิบัติตามวิธีการที่ท่านวางไว้ให้อย่างจริงจังไม่ท้อถอย สิ่งที่ตนสงสัยเหล่านั้นก็จักแจ่มแจ้งแก่ตนเองหมด แล้วทีนี้เราก็ไม่ต้องไปเชื่อใครที่ไหนอีกต่อไป เช่น เรื่องพระนิพพาน ถ้าเราปรารถนาจะพิสูจน์ว่าพระนิพพานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้นอยู่ที่ไหน มีจริงเพียงไร เราก็จะลงมือขจัดขัดเกลา ราคะ โทสะ โมหะ ให้หมดจด แล้วพระนิพพานก็จะปรากฏแก่เราเอง แต่นี่ผู้ไม่เชื่อไม่เคยประพฤติปฏิบัติอะไรเลย แล้วก็ตะโกนว่าข้าพเจ้าไม่เชื่อ อุปมาดังคนที่ตาบอดมาแต่กำเนิดตะโกนบอกว่า ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าในโลกนี้มีสีสดงดงามฉะนั้น

สูงขึ้นมาในขั้นปฏิบัติธรรม พระพุทธศาสนาสอนให้ถอนให้ละอุปาทานหรือตัดความยึดถือในสรรพสิ่งออกเสียจากจิตใจ แม้จนกระทั่งความยึดมั่นถือมั่นในสภาพความจริง การสอนให้ละความยึดถือนั้น ดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่มีกันอยู่ทุกๆ ศาสนาและปรัชญา แต่มีเหลื่อมล้ำตรงที่ของใครจะไปได้สูงกว่า มีเหตุผลกว่าเท่านั้น เช่น บางศาสนาสอนให้ละความยึดถือเห็นแก่ตนของตนเอง มาเห็นแก่พรรคพวกของตน หรือขยายวงกว้างออกไปจนถึงหมู่มนุษยชาติ แต่ไม่เอื้อเฟื้อไปจนถึงพวกสัตว์เดรัจฉาน บางศาสนาก็สอนให้ละความยึดถือในโลกมนุษย์ แต่ให้ยึดในสวรรค์หรือในองค์พระผู้สร้าง ปรัชญาในอินเดียไปได้ไกลกว่านั้นที่ไม่สอนให้ยึดถือในสวรรค์ หรือพระเจ้าที่มีรูปร่าง แต่สอนให้ยึดถือใน **พระพรหม** ซึ่งเป็นนปุงสกลึงค์ ไม่มีรูปร่างปรากฏ และให้ปรารถนาพรหมโดยที่เขารู้ว่าสวรรค์ยังเป็นสถานที่ไม่มั่นคง บางปรัชญาไปไกลยิ่งกว่า สอนว่าแท้จริงสรรพสิ่งล้วนเป็นมายา ตัวเราเองนี้แหละที่เป็นพรหมหรืออาตมัน หรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความจริงแท้อยู่ก่อนแล้ว หากมาเกิดโมหะไม่รู้เข้าทีหลัง จึงต้องมาเวียนอยู่ในวัฏสงสาร สรุปแล้วได้ความว่าศาสนาปรัชญาทั้งหลายเหล่านั้น บัญญัติสั่งสอนกันขึ้นตามขอบขีดแห่งพุทธิพลของเจ้าลัทธินั้นๆ เจ้าลัทธิใดที่มีความฉลาดน้อย ความหลงมาก ก็สอนได้ในชั้นให้ละความยึดถือในสิ่งหยาบๆ คับแคบ เจ้าลัทธิใดที่มีปัญญามาก ความหลงเบา ก็สอนได้ในขั้นให้ละอุปาทานที่ละเอียดหน่อย เช่น ให้ละอุปาทานในตนย่อย ละความหลงที่แบ่งแยกนั่นนี่ มายึดถือในตนสากล ซึ่งเป็นอุปาทานที่สูงละเอียดประณีตขึ้นมา แม้ที่สุดจนความรู้สึกยึดถือว่ามีตนหรือไม่มีตนในพระนิพพานของบางนิกายในพระพุทธศาสนา ก็ยังชื่อว่ายังมีความหลงอยู่นั่นเอง ศาสนาปรัชญาเหล่านั้นจึงเป็นการทำลายอุปาทานอย่างหนึ่ง แต่กลับไปถือมั่นเอากับอุปาทานอีกอย่างหนึ่ง แม้ว่าสิ่งนั้นจะเป็นความจริงก็ตาม มันเท่ากับว่าเปลี่ยนแปลงรูปโฉมของอุปาทานเท่านั้น เนื้อแท้ก็ยังเป็น **มหาโมหะ** ความมืดอันใหญ่หลวงอยู่นั่นเอง ยังไม่มีใครที่อาจสอนการละอุปาทานในสิ่งทั้งปวงได้เลยเด็ดขาด

นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ที่กล้าบันลือสีหนาทยืนยันว่า **สิ่งทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นสังขตะคือสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรืออสังขตะสิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนเป็นสภาพว่างเปล่า ปราศจากตัวตนหรือของตน ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นทั้งสิ้น** สังขตธรรมมีสภาพเกิดแล้วก็ดับ ตรงกันข้ามกับอสังขตธรรมทุกอย่าง แต่เนื้อแท้ธรรมทั้งสองไม่แตกต่างจากกันเลย ในข้อที่ว่าต่างก็มีความว่างเปล่าเป็นสภาพ

อันว่าสังขตธรรมนั้น ย่อมเกิดจากเหตุปัจจัย **สิ่งใดเกิดมาแต่เหตุปัจจัย สิ่งนั้นไม่มีภาวะของมันเอง** เป็นดุจมายา ปราศจากแก่นสาร จึงจัดเป็น **สูญ** ส่วนอสังขตธรรมนั้นเล่าก็ไม่มีการเกิดขึ้น เพราะความที่ปราศจากเหตุปัจจัย เมื่อไม่มีการเกิดจึงไม่มีการดับ อันใดที่ไม่มีการเกิดขึ้นอันนั้นจึงชื่อว่าไม่มี ดุจดอกฟ้ากับเขากระต่าย ซึ่งเป็นของที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้เพราะโดยสภาพเป็นของไม่มี ดังนั้นจึงจัดเป็น **สูญ** ก็แต่ว่าสภาพแห่งความไม่มีอะไรๆ ทั้งหมดนั้นแหละ มีอยู่ทรงอยู่ตลอดนิรันตรกาล พระนิพพานจึงเป็นสภาพที่ดับโดยอรรถว่า ดับความมีความเป็นทั้งมวล **ผู้ที่จะบรรลุพระนิพพานต้องละความรู้สึกว่าอัตตาหรือตน และอนัตตาหรือมิใช่ตนออกหมดจดสิ้นเชิงจึงจักสำเร็จ** เพราะพระนิพพานพ้นจากสภาพทั้งสอง คือความมีและความไม่มี ตนและมิใช่ตน พระพุทธศาสนาขึ้นพ้นจากข่ายแห่งสัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง และนัตถิกทิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ อันเป็นมูลทิฏฐิของมวลศาสนาปรัชญาในโลก พระพุทธธรรมจึงเป็นของบริสุทธิ์

ที่ว่าบริสุทธิ์ก็เพราะพระพุทธธรรมไม่เจือด้วยของล่อของหลอก มีเหตุกอปรทั้งผล พ้นจากการหลงติดแม้ในสิ่งที่ประณีตลึกซึ้ง เช่น ลัทธิปรมาตมันของพราหมณ์ จักป่วยกล่าวไปไยกับการหลงติดงมงายในสิ่งหยาบๆ ตื้นๆ เช่นเรื่องพระผู้สร้างเล่า ที่ว่าบริบูรณ์นั้นก็เพราะพระพุทธธรรมสอนตั้งแต่ง่ายขึ้นไปหายาก หรือตื้นลงไปหาลึกโดยลำดับ แล้วแต่อุปนิสัยของบุคคล สมบัติผู้ดีก็มีสอนในพระพุทธธรรม วิชาการปกครองก็มีสอนในพระพุทธธรรม หน้าที่ของพ่อบ้านแม่เรือนก็มีสอนในพระพุทธธรรม ตำราพิชัยสงครามก็มีสอนในพระพุทธธรรม แต่ไม่ใช่สอนให้ไปรบราฆ่าฟันใครต่อใคร พระพุทธธรรมสอนให้เรารบกับตัวของเราเอง และข้าศึกของตัวเราก็คือ ราคะ โทสะ โมหะ พระพุทธธรรมจึงเป็นเหมือนโรงพยาบาล ที่มียาทุกชนิดพร้อมที่จะทำการรักษาโรคทุกอย่างให้แก่ประชาชน แม้อันนี้ก็นำให้เห็นถึงปัญญาคุณของพระบรมศาสดาได้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประสูติก่อนพุทธศก ๘๐ ปี เสด็จออกผนวชมหาภิเนษกรมณ์เมื่อพระชนม์ ๒๙ พรรษา ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเมื่อพระชนม์ ๓๖ ปี ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดระยะนั้นเป็นต้นมาจากวัยหนุ่มสู่วัยกลางคน จากนั้นก็ถึงวัยชราในปีที่ ๘๐ แห่งพระชนมชีพ พระองค์ก็ดับขันธปรินิพพานในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ ด้วยพระอาการอันสงบ ณ สาลวันของมัลลกษัตริย์ แห่งกุสินารานคร ท่ามกลางภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และพระราชาอำมาตย์ทั้งหลาย หลังจากที่ได้ตรากตรำทรมานพระวรกาย เหนื่อยยากในการเทศนาโปรดเวไนยสัตว์สถาปนาธรรมาณาจักรอันสงบสุขขึ้นในโลกที่รกชัฏด้วยกิเลสาสวะ อำนวยหิตประโยชน์ให้แก่สัตว์

ทั้งหลายเป็นอเนก ตลอดระยะกาล ๔๕ พรรษา แม้อันนี้ก็นำให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ส่วนหนึ่ง วันวิสาขบูชาประกอบด้วยอภิกรณีสามอย่างมาประกอบกันขึ้น ฉะนี้ ควรที่ชาวเราเหล่าพุทธสาวกพึงทำความบริสุทธิ์ผ่องแผ้วในไตรทวาร น้อมจิตระลึกถึงพระพุทธจริยาทั้งหลาย แล้วน้อมนำมาเป็นทิฏฐานุคติ ประพฤติปฏิบัติตาม ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ท่านทั้งหลายสิ้นกาลนาน บุญใดที่ท่านทั้งหลายได้สั่งสมไว้แล้วในพระศาสนานี้ ด้วยอำนาจแห่งบุญนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายพึงประสบแต่ความเย็นใจทุกเมื่อ ขอสันติจงมีแก่สรรพสัตว์.

ข้อคิดบางประการในเวสสันดรชาดก

นักศึกษาที่ได้อ่านเวสสันดรชาดก มักจะเกิดมีปัญหาข้อข้องใจขึ้นเสมอว่า การกระทำของพระเวสสันดร ซึ่งบริจาคช้างคู่บุญไปแก่คณะพราหมณ์ผู้แทนชาวกลิงครัฐ จนเป็นสาเหตุให้ชาวนครเชตุดรขับไล่พระองค์ไปอยู่ป่าก็ดี หรือที่ทรงบริจาคกัณหา ชาลี พระปิโยรสราชธิดาแก่ชูชกพราหมณ์ก็ดี อนึ่ง ที่บริจาคพระนางมัทรีมิ่งมเหสีแก่พราหมณ์จำแลงก็ดี การกระทำเหล่านี้ล้วนนำความเดือดร้อนมาให้แก่ตนและผู้อื่น และเป็นการกระทำที่ไม่ฉลาด ส่อท่วงทีว่าพระเวสสันดรท่านใจไม้ไส้ระกำเหลือเกิน จนชั้นลูกเมียก็ให้เขาได้ ช่างไม่เล็งเห็นทุกข์ของผู้อื่นบ้างเลย และกริ่งเกรงกันไปว่า ถ้าเรื่องเวสสันดรชาดกแพร่หลายมากเท่าไร มีประชาชนซาบซึ้งในจริยาวัตรของพระเวสสันดรขึ้นมาปฏิบัติตาม คงเกิดความวุ่นวายโกลาหลแก่สังคมไม่น้อย จนมีถ้อยคำทำนองประชดแดกดันว่าใจบุญราวกับพระเวสสันดรเทียว ซึ่งความจริงแล้วก็ยังไม่เคยปรากฏว่าจะได้มีมนุษย์คนใดใจบุญขนาดนั้น ยกเว้นเสียแต่พระมหาบุรุษผู้เป็นหน่อเนื้อเชื้อชาติพุทธางกูร ประเภทเดียว แน่นอนเหลือเกินถ้าเราจะมองการกระทำของพระเวสสันดรในฐานะของปุถุชนคนหนึ่ง ผู้หนาแน่นด้วยโลภะ โทสะ โมหะ มีสัญชาตญาณแห่งความเห็นแก่ตัวเต็มแปล้ในจิตใจ การกระทำของพระเวสสันดรก็น่าตำหนิหรอก แต่หากเรามองดูพระองค์ท่านอีกทัศนะหนึ่ง โดยการเข้าใจในจุดหมายของพระองค์อย่างบริสุทธิ์ใจแล้ว การกระทำของพระเวสสันดรกลับน่าอนุโมทนา ปัญหาสำคัญอยู่ที่ว่า อย่าได้เอาความรู้สึกของปุถุชนอย่างเราไปใส่ในความรู้สึกของพระเวสสันดร จงให้ความยุติธรรมและพิจารณาพระจริยาด้วยความรอบคอบสักหน่อยเถิด เป็นความจริงทีเดียวว่าพระเวสสันดรท่านก็เป็นปุถุชนเหมือนกัน แต่เป็นปุถุชนชนิดที่มีการอบรมขัดเกลากิเลส จนถึงขนาดมีน้ำพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยพระกรุณาในสรรพสัตว์ ทรงตั้งอุดมคติไว้สูง คือการปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อจักเป็นโอกาสสามารถชี้แจง สั่งสอน ปลดเปลื้องความทุกข์ให้แก่ชนนิกรได้ไพศาล อันที่จริงถ้าพระองค์ปรารถนาจะสำเร็จเพียงอรหัตตผลก็เป็นไปได้แล้ว ก่อนหน้าที่จักเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรหลายชาตินัก คือในชาติที่เป็นพระสุเมธดาบสก็ปรากฏว่ามีบารมีธรรม สะพรั่งพร้อมควรแก่อรหัตตผล และมีโอกาสได้เฝ้าพระทีปังกรพุทธเจ้าด้วย แต่พระสุเมธดาบสกลับสละอริยผลอันพึงจะได้เสียด้วย ความรู้สึกปรารถนาจะช่วยโปรดสรรพสัตว์ให้ได้รับสันติสุขเป็นอเนกคือการปรารถนาพระโพธิญาณ

ก็บุคคลผู้ปรารถนาพระโพธิ เรียกว่าพระโพธิสัตว์ จะต้องเวียนว่ายตายเกิดหลายชาติหลายภพนักหนา เพื่อสร้างสมบารมี ๑๐ ประการ มีทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา พร้อมทั้งบำเพ็ญมหาปัญจบริจาค คือ

๑. รัชชบริจาค การสละให้ซึ่งราชสมบัติวัสดุภัณฑ์

๒. อังคบริจาค การสละให้ซึ่งอวัยวะ

๓. ชีวิตบริจาค การสละให้ซึ่งชีวิต

๔. ปุตตบริจาค การสละให้ซึ่งบุตรชายหญิง

๕. ทารบริจาค การสละให้ซึ่งภริยา

บารมีที่ทรงบำเพ็ญ เพื่อเป็นพระโพธิสัตว์นี้ ล้วนเป็นประโยชน์สุขแก่โลก แม้บางครั้งจำนำความเดือดร้อนมาให้พระองค์เองหรือบริวารชนก็ตาม แต่ความเดือดร้อนก็มิได้มีอยู่ตลอดไป ทรงหาลู่ทางแก้ไขด้วยเสมอ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป การที่พระโพธิสัตว์ยอมเสียสละความสุขส่วนพระองค์ก็ดี หรือยอมเสียสละความสุขของบุคคลซึ่งเป็นที่รักของพระองค์ก็ดี ไม่ใช่ว่าพระองค์จะไม่มีความรู้สึกรัก รู้สึกห่วงใย เช่นสามัญชนก็หาไม่ แต่พระองค์ยอมสละความสุขส่วนพระองค์หรือครอบครัวของพระองค์ เพื่ออะไรเล่า? คำตอบก็คือเพื่อพระโพธิญาณ ถามว่าพระโพธิญาณเพื่ออะไร? ตอบว่าเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า จักได้โปรดสรรพสัตว์กว้างขวาง ผลซึ่งเราไล่ถามไปตามลำดับก็จะมาสรุปลงที่เพื่อประโยชน์สุขของโลก การกระทำของพระเวสสันดรจึงมิใช่ทำไปอย่างไม่มีเหตุผล แต่เหตุผลของพระเวสสันดรนั้นยิ่งใหญ่ลึกซึ้งนัก จนคนทั่วไปที่ไม่ได้พิจารณาเข้าใจผิด เพราะมองเหตุการณ์เฉพาะหน้า ไม่ทบทวนอย่างละเอียด

ลองคิดดูเถิดว่า การที่บุคคลยอมสละประโยชน์สุขของตนก็ดี ของผู้ที่เป็นที่รักแห่งตนก็ดี เพื่อจะยังผลให้เกิดเป็นประโยชน์สุขแก่ประชุมชนหมู่ใหญ่ในเบื้องปลายนั้นเป็นสิ่งที่น่าตำหนิหรือ? ทหารไปราชการในงานป้องกันชาติ ต้องสละบิดามารดาลูกเมีย เราคงไม่ตำหนิเป็นแน่ว่าทหารเป็นคนใจร้ายและเป็นคนโง่ ที่ยอมสละสุขของตน และถ้ามีคนคิดตำหนิดังกล่าวก็เป็นความเคราะห์ร้ายของชาตินั้นๆ อย่างยิ่งเทียว

ถ้าพระเวสสันดรท่านยังเล็งเห็นแก่ความสุขของพระองค์ก็ดี ความสุขของบุคคลอันเป็นที่รักก็ดี โดยปราศจากจิตเสียสละ พระองค์ก็ไม่อาจสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าได้ ทั้งนี้ด้วยบุคคลที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้นจะต้องเป็นคนมีใจเด็ดเดี่ยวหนักแน่น และเสียสละอย่างล้นเหลือ แม้กระทั่งชีวิตก็ให้ได้ ถ้าการให้นั้นจะเป็นทางให้ได้สำเร็จผลตามที่มุ่งหวัง ทศบารมีและมหาปัญจบริจาคจึงเป็นเครื่องทดสอบบุคคลที่ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าอย่างได้ผลแน่นอน ผู้ใดทำได้พรั่งพร้อมสมบูรณ์ก็เป็นบารมีส่งผลให้ได้บรรลุพระโพธิญาณเหมือนกัน เราคิดหรือว่าการที่จะให้กิจการของเราบางสิ่ง ซึ่งเราเห็นว่าสำคัญนักสำเร็จโดยเราไม่ต้องขวนขวาย ไม่ต้องวิ่งเต้น ไม่ต้องศึกษา ไม่ต้องประกอบ แต่ว่านอนคลุมโปงอยู่ในมุ้ง แล้วตั้งความปรารถนาเอาเท่านั้น จักสำเร็จได้อย่างไร เราจะอ่านออกเขียนได้โดยที่ไม่ยอมเสียสละความขี้เกียจ เสียสละการตามใจตัวเอง แล้วตั้งใจเล่าเรียนจดจำหนังสือ ก. ข. ฯลฯ ก่อนจะได้ที่ไหนเล่า ที่ยกอุปมานี้เป็นเพียงเรื่องสามัญ ซึ่งยังต้องอาศัยการเสียสละ ส่วนการเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระบรมศาสดาของโลกนั้น ท่านนึกหรือว่าจะเป็นกันได้ง่ายๆ โดยปราศจากคุณธรรมอันสูงสุดเป็นปัจจัยผลักดัน ผู้ที่เสียสละได้อย่างสูงสุดเท่านั้นจึงจะได้ผลอันสูงสุด และการเสียสละก็จัดเป็นเพียงบารมีธรรมข้อหนึ่งใน ๑๐ ข้อดังกล่าว

มาเท่านั้น เพราะฉะนั้นบุคคลที่จะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าจึงมีน้อยนัก นานแสนนานโลกจึงมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นสักพระองค์หนึ่ง และการอุบัติของพระองค์ก็เป็นการอวยสันติสุขแก่โลกโดยแท้จริง

สำหรับพระบรมศาสดาของเราพระองค์นี้ (คืออดีตพระเวสสันดร) ดับขันธปรินิพพานมาแล้ว ๒๕๐๑ ปี* บวกกับเวลาที่ทรงพระชนม์แสดงพระสัทธรรม โปรดเวไนยสัตว์อีก ๔๕ ปีรวม ๒๕๔๖ ปี ตลอดระยะกาล ๒ พันปีเศษนี้ชนนิกรที่ได้ปฏิบัติตนตามโอวาทของพระองค์ได้รับผลสันติสุขจำนวนกี่ร้อยกี่พันล้านคนแล้ว และที่ได้รับผลประโยชน์สุขในส่วนปัจจุบันกับในอนาคตเบื้องหน้าอีกเท่าไร ถ้าจะว่าอย่างสำนวนพ่อค้าก็ใคร่ถามว่าเป็นการลงทุนที่แพงไหม? ในการที่ทรงสละช้างปัจจัยนาค ชาลี กัณหา พระนางมัทรี ในชาติเป็นพระเวสสันดร หรือเสียสละอื่นๆ ในชาติอื่นอีก เพื่อผลกำไรดังกล่าวคือประโยชน์สุขของชนจำนวนพันๆ ล้านในโลกนี้

คราวนี้ลองย้ายมาพิจารณาในวงแคบ เอาเพียงในกรอบเรื่องพระเวสสันดรชาดก โดยนำตัวเราเข้าไปมีบทบาทอยู่ด้วยในเหตุการณ์สมัยนั้น เราอาจตั้งปัญหาขึ้นว่าช้างปัจจัยนาคเป็นช้างมงคลนำความฉ่ำชื่นแห่งเมฆนีดลมาให้แคว้นสีวี การที่พระเวสสันดรยกให้แก่ชนต่างถิ่นไป เท่ากับทำลายสมบัติของประเทศ และทำให้แว่นแคว้นกันดารฝน ปัญหานี้ขอตอบว่า ช้างปัจจัยนาคไม่ใช่สมบัติของแคว้นสีวี แต่เป็นช้างเกิดมาเป็นคู่บุญของพระเวสสันดร ว่าโดยสิทธิก็เป็นเอกสิทธิ์ของพระองค์ จะยกให้ใครก็ได้ และเมื่อทรงประทานให้เขาไปแล้วก็ไม่ปรากฏว่าแคว้นสีวีต้องเดือดร้อนเพราะฝนแล้ง พวกชาวเมืองเชตุดรวิตกกังวลไปเปล่า ในที่สุดเมื่อแคว้นกลิงคร์ัฐร่มเย็นแล้วเขาก็นำช้างมาส่งคืนให้ พระเวสสันดรท่านทำถูกแล้วที่ทรงไม่เห็นแก่ความร่มเย็นเฉพาะประเทศของพระองค์เท่านั้น ข้อนี้กลับควรสรรเสริญน้ำพระหฤทัยที่ทรงเผื่อแผ่ความสุขแก่ประเทศเพื่อนบ้านในยามเขาคับขันทุกข์ร้อน

ปัญหาว่า ทรงให้พระโอรสพระธิดาแก่ชูชก ทั้งที่ทรงรู้ว่าชูชกทำทรมานข่มเหงเด็ก ดูน้ำพระทัยช่างไม่รักสายโลหิตของพระองค์เลย ขอแถลงว่าที่ประทานชาลี กัณหาแก่ชูชกนั้น ขณะแรกก็ไม่ทรงทราบว่าชูชกแกจะร้ายกาจข่มเหงเด็กได้ลงคอ เมื่อชูชกเฆี่ยนตีพระราชกุมารกุมารี พระเวสสันดรก็ต้องใช้ความอดกลั้น ความชอกช้ำพระหฤทัยและโทสะจึงบังเกิดขึ้นชั่วขณะจิต อันเป็นความรักฉันพ่อลูก ในที่สุดทรงชนะอารมณ์สะเทือนของพระองค์เองได้ ด้วยเอาอุดมคติที่มุ่งหวังมาข่ม อนึ่ง เด็กทั้งสองนั้นยังเยาว์นัก ตอนที่พระเวสสันดรตรัสประทานให้แก่ชูชกจึงได้หนีไปซ่อนในสระ เพราะความกลัวตามสัญชาตญาณ พระบิดาต้องเล้าโลมพร่ำเหตุผล ด้วยการขอร้องให้ช่วยพระองค์ลุโพธิญาณ เด็กทั้งสองจึงคล้อยตาม แต่พระเวสสันดรก็ทรงกรุยทางในการที่จะแก้ไขความทุกข์ยากของพระกุมารกุมารี ด้วยการตีราคาค่าไถ่ชาลีเป็นทองคำ ๑,๐๐๐ ลิ่ม ส่วนกัณหา

**เวลาที่เขียนเรื่องนี้*

ซึ่งเป็นหญิงยากแก่การคุ้มครองตน ทรงตีราคา ทาสา ทาสี โค ช้าง ม้า รถ ทองคำลิ่มอย่างละ ๑๐๐ ซึ่งผู้ที่จะไถ่ด้วยจำนวนดังกล่าวจะต้องเป็นพระมหากษัตริย์เท่านั้น และพระราชาพระองค์ใดเล่าที่จะยินดีไถ่เด็ก ๒ คน ด้วยการเสียค่าไถ่ถึงขนาดนั้น นอกจากพระอัยกา อัยกี คือพระเจ้าสัญชัยกับพระนางผุสดี แห่งกรุงเชตุดรนั่นเอง รูปการณ์จึงเล็งไปถึงพระเจ้าสัญชัย ผู้เป็นอัยกาธิราช และก็ปรากฏว่าได้ทรงไถ่ไว้ด้วยความปีติโสมนัสยิ่ง พระเวสสันดรให้พระโอรสธิดาแก่ชูชกจึงชื่อว่ายังประโยชน์ให้เกิดแก่ชน ๔ ฝ่ายคือ

ก. พระเวสสันดร ได้บำเพ็ญปุตตบริจาค ซึ่งทำได้ยาก

ข. พระกุมารกุมารี ไม่ต้องทนลำบากอยู่ในป่า ได้กลับเข้ามาอยู่ในอ้อมหัตถ์ของพระอัยกาพระอัยกี

ค. ชูชก รวยเป็นมหาเศรษฐีทันตาเห็น ถึงอยู่ปราสาทมีข้าทาสแวดล้อมและอุดมด้วยสมบัติพัสถาน ชนิดตลอดชีวิตแกก็ใช้ไม่หมด ดีกว่าได้เด็กรับใช้ไป ๒ คนเท่านั้น

ง. พระเจ้าสัญชัย และประชาราษฎร์กรุงเชตุดร ได้ทรงทราบความทุกข์ลำบากของพระเวสสันดรและพระนางมัทรี จากพระกุมารกุมารี พากันสลดสังเวชให้อภัย แล้วชวนกันไปอัญเชิญพระเวสสันดรและพระมเหสี กลับมาครองราชย์สมบัติ

ส่วนปัญหาที่ทรงบริจาคพระนางมัทรีนั้น เกือบจะไม่ต้องพูดถึง ทั้งนี้เพราะพระนางมัทรีไม่เดือดร้อนพระทัยเลย พระนางซึ้งในมโนปณิธานของพระสวามียิ่งนัก จึงปรารถนายินดีสละพระองค์เพื่อช่วยพระราชสวามีให้สำเร็จสิ่งจำนงหวัง นับว่าเป็นยอดแก้วกัลยาณีโดยแท้ พระเวสสันดรเองยังทรงสงสัยว่าพระนางจะรู้สึกอย่างไร จึงทอดพระเนตรแลดูพักตร์พระนางมัทรี แต่พระมิ่งมเหสีกลับทูลอย่างองอาจน่าฟังว่า

โกมารี ยสฺสาหํ ภริยา สามิโก มม อิสฺสโร

ยสฺสิจฺเฉ ตสฺส มํ ทชฺชา วิกฺกีเณยฺย หเนยฺย วา

หม่อมฉันผู้ยังสาว เป็นเทวีของพระองค์ท่านใด พระองค์ท่านนั้นเป็นภัสดาของหม่อมฉัน เมื่อพระองค์จำนงให้หม่อมฉันแก่บุคคลใด ก็จงประทานให้แก่บุคคลนั้น พึงขายหรือพึงฆ่าเสียก็ตาม (หม่อมฉันยินดีปฏิบัติทั้งสิ้น)

และปรากฏว่าพราหมณ์จำแลงผู้มาทูลขอพระนางมัทรีมุ่งหวังเพื่อจะทดลองน้ำพระทัยของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์มากกว่า ครั้นได้ประจักษ์ความเด็ดเดี่ยวของพระองค์แล้วจึงถวายคืน พระนางมัทรีจึงไม่ได้รับความเดือดร้อนอันใด

ปัญหามีว่า ถ้ามีผู้คนปฏิบัติอย่างพระเวสสันดรหมด สังคมมิโกลาหลวุ่นวายพิลึกหรือ ขอตอบว่าจะต้องเกิดความวุ่นวายแน่นอน แต่ถ้ามองในมุมกลับเมื่อต่างคนต่างให้ก็ได้ชื่อต่างคนต่างมี นาย ก. บริจาคให้นาย ข. แล้วนาย ข. กลับบริจาคให้นาย ก. อย่างนี้ ดูก็ไม่น่าจะวุ่นวายอะไร อัน

ความวิตกกังวลนี้ผู้เขียนเห็นว่าเป็นความวิตกกังวลเปล่า เหมือนคนกลัวฟ้าจะพังลงมาทับฉะนั้น เพราะความจริงแล้ว ทุกคนจะมีใจเสียสละเช่นพระเวสสันดรไม่ได้ เหตุการณ์ที่วิตกจึงไม่มีโอกาสอุบัติขึ้น เพราะผู้ที่จะบำเพ็ญบารมีขนาดนั้นได้ต้องเป็นพระมหาบุรุษหน่อเนื้อพุทธางกูรเท่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่คนทั่วไปปฏิบัติได้ หรือแม้แต่คิดว่าจะปฏิบัติเสียด้วยซ้ำ หากว่าผู้ใดเกิดความเลื่อมใสบำเพ็ญจริยาตามอย่างพระเวสสันดรได้ ผู้นั้นก็คือพระบรมโพธิสัตว์พระองค์ใหม่นั่นเอง ควรที่สาธุชนจักเคารพบูชาไว้ อนึ่ง คนทั่วไปจะเป็นพระโพธิสัตว์พร้อมกันได้อย่างไร เรื่องเวสสันดรชาดกเทศนาแพร่หลาย จำเดิมแต่ยุคพุทธกาลจวบจนปัจจุบันนี้ เราเคยได้ยินได้รู้ได้เห็นจากแห่งหนใดไหมว่ามีประชาชนพุทธบริษัทคนใดบ้างที่ดำเนินปฏิปทาเช่นพระองค์

ในฐานะปุถุชนคนสามัญเราอาจหาคติได้จากชาดกเรื่องนี้ ในจุดของการเสียสละ ไม่ต้องบำเพ็ญขนาดพระองค์ท่านซึ่งเป็นอุกฤษฏ์บารมี เราบำเพ็ญเพียงการเสียสละตามกำลังสามารถสังคมมนุษย์ก็น่าอภิรมย์ขึ้นมาก ความโกลาหลทุกข์ยากลำเค็ญของโลกในทุกวันนี้ มิได้มาจากคนที่เสียสละ แต่มาจากเรามนุษย์ผู้มีกิเลส ต่างเห็นแก่ประโยชน์สุขของตนเป็นสำคัญ ถึงได้รับผลลำบากอย่างนี้ แม้ในครอบครัวหนึ่ง ถ้าสมาชิกของครอบครัวแต่ละคน ไม่ยอมเสียสละกันบ้างเลย ต่างคนต่างจะทำตามใจของตน ครอบครัวนั้นก็บ้านแตก จะดำรงสุขอยู่ได้ไฉน เวสสันดรชาดกจึงยังคงมีความหมายสำคัญ อำนวยสารัตถประโยชน์แก่ผู้ศึกษาด้วยโยนิโสมนสิการโดยแท้ ผู้เขียนขอจบบทความนี้ ด้วยการยกคาถาในเวสสันดรชาดก ที่ประกาศความเด็ดเดี่ยวแห่งน้ำพระหฤทัยของพระโพธิสัตว์บางคาถาเป็นนิทัศนะ

หทยํ ทเทยฺยํ จกฺขุํ มํสํปิ รุธิรํปิจ
ทเทยฺยํ กายํ สาเวตฺวา ยทิ โก ยาจเย มมํ
เราจักให้หัวใจ ดวงตา เนื้อ กาย และเลือด
ถ้ามีผู้ใดขอกะเราๆ ได้ยินแล้ว ก็จักให้สิ่งเหล่านั้น.

ฯลฯ

หทยํ จกฺขุมฺปหํ ทชฺชํ กึ เม พาหิรกํ ธนํ
หิรญฺญํ วา สุวณฺณํ วา มุตฺตา เวฬุริยา มณี
เราพึงให้ดวงหทัย หรือดวงจักษุก็ยังให้ได้
เราจะหวงแหนอะไรกับทรัพย์ภายนอก
คือเงินทองมุกดาไพฑูรย์มณีเล่า.

ทกฺขิณํ วามกํ พาหุํ　　ทิสฺวา ยาจกมาคเต
ทเทยฺยํ น วิกปฺเปยฺยํ　　ทาเน เม รมตี มโน
ในเมื่อยาจกมาแล้ว เราได้เห็นเขาแล้ว
จักให้แขนข้างขวาหรือซ้ายก็ยังได้
เราจักไม่หวั่นไหวสะดุ้ง ทั้งนี้เพราะใจเรายินดีในการให้ทาน.

กามํ นํ สิริโย สพฺเพ　　ปพฺพาเชนตุ หนนฺตุ วา
เนว ทานา วิรมิสฺสํ　　กามํ ฉินฺทนฺตุ สตฺตธา
สรรพชนชาวสีวี แม้ขับไล่หรือที่สุดจนฆ่าเราก็ตาม
จักไม่อาจยังเราให้เลิกการบริจาคอย่างเด็ดขาด
แม้ว่าพวกเขาเอาเราไปปั่นเป็น ๗ ท่อนก็ตามที.

ชาลิ กณฺหาชินา ธีตํ　　มทฺทึ เทวึ ปติพฺพตํ
จชมาโน น จินฺเตสิ　　โพธิยา เยว การณา
เราสละชาลีผู้โอรส กัณหาผู้ธิดา ตลอดจนมัทรีเทวีผู้เคารพสวามี
โดยที่เราไม่คิดอย่างหนึ่งอย่างใด
เพราะเหตุจักสำเร็จพระโพธิญาณเท่านั้น

น เม เทสฺสา อุโภ ปุตฺตา　　มทฺที น อปฺปิยา
สพฺพญฺญุตํ ปิยํ มยฺหํ　　ตสฺมา ปิเย อทาสหํ ฯ
โอรสธิดาทั้งสองของเรา เราจักเกลียดชังก็หาไม่
มัทรีเทวีไม่เป็นที่รักของเราก็หาไม่
แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรายิ่งกว่า
ฉะนั้น เราจึงสละโอรสธิดาและมัทรีเทวีเสีย.

อภิธัมมัตถสังคหะ

ในบาลีประโยค ๙ อันเป็นประโยคอุดมสูงสุดของปริยัติธรรมในประเทศไทย นักศึกษาจะต้องศึกษาคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี อันเป็นหลักสูตรสำคัญ หนังสืออภิธัมมัตถวิภาวินีนี้มีอรรถอันลึกซึ้ง ยากทั้งทางความหมายและทางไวยากรณ์เช่นไร ท่านที่เคยเรียนผ่านมาแล้วคงรู้ชัดแก่ใจดี คัมภีร์นี้เป็นฎีกาแก้ความในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะให้กระจ่าง ความยากของการศึกษาพระอภิธรรมปิฎกซึ่งมีอยู่ทั้งหมด ๗ คัมภีร์ด้วยกันนั้นอยู่ที่ศัพท์เฉพาะของพระอภิธรรม และการแจกซอยสภาวธรรมอันหนึ่งๆ ให้ละเอียดถี่ยิบนับด้วยร้อย ด้วยพัน และด้วยหมื่น วิชาเลขคณิตโดยเฉพาะการคิดเลขในใจจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำมาใช้บ่อยๆ ในการศึกษาพระอภิธรรมปิฎก

อุปกรณ์สำคัญอีกอันหนึ่ง ก็คือผู้เรียนจะต้องมีความจำเก่งด้วย พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า **สัตตัปปกรณ์** นั้นประกอบด้วยคัมภีร์ **ธัมมสังคณี, วิภังคะ, ธาตุกถา, ปุคคลบัญญัติ, กถาวัตถุ, ยมก, และปัฏฐานะ** คัมภีร์ทั้ง ๗ นี้มีอยู่สักสองคัมภีร์ที่กล่าวได้ว่าง่ายหน่อย คือ คัมภีร์ปุคคลบัญญัติ กับวิภังคะ แต่ก็ได้เกิดมีผู้แต่งคัมภีร์ชื่อ “อภิธัมมัตถสังคหะ” ซึ่งแปลว่า “รวบรวมอรรถแห่งพระอภิธรรม” ขึ้นเล่มหนึ่ง ทำให้การศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมเกิดความสะดวกสบายขึ้นเป็นอันมาก ท่านผู้แต่งคัมภีร์นี้ชื่อ พระอนุรุทธาจารย์ เป็นพระเถระรูปหนึ่ง สมัยของท่านตกอยู่ในราวพุทธศกล่วงแล้ว ๙๐๐ ปีเศษ ภายหลังสมัยพระพุทธโฆษาจารย์

พระอนุรุทธาจารย์เป็นชาวเมืองกาวิลนคร ในอินเดียใต้ (แถบมัทราส) เดินทางข้ามมาที่เกาะสีหล กล่าวกันว่าท่านเป็นศิษย์ร่วมสำนักกับพระพุทธทัตตะ ในสำนักของพระมหาปิยทัตตะ ผู้เป็นพระอนาคามี บุคคลทั้งสองได้แต่งคัมภีร์ต่างๆ ที่มีชื่อเสียง เช่น พระพุทธทัตตะแต่งอภิธัมมาวตาร ซึ่งนำเอาอรรถที่สำคัญในอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์มาร้อยกรองเพื่อให้สำเหนียกความได้ง่าย ส่วนพระอนุรุทธาจารย์แต่งอภิธัมมัตถสังคหะ กล่าวกันอีกว่าเมื่อท่านทั้งสองได้แต่งคัมภีร์ต่างๆ เสร็จแล้วได้นำไปถวายพระมหาปิยทัตตะตรวจดู พระมหาปิยทัตตะได้สรรเสริญความสามารถของท่านทั้งสอง และให้คำวิจารณ์ว่าคัมภีร์ของท่านพุทธทัตตะนั้นเปรียบด้วยเพชรพลอยของมีค่าที่เก็บไว้ในหีบเป็นสมบัติส่วนตัว เพราะยากแลลึกซึ้ง ผู้อื่นไม่อาจนำไปใช้ได้ทั่วไป ส่วนคัมภีร์ของท่านพระอนุรุทธาจารย์นั้น ถึงละเอียดลึกซึ้งยังเข้าใจง่ายกว่า และท่านมหาปิยะทัตตะก็ให้เปิดการประชุมสงฆ์ขึ้นนำคัมภีร์ของท่านอนุรุทธาจารย์เข้าไปเสนอต่อสงฆ์ ที่ประชุมสงฆ์ได้ตรวจดูแล้วต่างก็อนุโมทนาสาธุการเห็นชอบด้วย อวยพรให้คัมภีร์นั้นยืนยงคู่กับพระพุทธศาสนา อนึ่ง เมื่อเวลาแต่งคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนั้น ท่านอนุรุทธาจารย์พำนักอยู่ที่วัดมูลโสมาราม ในเกาะลังกา

วัดมูลโสมารามนี้ อุบาสกผู้หนึ่งชื่อนัมพะ เป็นผู้สร้างและเพราะอาศัยนัมพอุบาสกผู้นี้เอง คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะจึงสำเร็จรูปขึ้น นัมพอุบาสกรู้สึกถึงความยากลำบากของผู้ศึกษาพระอภิธรรม จึงได้อาราธนาให้ท่านอนุรุทธาจารย์รวบรวมอรรถสำคัญของอภิธรรมให้ได้ระเบียบ และ

ให้ง่ายขึ้นเพื่อเป็นอุปกรณ์ช่วยให้เข้าใจในพระอภิธรรม ความข้อนี้ปรากฏมาในอวสานคาถาของคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะว่า

จาริตฺต โสภิตวิสาลกุโลทเยน
สทฺธาภิวุฑฺฒปริสุทฺธคุโณทเยน
นมฺพวฺหเยน ปณิธาย ปรานุกมฺปํ
ยํ ปฏฺฐิตํ ปกรณํ ปรินิฏฺฐิตนฺตํ

แปลว่า "ปกรณ์ซึ่งอุบาสกชื่อนัมพะ ผู้เกิดในตระกูลอันไพศาล งามด้วยมารยาท มีความบังเกิดขึ้นแห่งคุณอันเจริญยิ่ง และบริสุทธิ์แล้วศรัทธา หวังความเอ็นดูแก่ผู้อื่น อาราธนาให้แต่งแล้วนั้น จบบริบูรณ์แล้ว"

น่าสรรเสริญวิริยอุตสาหะของท่านอนุรุทธาจารย์ ที่สามารถรวบรวมเอาอรรถสำคัญในพระอภิธรรมมารวมไว้ในหนังสือเล่มเล็กๆ เล่มเดียว ผู้ศึกษาพระอภิธรรมย่อมรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณท่านผู้แต่ง และนัมพอุบาสกเสมอ

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ แบ่งเป็น ๙ ปริเฉท คือ

๑. จิตตสังคหวิภาค มีปณามคาถา แล้วอธิบายถึงลักษณะของจิตในภูมิต่างๆ จัดจิตแบ่งเป็น ๔ ภูมิ คือกามาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในกามภพ, รูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปภพ, อรูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปภพ และโลกุตตรจิตหรือจิตของอริยบุคคล รวมจิตมี ๘๙ ประเภท โดยพิสดาร ๑๒๑ ประเภท

๒. เจตสิกสังคหวิภาพ แสดงเจตสิกธรรมที่เกิดกับจิตดับไปพร้อมกับจิต ซึ่งมีอยู่ ๕๒ อย่าง

๓. ปกิณณกสังคหวิภาค แสดงถึงสังคหะ ๖ ประการคือ เวทนาสังคหะ, เหตุสังคหะ, กิจจสังคหะ, ทวารสังคหะ, อารัมมณสังคหะ, วัตถุสังคหะ

๔. วิถีสังคหวิภาค แสดงถึงวิถีของจิตที่เกิดดับสืบเนื่องกันตามลำดับ แบ่งออกตามระยะกาลที่ยาวและสั้นเป็น ๖ อารมณ์

๕. ปวัตติสังคหะ แสดงภูมิต่างๆ และสัตว์ในไตรภูมิ กรรมที่ยังสัตว์ให้ไปเกิดเป็นประการต่างๆ, วิถีจิตใจมรณสมัย การจุติและปฏิสนธิ เป็นต้น

๖. รูปสังคหะ แสดงถึงรูปธรรม แบ่งรูปออกเป็นมหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูปหรือรูปอาศัยอีก ๒๔ รวม ๒๘ เรียกว่าสมุทเทสนัย แสดงการจัดระเบียบของรูป ๒๘ นั้นว่ารูปอย่างนี้กับอย่างนั้นรวมกันเรียกว่าอะไร? เรียกว่าวิภาคนัย แสดงถึงมูลเหตุให้เกิดรูปอันมีกรรม, จิต, อุตุและอาหารเรียกว่าสมุฏฐานนัย แล้วแสดงกลาปนัย, ปวัตติกมนัย ตอนจบของปริเฉทนี้แสดงนิพพานสรูป

๗. สมุจจัยสังคหะ แสดงถึงข้อธรรมสำคัญ เช่น โพธิปักขิยธรรม ๓๗, อาสวะ, อุปาทาน, สัญโญชน์, ขันธ์ ๕, อายตนะ ๑๒, ธาตุ ๑๘, และอริยสัจ ๔ เป็นต้น มีความสำคัญอยู่ตอนหนึ่งที่เป็นหลักพิจารณาว่าธรรมารมณ์ได้แก่อะไร ท่านสรุปลงจำง่ายๆ ว่า **"เอตฺถ ปน เจตสิกสุขุมรูปนิพฺ**

นานาวเสน เอกูนสตฺตติ ธมฺมา ธมฺมายตนํ ธมฺมาธาตูติ จ สงฺขยํ คจฺฉนฺติ” แปลว่า “ก็ในธรรมเหล่านี้ ธรรม ๖๙ ประการ ด้วยความสามารถแห่งเจตสิก, สุขุมรูป และพระนิพพาน ย่อมถึงซึ่งการนับว่า เป็นธรรมายตนะ หรือธรรมธาตุได้”

๘. ปัจจัยสังคหะ แสดงถึงปฏิจจสมุปบาท ๑๒ โดยแบ่งเป็นอัทธา ๓, องค์ ๑๒, อาการ ๒๐, สันธิกาสังเขป ๔, วัฏฏะ ๓ และมูล ๒ ตัวอย่างเช่น อัทธา ๓ จัดอวิชชา, ตัณหาเป็นอดีตอัทธา, ชาติ ชรา มรณะ เป็นอนาคตอัทธา สำหรับที่เหลือเป็นปัจจุบันอัทธา แล้วแสดงปัจจัย ๒๔ รวบรวมข้อธรรมในคัมภีร์มหาปัฏฐานมาไว้หมด เริ่มด้วยเหตุปัจจัย, อารัมมณปัจจัยจนถึงอวิคตปัจจัย เป็นธรรมที่ลึกซึ้งสุขุม ต้องใช้วิริยภาพในการศึกษามาก ตอนท้ายกล่าวถึงบัญญัติธรรม

๙. กัมมัฏฐานสังคหวิภาค เป็นปริเฉทสุดท้าย แสดงถึงวิธีปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตลอดถึงการอธิบายลักษณะของกัมมัฏฐานทั้ง ๒ นี้ด้วย ปริเฉทก่อนๆ เหมือนการเรียนรู้ปริยัติ เมื่อเรียนรู้แล้วตอนสุดท้ายท่านก็สั่งสอนให้ทำปฏิบัติเพื่อให้เกิดปฏิเวธผลขึ้น

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะจึงอาจกล่าวได้อีกว่า เป็นคัมภีร์ย่อความในวิสุทธิมรรคของท่านพุทธโฆษะก็ได้ เพราะบริบูรณ์ด้วยอรรถแห่งศีล, สมาธิ, และปัญญา เหมือนกัน ผิดกันแต่ว่าในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ ท่านหนักไปทางปัญญาเสีย ๙ ปริเฉท ไปมีพูดถึงศีลสมาธิเอาตอนปริเฉทท้าย เมื่อท่านแสดงวิทยานิพนธ์นี้แล้วปรากฏว่า มีภิกษุสามเณรพุทธบริษัทนิยมร่ำเรียนกันแพร่หลาย ตลอดไปในนานาประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท จึงปรากฏมีผู้แต่งฎีกา อนุฎีกา และโยชนาอธิบายความในหนังสือของท่านให้พิสดารหรือสะดวกง่ายขึ้น ทั้งทางธรรมะและไวยากรณ์ เท่าที่ปรากฏมาในหนังสือชื่อศัพทสงเคราะห์มีอยู่หลายเล่มด้วยกัน แต่บางเล่มไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งในหนังสือนั้น ดังยกมาให้ดูต่อไปนี้

๑. อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระสุมังคละแต่งที่ลังกาทวีป เป็นคัมภีร์ที่สำคัญมากคัมภีร์หนึ่ง พระสุมังคละสรรเสริญคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะไว้ว่า “ท่านอาจารย์นี้ (พระอนุรุทธาจารย์) ผู้ปรารภปกรณ์นี้ (อภิธัมมัตถสังคหะ) ซึ่งประกอบด้วยนัยวิจิตรยิ่ง สามารถในอันสะสางซึ่งชัฏ คือลัทธิของตน และลัทธิอื่นอันยังความเป็นธรรมชาติ สละสลวยแห่งปัญญา ซึ่งมีมลทินปราศไปด้วยดีแล้ว ทั้งไพบูลให้เกิด” แต่มีอภิธรรมาจารย์บางท่านในประเทศพม่า เช่น ท่านเลดีสยาด่อ, ท่านอู ญาณิกะ ถือว่าในคัมภีร์ฎีกานี้มีที่กล่าวผิดๆ เหมือนกัน จะใช้เป็นหลักนักไม่ได้

๒. อเผคคุสารัตถทีปนี จูฬีฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระมหาสุวรรณประทีป แต่งที่เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า

๓. นิสสยอภิธัมมัตถสังคหะ แก้คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เรียงประโยคให้แปลง่าย

๔. ปรมัตถมัญชุสา อนุฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นฎีการุ่นหลัง แก้อภิธัมมัตถสังคหะ และฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ

๕. มณีสารมัญชุสา นวฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นฎีการุ่นใหม่แก้อภิธัมมัตถสังคหะ โดยพิสดารกว่าฎีกาเดิม

๖. โยชนาฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ แก้อภิธัมมัตถสังคหะ พร้อมทั้งฎีกาโดยพิสดาร แสดงทางสัมพันธ์, ประโยคและไวยากรณ์ เรียงประโยคให้แปลง่าย พระญาณกิตติเถระแต่งที่เมืองเชียงใหม่ ในประเทศไทย (มีพิมพ์จำหน่ายที่มหามกุฏราชวิทยาลัย)

๗. โยชนาบาลีอภิธัมมัตถสังคหะ แก้ทางสัมพันธ์ไวยากรณ์ เรียงประโยคให้แปลง่าย

๘. ลีนัตถอภิธัมมัตถสังคหะ แก้คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ขยายแต่อรรถอันลี้ลับ

๙. สังเขปวัณณา ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ แก้อภิธัมมัตถสังคหะโดยย่อ พระโชติปาลเถระเป็นผู้แต่ง

นอกจากงานชิ้นสำคัญของท่านชิ้นนี้แล้ว พระอนุรุทธาจารย์ยังได้แต่งวิทยานิพนธ์อีกหลายเล่ม เท่าที่ทราบ คือ

๑. นามรูปปริจเฉท เป็นหนังสือไม่มากนัก กล่าวถึงนามรูปและสมถวิปัสสนา

๒. ปรมัตถวินิจฉัย เก็บเอาอรรถอันลึกซึ้งในอภิธรรมออกมาวินิจฉัย

๓. สรูปอภิธัมมัตถสังคหะ รวบรวมข้อความในอภิธัมมัตถสังคหะ

นอกจานี้ ยังมีคัมภีร์อธิบายพระอภิธรรมปิฎกที่โบราณบัณฑิตแต่งไว้อีกเป็นอันมาก อาทิเช่น อภิธัมมาวตาร, คุยหทีปนี แก้คัมภีร์ธัมมสังคณี แสดงข้อลี้ลับต่างๆ พระสารทัสสีแต่งที่เมืองรัตนปุระ เขมปกรณ์ พระเขมาจารย์แต่ง, นามาจารทีปกะ พระโชติปาละแต่งที่เมืองอริมัททนะ, ปัจจัยทีปนีปัฏฐาน พระธรรมโพธิสิริแต่งที่เกาะสีหล, มธุสารัตถทีปนี ฎีกาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ พระพุทธจุฬาภาติกเถระแต่งที่เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า, โยชนาอัฏฐสาลินี, โยชนากถาวัตถุ, โยชนาธาตุกถา, โยชนาปัฏฐาน, โยชนาปุคคลบัญญัติ, โยชนายมกปกรณ์, โยชนาสัมโมหวิโนทนี, ทั้งหมดนี้พระญาณกิตติเถระแต่งที่เมืองเชียงใหม่ นับว่าท่านญาณกิตติเป็นผู้แตกฉานเปรื่องปราดในพระอภิธรรม ยากที่ผู้ใดจะเทียมเท่าในประเทศไทย

ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับอภิธรรม ๔ สมัย

พระอภิธรรมปิฎก อันเป็นปิฎกสุขุมคัมภีรภาพที่สุดของพระพุทธศาสนา เราควรจะทราบถึงการพัฒนาแห่งพระอภิธรรมในประวัติศาสตร์ ตามมติของข้าพเจ้า ขอแบ่งระยะกาลความเป็นมาแห่งพระอภิธรรมออกเป็น ๔ สมัย ดังต่อไปนี้

๑.สมัยพระอภิธรรมรวมอยู่ในฐานะพระสูตร

สมัยนี้เป็นสมัยที่พระอภิธรรมยังมิได้แยกตัวออกมาเป็นเอกเทศ ยังรวมตัวอยู่ในพระสูตร และยังมิได้ถูกเรียกว่าอภิธรรม ซึ่งพูดให้ถูกแล้วก็คือพระสูตรนี่เอง แต่เป็นพระสูตรซึ่งมีเค้าโครงของพระอภิธรรม อาทิเช่น มหาสติปัฏฐานสูตร, สังคีติสูตร, ทสุตตรสูตร, มหาเวทัลลสูตร, จุลเวทัลลสูตร, สัมมาทิฏฐิสูตร ฯลฯ... ซึ่งปรากฏในบาลีทีฆนิกาย, มัชฌิมนิกาย และเนื้อธรรมบางหมวดในบาลีสังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย แน่นอนเหลือเกินที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ให้กำเนิดพระอภิธรรม เช่น ในกรณีที่ทรงแสดงอุทเทสแห่งพระธรรม ครั้นแล้วก็ทรงขยายความออกให้พิสดารเป็นนิเทส ทั้งนี้เพื่อให้เนื้อธรรมละเอียดกระจ่างชัดแก่พระสาวก ซึ่งเป็นเรื่องมีมากมายทั่วไปในพระบาลี และเป็นสาวกภาษิตก็มาก ในมหาสติปัฏฐานสูตรแห่งบาลีทีฆนิกาย มหาวรรค พระบรมศาสดาตรัสกระจายหมวดธรรมแต่ละหมวดของสติปัฏฐานทั้ง ๔ เช่น ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ทรงจำแนกลักษณะของจิตไว้ ๑๖ อย่างคือ สราคจิต, วีตราคจิต, สโทสจิต, วีตโทสจิต, สโมหจิต, วีตโมหจิต, สังขิตตจิต, วิกขิตตจิต, มหัคคตจิต, อมหัคคตจิต, สอุตตรจิต, อนุตตรจิต, สมาหิตจิต, อสมาหิตจิต, วิมุตตจิต, อวิมุตตจิต ซึ่งทำให้นึกถึงการจัดแบ่งประเภทจิตในพระอภิธรรมปิฎกว่าจะมีเค้ามาจากพระสูตรนี้ อนึ่ง ในสังคีติสูตรแห่งบาลีทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เป็นภาษิตของพระสารีบุตรธรรมเสนาบดี อธิบายลักษณะหมวดธรรมตั้งแต่หมวดหนึ่งถึงหมวดสิบ ในหมวดสามว่าด้วยรูปสังคหะ พระสารีบุตรแสดงว่า **"รูปสังคหะ ๓ ประการนั้นเป็นไฉน? คือ สนิทัสสนสัปปฏิฆรูป ได้แก่รูปที่เห็นได้กระทบได้, อนิทัสสนสัปปฏิฆรูป ได้แก่รูปที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้, อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป ได้แก่รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้"** อย่างนี้มีเค้าเป็นพระอภิธรรมชัดๆ

๒. สมัยพระอภิธรรมเป็นนิเทสของพระสูตร

สมัยนี้อันที่จริงก็มีมาพร้อมด้วยสมัยแรกแต่เนื่องจากมีลักษณะต่างกันอยู่บ้าง จึงแยกเป็นหัวข้ออีกส่วนหนึ่ง ก่อนจะอธิบายจะต้องวินิจฉัยคำ ๒ คำว่าได้แก่อะไร คือคำว่า **อภิธมฺเม อภิวินเย** ๒ คำนี้มีปรากฏทั้งในพระสูตรและพระวินัยหลายแห่ง เช่น ในกินติสูตรแห่งพระบาลีมัชฌิมนิกาย

อุปริปัณณาสก์ มีคำว่า **อภิธมฺเม** คัมภีร์อรรถกถาแก้ว่าได้แก่โพธิปักขิยธรรม ๓๗ แต่ในที่บางแห่ง **อภิธมฺเม**ไม่ได้หมายอย่างในกินติสูตรก็มี เพราะปรากฏว่าในพุทธกาลมีคณะภิกษุผู้เป็นอภิธรรมิกะ เช่นในมหาโคสิงคสาลสูตร แห่งบาลีมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระสารีบุตรถามพระโมคคัลลานะว่า **ธรรมชาติในป่าโคสิงคสาลวัน จะงามสมกับภิกษุผู้มีคุณรูปอย่างไร? พระโมคคัลลานะตอบว่า ถ้ามีพระภิกษุร่วมสนทนาอภิธรรมกถาแก่กันและกันจักพึงงามสมยิ่ง** อนึ่ง ในวินัยปิฎกมหาวรรค ตอนมหาขันธกะ มีพระพุทธพจน์ว่าด้วยองค์กำหนดของผู้ไม่สมควรจะเป็นอุปัชฌายะ ๕ ข้อมีอยู่ข้อหนึ่งว่า **"น ปฏิพโล ฯลฯ อภิธมฺเม วิเนตุํ... แปลว่า ไม่สามารถ...ที่จะแนะนำในอภิธรรม แนะนำในอภิวินัย..."** อรรถกถาแก้ความตอนนี้ว่า **อภิธมฺเมติ นามรูปปริจฺเฉเท วิเนตุํ น ปฏิพโลติ อตฺโถ ฯ อภิวินเยติ สกเล วินยปิฏเก วิเนตุํ น ปฏิพโลติ อตฺโถ ฯ** ความว่า ไม่สามารถที่จะแนะนำในนามรูปปริเฉท การกำหนดแยกนามรูป ไม่สามารถที่จะแนะนำในวินัยปิฎกทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้น **อภิธมฺเม** ซึ่งเป็นคำเก่ามีมาในพุทธกาลและพระบรมศาสดาก็ตรัสถึง จักหมายเอาอะไร? ข้าพเจ้าใคร่สันนิษฐานว่า หมายเอาธรรมนิเทส ซึ่งพระบรมศาสดาไขอรรถด้วยพระองค์เอง และธรรมนิเทสซึ่งพระสาวกไขอรรถแห่งพระพุทธวจนะในรูปอภิปรายปุจฉา-วิสัชนากัน ในการอภิปรายไขอรรถพระพุทธวจนะ เพื่อความช่ำชองในอรรถธรรมของพระสาวกนั้น จะต้องมีการตั้งหลักเกณฑ์บางอย่างขึ้นใหม่เพื่อประกอบการอธิบาย หรือมีการวางแนวอธิบายในหัวข้อประเด็นเดียวกัน แต่มีวิธีการที่จะอธิบายต่างกัน ซึ่งปรากฏชัดในสมัยที่พระอภิธรรมได้ถูกรวบรวมขึ้นอีกปิฎกหนึ่ง อาจมีปัญหาขึ้นว่าคณะภิกษุสุตตันตธรกับคณะอภิธรรมิกะต่างกันอย่างไร? ขอตอบว่า คณะภิกษุสุตตันตธรย่อมดำรงอรรถแห่งพระสูตรทั้งหมด รวมทั้งเรื่องราวของเหตุการณ์ บุคคลที่เกี่ยวข้อง ส่วนภิกษุคณะอภิธรรมิกะนั้นจำทรงแต่เฉพาะที่เป็นแก่นธรรมล้วนๆ ในพระสูตรซึ่งพระสาวกนำมาปุจฉาวิสัชนาแล้วรวบรวมขึ้นไว้ พูดง่ายๆ คือพระสูตรเป็นเรื่องราวของบุคคลาธิษฐานเจือธรรมาธิษฐาน ส่วนพระอภิธรรมนั้นเป็นธรรมาธิษฐานล้วน **อภิธมฺเม** ในสมัยนี้มีตัวอย่างให้เห็นได้ คือ คัมภีร์มหานิทเทส จุลนิเทส และปฏิสัมภิทามัคค์ ทั้ง ๓ คัมภีร์ได้แยกตัวออกจากพระสูตร สงเคราะห์เข้าในขุททกนิกาย คัมภีร์มหานิทเทส จุลนิเทส แต่งอธิบายธรรมะในสุตตนิบาต ตอนอัฏฐวัคคิกะกับตอนปรายนวรรค ส่วนคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคค์อธิบายปรมัตถธรรมที่สุขุมมาก ในฝ่ายสันสกฤตนิกาย สรวาสติวาท ก็มี **อภิธมฺเม** รูปเค้าเดียวกัน คือคัมภีร์อธิธรรมสังคีติบรรยายปาทศาสตร์ ของพระสารีบุตร และคัมภีร์อภิธรรมสกันธปาทศาสตร์ของพระโมคคัลลานะ ที่ว่าเหมือนกันก็คือคัมภีร์ทั้งสองมีลีลาแก้พระสูตรอีกทีหนึ่ง

ส่วน **อภิวินเย** หรืออภิวินัย ก็ได้แก่การปุจฉาวิสัชนาอธิบายอรรถะแห่งพระวินัย ถ้าจะชี้ก็ขอชี้คัมภีร์มหาวิภังค์ ภิกขุนีวิภังค์ และคัมภีร์บริวาร มหาวิภังค์และคัมภีร์วิภังค์ ยังเจือพระพุทธพจน์ กับถ้อยคำของพระสาวกสาวิกาอธิบายพระพุทธพจน์อีกต่อหนึ่ง ส่วนคัมภีร์บริวารเป็น

ประชุมอธิบายข้อความสำหรับวินิจฉัยพระวินัย ตั้งเป็นรูปกระทู้แล้วอธิบายมีลักษณะเป็นอภิวินัยอย่างสมบูรณ์

๓. สมัยแยกจากพระสูตรเป็นอีกปิฎกหนึ่ง

แม้ **อภิธมฺเม อภิวินเย** จะมีมาสมัยเดียวกันก็จริง แต่เนื่องด้วยเรื่องของวินัยเป็นระเบียบแบบแผนกำหนดไว้ ไม่สู้จะมีปัญหาที่ต้องขบให้พิสดาร ผิดกับความคิดและทัศนะทางธรรมะซึ่งมีอาณาบริเวณแห่งจินตนาการกว้างขวางมากตามความรู้ความเข้าใจของบุคคล ฉะนั้นเรื่อง **อภิธมฺเม** จึงพัฒนาไปไกลกว่าเรื่อง อภิวินเน ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๓ พระสาวกได้รวบรวมข้ออภิปรายธรรมนิเทสต่างๆ จัดขึ้นเป็นปิฎกที่สาม คืออภิธรรมปิฎก ต่างคณะต่างรวบรวม ฉะนั้นพระอภิธรรมปิฎกของนิกายต่างๆ จึงหาเหมือนกันไม่ แต่ปัจจุบันนี้อภิธรรมปิฎกยังคงมีเหลืออยู่ ๓ นิกาย ที่เรียกได้ว่าพอแก่การศึกษา คืออภิธรรมปิฎกฝ่ายบาลีของนิกายเถรวาทหนึ่ง อภิธรรมปิฎกฝ่ายสันสกฤตของนิกายสรวาสติวาทหนึ่ง และพระอภิธรรมปิฎกของลัทธิมหายานหนึ่ง สำหรับฝ่ายเถรวาทมีสมบูรณ์กว่าเพื่อน คือมีพร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และโยชนาฝ่ายสันสกฤตอันดับสองมีแปลสู่จีนพากย์เป็นส่วนมาก ฝ่ายสันสกฤตอันดับสามก็แปลรักษาไว้ในจีนพากย์ไว้ได้มาก แต่พระอภิธรรมของลัทธิมหายานเป็นของกำเนิดขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ ล่วงแล้วและไม่จัดเป็นปิฎก เพิ่งมาจัดขึ้นต่อภายหลังอีกนาน เรียกกันว่า **"ศาสตร์"** (หลุง) เป็นรจนาของคณาจารย์ต่างๆ แห่งมหายาน มีพระนาคารชุน, พระอสังคะ, พระวสุพันธุ เป็นอาทิ ฉะนั้นถ้าจะว่าไปแล้วก็เหลือพระอภิธรรมปิฎก ๒ นิกายเท่านั้น คือนิกายเถรวาทกับนิกายสรวาสติวาท ที่จัดได้ว่าเป็นของเก่าสืบมาแต่สมัยที่สอง

๔. สมัยรวมรวมสารัตถะแห่งพระอภิธรรม

จำเดิมนับแต่มีพระอภิธรรมขึ้นเป็นเอกเทศ รวมเป็นพระไตรปิฎกโดยสมบูรณ์แล้ว พัฒนาการแห่งความคิดในหลักธรรมก็ยิ่งเจริญไปไกล คณาจารย์ฝ่ายอภิธรรมิกะได้ขยายแนวอธิบายสภาวธรรมตามทัศนะของท่านให้พิสดารกว้างขวาง และมีการโต้แย้งมติในระหว่างคณาจารย์ด้วยกัน ละเอียดซับซ้อนออกไปเรื่อยๆ จึงเป็นการยากแก่นักศึกษาที่มีเวลาจำกัดในการซึมซาบพระอภิธรรมได้ ฉะนั้น จึงมีคณาจารย์ที่เล็งเห็นความลำบากในเรื่องนี้ ได้เก็บเอาสารัตถะสำคัญแห่งพระอภิธรรมปิฎกออกมาเรียบเรียงใหม่ให้ย่นย่อ เพื่อเป็นอุปกรณ์พาให้นักศึกษาเข้าถึงปิฎกนี้ได้ง่าย คัมภีร์ประเภทนี้มักแต่งเป็นคาถาอันไพเราะ สะดวกแก่การท่องจำ และมีคำอธิบายคาถากำกับด้วยเป็นร้อยแก้ว บางทีก็รจนาเป็นความเรียง แก้พระพุทธพจน์บทใดบทหนึ่งในนิกายเถรวาท คัมภีร์ประเภทนี้มีชื่อโด่งดังมาก เห็นจะเป็น **"วิสุทธิมัคค์ปกรณ์พิเศษ"** ของพระพุทธโฆษะ **"อภิธัมมาวตาร"** ของพระพุทธทัตตะ และ **"อภิธัมมัตถสังคหะ"** ของพระอนุรุทธาจารย์ ในฝ่าย

นิกายสรวาสติวาทก็มี **"สังยุกตาภิธรรมหฤทัย"** ของพระธรรมตฺร **"อภิธรรมโกศะ"** ของพระวสุพันธุ เป็นต้น

ต่อมานักศึกษาปกรณ์เหล่านี้ ยังเห็นว่าบางตอนท่านกล่าวไว้รวบรัด ยากที่จะเข้าใจ จึงเกิดมีคันธรจนาจารย์อีกพวกหนึ่งแต่งขยายอรรถที่ลี้ลับในปกรณ์ดังกล่าวออกมาอีก

พระอภิธรรมมีลักษณะพิเศษ ประกอบด้วยทฤษฎีและกฎเกณฑ์ทางสภาวธรรมอย่างพิสดาร เป็นวิทยาศาสตร์ทั้งด้านนามและด้านรูป และเป็นอภิปรัชญา ซึ่งไม่มีในคัมภีร์ของศาสนาอื่นใด พระอภิธรรมจึงต้องศึกษาด้วยการถ่ายทอดทำความเข้าใจเป็นพิเศษจากอาจารย์ ก็ผู้ที่จำทรงในพระอภิธรรมได้ ข้าพเจ้ารับรองได้ว่าผู้นั้นจะไม่เป็นมิจฉาทิฏฐิ จักทวีศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น บัดนี้ วงการปริยัติศึกษาของเรา ได้สนใจเล่าเรียนพระอภิธรรมแพร่หลาย จึงนับเป็นลาภอันประเสริฐแห่งพุทธบริษัทผู้ใคร่ในการศึกษาทั้งหลายโดยแท้.

วิสุทธิมรรค วิมุตติมรรค

เมื่อราวๆ สิบปีเศษล่วงมา มีข่าวเกรียวกราวในวงการพระพุทธศาสนาลังกาว่า พระภิกษุนารทเถระผู้เดินทางดูการพระศาสนาในนานาประเทศ ได้ไปพบคัมภีร์ปกรณ์วิเศษชื่อ **"วิมุตติมรรค"** ในประเทศจีน ท่านนารทเถระและพุทธศาสนิกลังกามีความยินดีตื่นเต้นมากที่ได้ค้นพบคัมภีร์วิเศษเล่มนี้ เพราะคัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นคัมภีร์สำคัญของวงการศึกษาพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ แต่ปรากฏว่าต้นฉบับได้สูญหายไปจากคลังปริยัติภาษาบาลีมานานแล้ว ปรากฏแต่นามของคัมภีร์ที่ในปกรณ์อื่นๆ กล่าวอ้างถึงท่านนารทเถระพยายามสืบหามาหลายปี เพิ่งจะได้พบต้นฉบับที่แปลเป็นจีนในประเทศจีนนี้ ท่านจะร่วมมือกับอุบาสกจีนแปลถ่ายจากภาษาจีนกลับเป็นภาษาบาลี อันเป็นที่มาของเดิม ทั้งนี้เพื่อให้วงการภาษาบาลีได้สมบูรณ์ในการศึกษาค้นคว้า นี่เป็นข่าวในหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์พระพุทธศาสนารายเดือนชื่อ"เสียงแห่งคลื่นทะเล" ออกในเมืองวู่ชางฉบับเก่าๆ ที่ข้าพเจ้าอ่านพบทำให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นหน้าตาของคัมภีร์นี้ขึ้นในใจ ภายหลังเมื่อค้นได้จากหลักฐานฝ่ายจีนแล้ว จึงลองเล่าสู่กันฟังพอได้ความ

คัมภีร์นี้จีนเรียกว่า **"เกยทุกเต้าหลุง"** ในภาษาแต้จิ๋ว หรือ **"เจี่ยโทเต้าหลุ้น"** ในภาษากลาง แปลตรงกับวิมุตติมรรคเลยทีเดียว คำสุดท้ายคือคำว่าหลุง แปลว่า ศาสตร์ รวมแปลว่า **"วิมุตติมรรคศาสตร์"** หรือ **"เรื่องแห่งทางหลุดพ้น"** เป็นคัมภีร์แก้ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างเดียวกับวิสุทธิมรรค วิธีจัดระเบียบเรื่องราวก็ดูคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ ตามความสันนิษฐานของข้าพเจ้า ผู้แต่งคัมภีร์ทั้งสองคงจะมีการเลียนแบบ ไม่ใครก็ใครคนหนึ่งมา แต่คัมภีร์วิมุตติมรรคเป็นหนังสือน้อยกว่าวิสุทธิมรรค ไม่พิสดารอย่างวิสุทธิมรรค ชวนให้เข้าใจว่าบางทีจะเป็นหนังสือที่ย่อความวิสุทธิมรรค หรือมิเช่นนั้นวิสุทธิมรรคเอาวิมุตติมรรคมาเป็นแบบ แล้วกระจายความให้พิสดารออกไป ซึ่งฝ่ายใดเอาอย่างฝ่ายใดแน่ ข้าพเจ้าขอตัวไม่ตัดสิน

ท่านผู้นิพนธ์วิมุตติมรรคปรากฏนามว่า **อุปติสสะ** เป็นพระอรหันต์ ประวัติของท่านยังไม่ได้พบที่มา จะเป็นองค์เดียวกับพระอุปติสสะ (ซึ่งมีชีวิตอยู่ใน พ.ศ.๙๑๑ – ๙๕๓ หรือไม่ข้าพเจ้ายังไม่แน่ใจนัก ถ้าเป็นองค์เดียวกันก็ไม่มีปัญหาควรสงสัยอันใดเลย) ที่ว่าวิมุตติมรรคมีกำเนิดก่อนวิสุทธิมรรค และวิสุทธิมรรคได้อาศัยวิมุตติมรรคเป็นแบบฉบับในการเขียน เพราะรัชสมัยพระเจ้ามหานาม ซึ่งเป็นเวลาที่พระพุทธโฆษาจารย์ ข้ามทะเลจากอินเดียมาแปลคัมภีร์ในลังกานั้น ตกอยู่ราว พ.ศ.๙๕๓ – ๙๗๕ ผู้แปลเป็นภาษาจีนคือท่านสังฆปาละ (เจงแคพอล้อ) เป็นภิกษุที่มีชื่อเสียงแห่งประเทศฟูนัน (เขมรและญวนใต้บางส่วนในปัจจุบัน) พระสังฆปาละมีชีวิตอยู่ในแผ่นดินพระเจ้าโกณฑัญญะชัยวรมัน (พ.ศ.๑๐๑๓ – ๑๐๕๗) อาณาจักรฟูนันในยุคนั้นมีการติดต่อกับราชสำนักจีนมาก และยอมรับรองความยิ่งใหญ่อำนาจของจีนด้วย พระสังฆปาละตามประวัติเล่าว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญแตกฉานในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอภิธรรม ได้เดินทางไปประเทศจีนสมัย

ราชวงศ์เหลียง พระเจ้าเหลียงวูเต้รับเป็นผู้อุปัฏฐาก และโปรดรับสั่งให้เป็นกรรมการแปลพระไตรปิฎกในพระอารามหลวง ท่านได้แปลคัมภีร์อยู่นานหลายปี รวมงานที่สำคัญเป็นคัมภีร์ ๔๘ ผูก มีวิมุตติมรรคและอโศกสุตตะ เป็นต้น ท่านมรณภาพในวัดเจียกวงยี่ สิริชนมายุ ๖๕ ปี มีพระเถระฟูนันที่มีชื่อเสียงองค์หนึ่งชื่อ มันทรเสน ได้ไปแปลหนังสือในเมืองจีน ยุคเดียวกับท่าน

วิมุตติมรรคเป็นหนังสือสิบสองผูก แบ่งออกเป็นสิบแปดวรรค คือจัดเป็นนิทานวรรคหนึ่งวรรค, ศีลนิทเทสหนึ่งวรรค, ธุดงคนิทเทสหนึ่งวรรค, สมาธินิทเทสเก้าวรรค, อิทธิวิธีนิทเทสหนึ่งวรรค, ปัญญานิทเทสห้าวรรค ตัวอย่างคำแปลที่ข้าพเจ้าแปลตัดย่อออกมาจากฉบับจีน เพื่อให้ท่านเทียบเคียงกับวิสุทธิมรรค ดังต่อไปนี้

๑. นิทานวรรค ประเดิมด้วยคาถานมัสการว่า นโม ตสฺส ภควโต ฯ แล้วตั้งปัญหาพยากรณ์ว่า "ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นอนุตตรวิมุตติธรรม อันพระผู้ทรงพระนามว่าพระโคตมรู้แจ้งแล้ว ฯลฯ (วิสุทธิมรรคตั้งเป็นปัญหาพยากรณ์ว่า คนมีปัญญาตั้งมั่นในศีลแล้วยังจิตแลปัญญาให้เกิดขึ้นอยู่เป็นภิกษุมีความเพียรรู้จักรักษา เธอจะพึงถางซึ่งรกชัฏอันนี้เสีย)

"ข้าพเจ้า (พระอุปติสสะ) จักพรรณนาทางพ้นต่อไปนี้ พึงมนสิการสดับจงดี

ปุจฉาว่า อะไรที่ชื่อว่าศีล? ชื่อว่าศีลเพราะสมาจารมารยาท, ชื่อว่าสมาธิเพราะ (จิต) ไม่กลับกลอกสับสน, ชื่อว่าอนุตตระเพราะไม่มีอาสวะ ฯลฯ ก็ศีล สมาธิ ปัญญา นั้นแหละชื่อว่าวิมุตติมรรค อันข้าพเจ้าจักกล่าวปุจฉาว่าเหตุดังฤา? จึงกล่าวซึ่งวิมุตติมรรค ตอบว่า มีสาธุชนผู้ใฝ่ในความหลุดพ้น เมื่อไม่ได้สดับธรรมที่กล่าวถึงความพ้น... ก็อุปมาดั่งบุรุษตาบอดผู้ไร้ซึ่งคนนำเที่ยวไปในประเทศไกล ย่อมได้เสวยแต่ความทุกข์ ไม่อาจจะหลุดพ้นไปได้....สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้วว่าสัตว์ที่มีกิเลสแม้น้อย แต่หากไม่ได้สดับธรรมก็ย่อมเสื่อมถอยไปในที่สุด (ไม่เจริญก้าวหน้าในความหลุดพ้น) และตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เหตุปัจจัยทั้งสองอย่างนี้เป็นธรรมเกื้อกูลกัน ยังสัมมาทิฏฐิให้เกิด สองอย่างนั้นเป็นไฉน คือพหูสูตและโยนิโสมนสิการ ฯลฯ"

ขันธ์ทั้งสามเป็นไฉน? ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์.

ศีลขันธ์เป็นไฉน? สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ ธรรมที่สงเคราะห์ลงต่างๆ และศีลที่เป็นกุศลต่างๆ

สมาธิขันธ์เป็นไฉน? สัมมาวายาโม, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ ...

ปัญญาขันธ์เป็นไฉน? สัมมาทิฏฐิ, สัมมาสังกัปโป ... อนึ่ง พึงศึกษาในสิกขาสาม คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา

มีศีลสิกขา มีอธิศีลสิกขา. มีจิตตสิกขา มีอธิจิตตสิกขา มีปัญญาสิกขา มีอธิปัญญาสิกขา.

อะไรชื่อว่าศีลสิกขา? ศีลที่มีลักษณะชื่อว่าศีลสิกขา. ศีลที่ถึงที่สุดรอบชื่อว่าอธิศีลสิกขา อนึ่ง ศีลของปุถุชนชื่อว่าศีลสิกขา ศีลของพระอริยะชื่อว่าอธิศีลสิกขา

อะไรชื่อว่าจิตตสิกขา? สมาธิเป็นไปในกามาวจรชื่อว่าจิตตสิกขา. อะไรชื่อว่าอธิจิตตสิกขา? สมาธิที่เป็นไปในรูปาวจร อรูปาวจรชื่อว่าอธิจิตตสิกขา อนึ่ง สมาธิที่มีลักษณะ สมาธิที่ถึงที่สุดรอบ และมรรคสมาธิชื่อว่าอธิจิตตสิกขา

อะไรชื่อว่าปัญญาสิกขา? โลกียปัญญาชื่อว่าปัญญาสิกขา. ปัญญาในอริยสัจจ์ ๔ และมรรคปัญญาชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา พระผู้มีพระภาคตรัสสอนอธิศีลสิกขาแก่ผู้มีอินทรีย์อ่อน แสดงอธิจิตตสิกขาแก่ผู้มีอินทรีย์ปานกลาง และท่านผู้มีอินทรีย์แก่กล้าทรงแสดงอธิปัญญาสิกขา... ฯลฯ...

ศีลนั้นแหละคือปรกติ (กาย วาจา) บริสุทธิ์

สมาธินั้นแหละคือจิต (ที่ตั้งมั่น) บริสุทธิ์

ปัญญานั้นแหละคือทิฏฐิ (กล่าวคือความเห็น) บริสุทธิ์

ปัญญานั้นแหละคือทิฏฐิ (กล่าวคือความเห็น) บริสุทธิ์ ชื่อว่าศีลเพราะชำระล้างซึ่งสังกิเลสแห่งปรกติภาพ สมาธิชำระล้างซึ่งสังกิเลสกล่าวคือโยคะ (เครื่องผูก) ยังจิตให้บริสุทธิ์ ปัญญาชำระล้างซึ่งสังกิเลสกล่าวคือโมหะ ยังทิฏฐิให้บริสุทธิ์

อนึ่ง ศีลย่อมกำจัดซึ่งสังกิเลสกล่าวคือกรรม (อันชั่ว) สมาธิย่อมกำจัดสังกิเลสกล่าวคือโยคะ ปัญญาย่อมกำจัดสังกิเลสกล่าวคืออนุสัย... ฯลฯ...

...ความสุขสามอย่าง (คือ) ความสุขที่ (เกิดจากการ) ไม่มีโทษ ความสุขที่ (เกิดจากความ) สงบ ความสุขที่ (เกิดจากการ) เป็นผู้มีความรู้แจ้งอันตรง อาศัยศีลได้ความสุขที่ (เกิดจากการ) ไม่มีโทษ อาศัยสมาธิได้ความสุขที่สงบ อาศัยปัญญาได้ความสุข คือ ความรู้แจ้งอันตรง

การเว้นส่วนสุดสองข้าง ได้บรรลุทางสายกลางอันสมบูรณ์ อาศัยศีลกำจัดกามสุขัลลิกานุโยค... อาศัยสมาธิกำจัดอัตตกิลมถานุโยค... อาศัยปัญญา... พ้นจากส่วนสุดทั้งสอง บรรลุซึ่งมัชฌิมาปฏิปทา

อนึ่ง ศีลนั้นย่อมกำจัดซึ่งอบายภูมิ สมาธินั้นย่อมกำจัดซึ่งกามธาตุ ปัญญานั้นย่อมกำจัดซึ่งภพทั้งปวง

ความอบรมมากในศีล อบรมน้อยในสมาธิและปัญญา ย่อมบรรลุพระโสดาบัน สกทาคามี ความอบรมมากในศีลและสมาธิแต่อบรมน้อยในปัญญา ย่อมบรรลุพระอนาคามี ความอบรมเต็มในสิกขาทั้งสามนั้นย่อมบรรลุเป็นพระอรหันต์ อันเป็นการหลุดพ้นอย่างเยี่ยมยอด

๒. ศีลวิภาควรรค เริ่มต้นด้วยคำถามว่า

ศีลคืออะไร? มีลักษณะ, รส, การปรากฏ, ปทัฏฐานอย่างไร? มีอานิสงส์และอรรถว่ากระไร? การปฏิบัติในศีลนั้นอย่างไร? ความแตกต่าง (กันในศีล) อย่างไร? ชนิดของศีลเท่าไร? เกิดปรากฏขึ้นอย่างไร? ศีลที่เป็นส่วนเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดอย่างไร? อะไรเป็นเครื่องขัดข้องของศีล?

เหตุแห่งศีลและชนิดของศีลเท่าไร? การรักษาศีลให้บริสุทธิ์นั้นอย่างไร? เหตุเท่าไรจึงทำให้ศีลนั้นดำรงอยู่? (วิสุทธิมรรคว่า **กึ สีลํ เกนฏฺเฐนะ กานิสฺส ลกฺขณ รส ปจฺจุปทฏฺฐาน ปทฏฺฐานานิ กิมานิสํสํ กติ วิธญฺเจตํ โกจสฺส สงฺกิเลโส กึ โวทานนฺติ**)

ตัวอย่างเท่าที่ยกแปลมาให้เห็นโดยย่อนี้ เมื่อนำไปเทียบเคียงกับวิสุทธิมรรคแล้ว จะเห็นว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันมาก ทั้งในวิธีเรียงลำดับถ้อยคำและการอรรถาธิบาย น่าเสียดายที่ต้นฉบับบาลีไม่มี มิฉะนั้น เราคงได้ความรู้เพิ่มเติมกว้างขวางขึ้น เคราะห์ดีที่สังฆปาละท่านแปลรักษาไว้ให้ แม้จะเป็นภาษาจีนก็ยังพอศึกษาเทียบเคียงรู้เรื่องได้ดีกว่าสูญหายไม่มีเลย ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าท่านนารทเถระจะได้แปลถ่ายจากภาษาจีนเป็นภาษาบาลีสำเร็จแล้วหรือยัง แต่ข้าพเจ้าทราบว่าในต่างประเทศมีผู้ทำคำแปลทั้งสองคัมภีร์เทียบเคียงไว้เป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งนับว่าเป็นบุญของวงการปริยัติบาลีมาก และหนังสือเล่มนั้นผู้ทำจะเป็นท่านนารทเถระหรือไม่ข้าพเจ้าไม่รู้ เพราะยังไม่เคยเห็นหน้าตาของหนังสือเลย ผู้ใคร่ต่อการศึกษาคงจะได้ค้นคว้าต่อไป.

สวรรค์อยู่ที่ไหน

ท่านสาธุชนทั้งหลาย

ปัญหาเรื่องนรกสวรรค์ ออกจะเป็นปัญหาที่คนทั่วไปไม่ว่าในอดีต ปัจจุบัน หรือแม้แต่ในอนาคตพากันสนใจ เพราะว่ามนุษย์เรามีชีวิตอยู่ด้วยความหวัง ถ้าหากว่าขาดความหวังเสียอย่างเดียวแล้วรสชาติของความเป็นมนุษย์ก็หมดไปด้วย

แต่ทว่ามนุษย์เราก็มีอายุขัยจำกัด เพราะฉะนั้นความสุขความทุกข์ที่ได้รับอยู่ในชีวิตชั่วอายุขัยหนึ่งนั้นจึงไม่เพียงพอกับความหวังของมนุษย์เรา เรื่องปรโลกจึงเป็นปัญหาสำคัญที่มนุษย์ถูกใจ เพราะเท่ากับเป็นการต่ออายุของความหวังของมนุษย์เราให้ไพบูลย์ยิ่งขึ้น ถ้าสมมติว่าในชาตินี้เราหวังสิ่งใดไม่สมปรารถนา เรายังหวังไว้ว่าในชาติหน้าเราจะได้สิ่งนั้นดังนึก เรื่องของปรโลกซึ่งเกี่ยวโยงมาถึงเรื่องนรกสวรรค์ก็กลายเป็นปัญหาที่ทุกผู้ทุกนามสนใจ ศาสนาและลัทธิปรัชญาต่างๆ เกิดขึ้นก็เพื่อที่จะแก้ข้อข้องใจของมนุษย์ในปัญหาเหล่านี้ด้วยประการหนึ่ง

แต่ว่าเฉพาะในทัศนะในพระพุทธศาสนาเรา สวรรค์นรกคืออะไร? อยู่ที่ไหน? พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงนัยยะไว้อย่างไร ข้อนี้เราน่าจะมาพิจารณากันดู ในสมัยพระพุทธกาลได้มีลัทธิปรัชญาบางสำนัก ซึ่งเรียกกันว่าเป็นลัทธิ **"โลกายตะ"** แปลว่าลัทธิที่ดำเนินไปตามโลกลัทธิหนึ่ง กับลัทธิ "อุจเฉทวาทะ" คือลัทธิที่ว่าด้วยการขาดสูญอีกลัทธิหนึ่ง สองลัทธินี้ไม่ยอมรับรองเรื่องปรโลกว่าเป็นของมีอยู่จริง ลัทธิแรกรับรองว่าความสุขที่แท้จริงนั้นอยู่ที่เนื้อหนังมังสัง การที่เราตามใจกิเลสได้เป็นดีที่สุด หาทางป้อนกิเลสมากเท่าไรเป็นสบายมากเท่านั้น เพราะฉะนั้นลัทธินี้จึงมีชื่อว่า "โลกายตะ" แปลว่าดำเนินไปตามโลก ลัทธินี้ไม่คำนึงถึงเรื่องปรโลกว่าสำคัญ สำคัญอยู่ที่ว่าปัจจุบันทำอย่างไรเราถึงจะได้หาเนื้อหนังมังสังของเราให้สมบูรณ์ ส่วนอีกลัทธิหนึ่งก็คือ "อุจเฉทวาทะ" ลัทธินี้ก็ไม่คำนึงถึงปรโลกอีกเหมือนกัน เพราะไม่ยอมรับรองคุณค่าของศีลธรรมจริยธรรมใดๆ ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นสองลัทธินี้พระพุทธองค์จึงทรงประณามไว้แล้วว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ ผู้ใดที่เกิดมีทัศนะพ้องกับสองลัทธินี้ผู้นั้นห้ามมรรค ห้ามผล ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพานหมด แต่ว่าอีกลัทธิหนึ่งชื่อว่า **"สัสสตทิฏฐิ"** ลัทธินี้ถือว่าวิญญาณเที่ยง ถ้าเกิดเป็นคนต้องเกิดเป็นคนกันตะพึดไม่ว่ากี่หมื่นกี่โกฏิชาติ เกิดเป็นสัตว์ก็ต้องเป็นสัตว์กันตะพึด ไม่ว่ากี่หมื่นโกฏิชาติ หรือถือว่าอัตตาเที่ยง แม้จะเปลี่ยนแปลงทางรูปกายเป็นคนบ้าง เป็นสัตว์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง เป็นอินทร์บ้างพรหมบ้าง แต่ว่าคนๆ นั้นแหละ อัตตาตัวนั้นแหละเป็นผู้ไปเกิดเป็นอย่างโน้นอย่างนี้ ลัทธิอย่างนี้เรียกว่า "สัสสตทิฏฐิ" ลัทธินี้พระพุทธองค์เพียงตรัสว่า ห้ามมรรค ห้ามผล ห้ามนิพพาน ไม่ห้ามสวรรค์ เพราะว่าอย่างน้อยเมื่อเราถือว่ามีอัตตา มีตัวตน เราก็รักนวลสงวนตัว อยากจะให้ตัวเองมีความสุข ไม่กล้าไปประกอบกรรมทำชั่ว มีความหวังว่าชาติหน้าจะได้รับผลความสุขในการทำความดีของตนให้ยิ่งๆ ขึ้นไป พวกนี้ยังมีความหวงแหนตัว ยังเห็นคุณค่าของจริยธรรม มีความรัก

ตัวสงวนตัว เพราะฉะนั้นพวกนี้จึงเพียงแต่ว่าห้ามมรรค ห้ามผล ห้ามนิพพาน แต่ไม่ห้ามสวรรค์ ยังไปสวรรค์ได้ เฉพาะพวก “โลกายตะ” กับพวก “อุจเฉททิฏฐิ” แล้วเป็นอันห้ามทั้งสวรรค์ มรรค ผล นิพพาน ไปหมดเลย มีทางเดียวที่จะบ่ายหน้าไปก็คือโลกันตนรก ไปสู่อบายทางเดียว เมื่อแสดงมติเช่นนี้ก็เป็นอันแสดงได้แล้วว่าพระพุทธศาสนาเราถือว่านรกสวรรค์มีจริง ถ้านรกสวรรค์มีจริงจะพิสูจน์ให้คนปัจจุบันเรารู้เห็นเชื่อได้อย่างไรว่ามีจริง ข้อนี้แหละเป็นข้อสำคัญอย่างยิ่ง

การพิสูจน์ว่านรกสวรรค์ในปัจจุบันนี้มีจริงนั้น ก่อนอื่นเราจะต้องรู้ว่าอายตนะรับสัมผัสของมนุษย์เรานี่มีขอบเขตและความสามารถจำกัด ยกตัวอย่างเช่นว่า ถ้าจะเปรียบกับดวงตาของคนกับดวงตาของแมว ดวงตาคนก็สู้ตาแมวในเวลากลางคืนไม่ได้ ตาแมวเอาไปปล่อยไว้ในห้องมืดมันก็เห็นสารพัด ถ้าเอาคนไปปล่อยไว้ในห้องมืดไม่มีแสงสว่างเลย เราก็เหมือนคนตาบอด เพราะฉะนั้นเอาคุณสมบัติของตาคนกับตาแมวมาวัดกันแล้วในที่มืด ตาคนสู้ตาแมวไม่ได้ เอาคุณสมบัติของตาคนตาแมวมาวัดกันในที่สว่าง ตาแมวสู้ตาคนไม่ได้เพราะว่าตาคนนั้นน่ะเห็นได้ชัดเจนกว่าตาแมว เห็นได้ไกลกว่าตาแมว นี่แปลว่าคุณสมบัติทางอายตนะมีการจำกัดไม่เหมือนกัน หรือแม้แต่ทางด้านฆานประสาท เช่นว่าจมูก การดมกลิ่น จมูกมนุษย์นี่สู้จมูกของสุนัขไม่ได้ ไม่มีทางได้สู้เลย สุนัขสามารถที่จำติดตามกลิ่นได้ในระยะทางตั้งหลายๆ กิโลโดยที่มันจดจำของมันไว้ มันทำสัญญาอะไรของมันไว้ มันสามารถจะกลับไปสู่จุดต้นตอเดิมของมันได้โดยไม่หลงทาง นี่แปลว่าจมูกสุนัขรับสัมผัสกลิ่นทางฆานประสาทของมันนั้นมีวิสัยคุณภาพสูงกว่าจมูกของคน คราวนี้มองในแง่แห่งกายสัมผัส กายสัมผัสของมนุษย์เรานี้สู้กายสัมผัสของมดไม่ได้ กายสัมผัสของมดมีประสิทธิภาพสูงกว่ากายสัมผัสของมนุษย์เรา เพราะฉะนั้นเพียงแต่มนุษย์กับสัตว์เดรัจฉานที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน ยังมีคุณความสามารถจำกัดทางอายตนะสัมผัสไม่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเราจึงไม่พึงที่จะด่วนตัดสินง่ายๆ ว่าถ้าสวรรค์นรกมีแล้วฉันต้องเห็น ถ้าไม่เห็นแล้วก็แสดงว่าสวรรค์นรกไม่มี ก็สิ่งที่เราไม่เห็นไม่รู้มันมีเยอะแยะ เช่นว่า แมวมองเห็นของบางอย่างในที่มืด เรามองไม่เห็น แล้วเราจะกล่าวบอกว่าของสิ่งนั้นในที่มืดไม่มี ซึ่งผิดหลักแห่งตรรกฉันใด วิสัยของจักษุสัมผัสของมนุษย์ปุถุชนเรานี้ไม่มีฤทธิ์มีอำนาจก็เหมือนกัน เราไม่สามารถจะรับคลื่นสัมผัสจากพวกเทวดาอินทร์พรหมภูตผีปีศาจได้โดยวิสัยธรรมดา เพราะว่าสิ่งที่จะมาให้เราเห็นนั้นน่ะ ภาษาธรรมะเรียกว่าเป็นรูปายตนะ รูปายตนะนี่แปลว่า สี, รูป, วัตถุ ที่จะมากระทบจักษุประสาทเรา ทำให้เกิดจักษุวิญญาณขึ้นมาได้นั้น มาในลักษณะของสี ภาษาธรรมะจึงบัญญัติว่าตาเราเห็นได้คือสี ถ้าไม่มีสีเสียอย่างเดียว ตาเราเห็นไม่ได้ ทั้งๆ ที่วัตถุสิ่งนั้นวางอยู่ต่อหน้าเราก็มองไม่เห็น ทีนี้สีอันนั้นภาษาธรรมะ เรียกว่าวรรณรูป รูปายตนะอันเป็นวิสัยแห่งจักษุที่จะเข้าไปรับรู้นี้เป็นวรรณรูป แล้วธรรมดาสีนี้ทางวิทยาศาสตร์เขาว่ายังไง? วิทยาศาสตร์บอกว่าสีที่แท้จริงไม่มีในโลกหรอก ที่เราเห็นว่ากุหลาบสีแดง มะลิสีขาว ที่เราเห็นสีต่างๆ แม้กระทั่งถึงสีสันต่างๆ ของเสื้อผ้าสีต่างๆ ในโลกถ้าว่าโดยตามสัจจ์ตามจริงสีไม่มี มันมีแต่คลื่น วิทยาศาสตร์ว่าเป็นคลื่นแสงแล่นมา

กระทบ แล้วแต่ช่วงของมัน คลื่นบางอย่างช่วยระยะยาวทำให้เห็นเป็นสีแดง คลื่นบางอย่างมากระทบช่วงระยะสั้นเห็นเป็นสีเหลือง คลื่นบางอย่างมาในระยะเท่านั้นเท่านี้เห็นเป็นสีน้ำเงิน สีเขียว สีแสด เพราะฉะนั้นคลื่นนี่แหละมากระทบแล้วที่พุทธศาสนาเราเรียกว่ารูป คำว่ารูปนี้รูปธาตุในพุทธศาสนาไม่ใช่ความหมายเป็นเพียงแต่วัตถุธรรมอย่างเดียว แม้พลังงาน แม้พลังคลื่นก็เป็นรูป รูปธาตุหรือรูปายตนะด้วย

อันนี้เราจะเห็นว่า ความก้าวหน้าของธรรมะในพุทธศาสนาเราล้ำยุคกว่าวิทยาศาสตร์ เพราะว่าเป็นผลงานของสัพพัญญุตญาณ ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้ค้นคว้ามาก่อนหน้าวิทยาศาสตร์จะรู้ข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ถึง ๒๕๐๐ กว่าปี อันเป็นพุทธคุณที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง ก็เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่จะมากระทบเราทางตานั้น มันมาในรูปของคลื่นสั้นบ้าง คลื่นยาวบ้าง คลื่นช้าบ้าง คลื่นเร็วบ้าง อย่างนี้แล้ว คลื่นบางชนิดที่มันมีอยู่รอบตัวเรากระทบตาเราวันยังค่ำคืนยังรุ่ง แต่เราไม่เห็นก็มี คลื่นชนิดนั้นเรียกว่าอะไร คือ อุลตราไวโอเลต แสงอุลตราไวโอเลตภาษาวิทยาศาสตร์ว่ามีอยู่ในโลก เวลานี้ก็มีคลื่นชนิดนี้ สีชนิดนี้ แต่เรามองไม่เห็นทั้งๆ ที่ตาเราไม่บอด มองจ้องมันก็ไม่เจอ แล้วเราจะปฏิเสธว่าคลื่นอุลตราไวโอเลตไม่มีได้ไหม? ไม่ได้ ไม่ใช่ว่าเมื่อเราไม่เห็นแล้วปฏิเสธสิ่งนั้นว่าไม่มี ถ้าหากว่าเราอยากจะเห็นคลื่นอุลตราไวโอเลตหรือ เราต้องมีเครื่องอุปกรณ์ช่วยทางจักษุสัมผัสของเราให้มีประสิทธิภาพสูง เราจึงสามารถจับแสงของคลื่นอุลตราไวโอเลตได้ฉันใด เราจะเห็นนรกสวรรค์ภูตผีปีศาจเทวดาได้ ก็ต้องสร้างประสาทพิเศษ สร้างอุปกรณ์พิเศษที่จะเป็นสื่อนำจักษุสัมผัสของเราไปประจบกับรูปายตนะของเทวดา อินทร์ พรหม ยมยักษ์เหล่านี้ได้ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นในประเด็นนี้เราก็หักได้ข้อหนึ่งว่า ข้อสมมติฐานของพวกที่ไม่เชื่อนรกสวรรค์ บอกว่านรกสวรรค์ถ้ามีฉันต้องเห็น เทวดาผีสางมี ทำไมฉันมองไม่เห็นล่ะ ข้อนี้ก็เป็นอันว่าพับผ่านไปได้แล้ว เถียงไม่ขึ้น เพราะว่าสิ่งที่มองไม่เห็นน่ะเยอะแยะทั้งที่เราตาไม่บอด แต่เราก็มองไม่เห็น นักวิทยาศาสตร์ที่เขามีความรู้ดีเขาจึงไม่กล้าค้านว่าสวรรค์ไม่มีนรกไม่มี เขาไม่กล้าค้านหรอกอย่างมากเขาก็เพียงแต่บอกว่าสวรรค์กับนรกน่ะเป็นสิ่งซึ่งความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังพิสูจน์ค้นคว้าไปไม่ถึง ตอบอย่างนี้เป็นการตอบอย่างไม่เสียภูมินักปราชญ์ พวกที่เป็นนักวิทยาศาสตร์ปลอมหรือวิทยาศาสตร์เทียมพวกนี้ต่างหากล่ะที่รีบตอบว่าไม่มี เพราะฉันไม่เห็นพิสูจน์ไม่ได้ อย่างนี้เป็นต้น นี่เป็นประเด็นแรก

ประเด็นที่สอง และถ้าอย่างนั้น ถ้าหากว่ายอมรับว่านรกสวรรค์มีล่ะ มันตั้งอยู่ที่ไหน? นรกสวรรค์มีมันจะไปตั้งอยู่ที่ไหน? ความจริงภูมิของนรกสวรรค์นี้ทางพุทธศาสนาเราแยกเป็น ๓ ประเด็นด้วยกันนะครับ ข้อต้น เมื่อมีคนมาถามพระพุทธองค์ว่านรกสวรรค์มีจริงไหม? พระพุทธเจ้าจะพิจารณาว่าคนตั้งปัญหานี้ เขาถามด้วยความสงสัยอยากรู้จริงๆ หรือถามเพื่อที่จะชวนวิวาท ถ้าหากเป็นคำถามที่ตั้งขึ้นจะชวนวิวาทอย่างนี้แล้วพระศาสดาไม่ทรงตอบ เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสแล้วว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์ที่เราประพฤตินี้ ไม่ใช่ประพฤติ

เพื่อจะหลอกลวงคน ไม่ใช่เพื่อจะตั้งตัวเป็นเจ้าลัทธิสำหรับแก้วาทะอย่างโน้น แก้วาทะอย่างนี้ โต้แย้งกัน เราประพฤติพรหมจรรย์อันนี้มิใช่เพื่อลาภ สักการะ ชื่อเสียง ไม่ใช่ทั้งนั้น แต่ที่แท้ พรหมจรรย์นี้ตถาคตบัญญัติและสั่งสอนพวกเธอก็ด้วยมีวิราคะเป็นแก่นสาร มีวิมุตติเป็นแก่นสาร มีนิโรธะ มีนิพพานเป็นแก่นสาร พระพุทธเจ้าพระองค์ประกาศเจตจำนงของพระศาสนาออกมา อย่างนี้ เพราะฉะนั้นใครก็ตาม ถ้าหากว่าตั้งปัญหาประเด็นแบบชวนวิวาทแล้ว เป็นอันยกเลิกไม่ ตอบหมดเลย แต่ถ้าตั้งปัญหาประเด็นที่เรียกว่าอยากรู้จริงด้วยความสงสัยจริงๆ อย่างนี้แล้วจะ ทรงตอบ แล้วก็ตอบออกเป็น ๓ นัยยะ วิธีการตอบปัญหาแบ่งเป็น ๓ นัยยะนี่แหละ พระองค์ได้ตรัส บอกว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นวิภัชวาที หาใช่เป็นเอกังสวาทีไม่ ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็น กรรมวาที เป็นวิริยวาที คือว่าเป็นผู้ที่กล่าวว่ากรรมมี ความพากเพียรเพื่อความหลุดพ้นทุกข์มี แล้วก็เป็นผู้กล่าวจำแนกตามเหตุการณ์ อย่างประเด็นที่ถามว่านรกสวรรค์มีไหมอย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงใช้วิภัชพยากรณ์ คือว่า ๑ ต้องแบ่งว่านรกสวรรค์น่ะมีทั้งที่เป็นปัจจุบันและที่เป็น สัมปรายภพ เฉพาะประเภทที่เป็นปัจจุบันน่ะยังแบ่งอีกเป็น ๒ คือ

๑. ได้แก่สวรรค์ในอก นรกในใจ ประเภทนี้พระองค์ทรงชี้นรกสวรรค์อยู่ที่อารมณ์ทางทวาร ทั้ง ๖ คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าไปเสพอารมณ์ชนิดใดอันเป็นที่ตั้งแห่งความสุขความ โสมนัสปรีดานั่นแหละเป็นสวรรค์ ตรงกันข้าม ถ้าหากว่าอารมณ์ที่มาให้เราเสพเป็นที่ตั้งแห่ง ทุกขเวทนาหรือโทมนัสเวทนาแล้ว อันนั้นเป็นนรก เพราะสวรรค์ก็ตาม นรกก็ตาม คุณสมบัติอยู่ ที่ว่าความเพลิดเพลินหรือความทุกข์เข็ญของอารมณ์ทางทวาร ๖ ใช่หรือไม่ เราตัดสินความสุขกับ ความทุกข์น่ะ ไม่ใช่ตัดสินที่วัตถุว่าต้องตึกหลังใหญ่ๆ ถึงจะเป็นความสุข มหาเศรษฐีที่อยู่ตึกหลัง ใหญ่ๆ นอนก่ายหน้าผาก ลืมตาโพลงมีเยอะแยะไป เพราะฉะนั้นตึกใหญ่ๆ นี่ก็ไม่ใช่สุขจริงๆ มันเป็น อุปกรณ์ของความสุข แต่ก็ไม่ใช่ตัวความสุข เรากล่าวบอกว่าคุกตะรางเป็นความทุกข์มหันต์ แต่ นักโทษที่เห็นคุกเป็นวิมานก็มี ถึงกำหนดเขาปล่อยออกมาวันนี้แล้วอ้อนวอนบอกว่าออกไปทำมา หากินลำบาก เดี๋ยวจะต้องไปแก่งแย่งเขากิน สมัครงานก็หายาก ยิ่งเขารู้ว่าเป็นคนขี้คุกขี้ตะราง อย่างนี้แล้วใครเขาอยากจะรับกัน ไม่อยากรับ ลูกเต้าก็ไม่มีแล้ว เมียก็ไปมีผัวใหม่แล้ว พ่อแม่ก็ตาย หมดแล้ว เพราะฉะนั้น อย่าเลย จะขอสมัครอยู่ในคุก กินข้าวหลวงฟรีเถอะ อยู่บ้านฟรี กินข้าวหลวง ฟรี ใช้น้ำประปา ไฟฟ้าฟรี เสื้อผ้าก็หลวงแจกฟรี ขออยู่ที่นี่ต่อไปดีกว่า หลวงก็ไม่ยอม บอกไม่ได้ แกพ้นโทษแล้ว แทงบัญชีขาดแล้ว ออกไป อ้ายหมอนั่นพอออกจากคุกก็รีบหาไม้ไปตีกะบาลหัวคน เข้า เพื่อที่จะหาเหตุให้ตำรวจจับมาเข้าคุกใหม่ ตำรวจบอกว่าทำไมเจ้าเพิ่งปล่อยเมื่อเช้านี้ บ่ายนี้ เห็นหน้าบนโรงพักอีกแล้ว มันเรื่องอะไร นักโทษก็บอกว่าเรื่องมันมีอย่างนี้แหละหมู่ เพราะเหตุที่ว่า การครองชีพก็ลำบาก เมียก็ไปมีครอบครัวใหม่แล้ว ไม่มีญาติโกญาติเกที่ไหนแล้ว เพราะฉะนั้นขอ กลับคืนมาที่นี่ เมื่อไม่ให้อยู่กันดีๆ ก็ต้องหาเหตุเป็นอาชญากรรมอยู่คุกต่อไปน่ะซี เพราะฉะนั้น ความสุข ความทุกข์จึงไม่ใช่อยู่ที่ตัวอุปกรณ์แวดล้อม แต่หากว่าอยู่ที่อารมณ์ของจิตใช่หรือไม่?

การตัดสินสวรรค์นรกก็เหมือนกัน อยู่ที่อารมณ์ ถ้าอารมณ์นั้นเป็นที่ตั้งแห่งความโสมนัสเราตัดสินได้ว่าผู้นั้นเสวยสวรรค์ ถ้าอารมณ์นั้นเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัสเราตัดสินได้ว่าผู้นั้นตกนรก แม้จะอยู่ในเวียงวังปราสาทราชฐาน แต่ถ้ามีจิตรุ่มร้อนเหมือนอยู่ในไฟแล้วคนนั้นก็ตกนรกเหมือนกัน นี่เป็นประเภทที่ ๑ นะครับ ที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่าได้แก่สวรรค์ในอกนรกในใจ คือบัญญัตินรกสวรรค์ที่อายตนะ ๖ รับอารมณ์ ๖ อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสบ้าง โทมนัสบ้าง เป็นนรกสวรรค์

ประการที่ ๒ นรกสวรรค์ที่เป็นทิฏฐธรรมเวทนียะ อีกอย่างหนึ่งก็ทรงชี้ไปที่ชีวิตความเป็นอยู่ภายนอกของบุคคลต่างๆ ในสังคม เช่นว่า พระยามหากษัตริย์ เราก็เรียกว่าเป็นเทวดา เป็นสมมติเทพ พระมหากษัตริย์เจ้านายในราชวงศ์เราก็ถือว่าเป็นสมมติเทพ เพราะมีความสุขความเป็นอยู่อุปกรณ์ภายนอกประณีตกว่าชาวบ้านธรรมดาสามัญชน คนที่เป็นทุกขตะเข็ญใจ เป็นง่อยเปลี้ยเสียขา พิกลพิการ วิปริตต่างๆ ลำบากลำบนทรมานอยู่เราก็เรียกกันว่าเป็นนรก เป็นสัตว์นรกเสวยทุกข์อยู่ในนรก อย่างนี้เป็นการชี้สวรรค์นรกในทางวัตถุธรรมภายข้างนอก ชีวิตในสังคมที่เราประสบกันอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน เพราะฉะนั้นนรกสวรรค์ ๒ ประเด็นนี้ก็ได้แก่ นรกสวรรค์ที่เราอาจจะเห็นได้ด้วยตาเนื้อในปัจจุบันทิฏฐธรรมเวทนียะนี้แหละ

คราวนี้มาถึงนรกสวรรค์อันเป็นปรโลกที่เราจะมองด้วยตาเนื้อไม่เห็น แปลว่าจะต้องเป็นเรื่องเกี่ยวกับชาติหน้าจริงๆ แล้ว สวรรค์นรกประเภทนี้เป็นประเภทที่สำคัญมาก เพราะจะต้องอาศัยกรณีแวดล้อมพิสูจน์ต่างๆ ว่ามันตั้งอยู่ที่ไหนนะ ทุกวันนี้ความรู้ทางอวกาศเจริญมากแล้ว บางคนก็บอกว่า เอ...ขี่จรวดขี่เครื่องบินไม่เห็นเจอ ไม่เห็นชนวิมานเทวดาเสียที ก็เคยดูในภาพเขียนตามศาลาตามโบสถ์ตามวิหารเขียนว่าวิมานเทวดาอยู่บนก้อนเมฆ คราวนี้เครื่องบินที่เร็วกว่าเสียง บินเหนือก้อนเมฆ มิหน้ำซ้ำยังมีจรวดบินพ้นโลกตั้งระยะเป็นร้อยๆ ไมล์ด้วย ก็ไม่เห็นวิมานเทวดาไปอยู่ที่ไหน คนโบราณหลอกเอาเสียละมั้งว่าสวรรค์นรกมีจริงนะ ถ้าเราจะไปหาวิมานเทวดาในก้อนเมฆรับรองผิดหวังร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะไอ้เรื่องวิมานเทวดาบนก้อนเมฆน่ะเป็นเรื่องของจิตรกรเขา เขาเขียนด้วยมโนภาพ ความจริงสวรรค์นรกไม่ได้ตั้งอยู่บนก้อนเมฆหรอกครับ **สวรรค์เป็นโลกธาตุโลกหนึ่ง** เป็นดาวดวงหนึ่งคล้ายๆ โลกเรานี่ โลกเราก็เป็นดาวดวงหนึ่งนะครับ เรียกว่าเป็นท่อนหนึ่งของพระราหู

วิชาโหราศาสตร์เขาแบ่งดาวใหญ่ๆ เป็นนพเคราะห์ ๙ โลกเรานี่เป็นดาวราหู ราหูถูกตัดเป็นสองท่อน โลกเรานี่เป็นหางราหูนะ ท่อนตัวท่อนหัวราหูออกไปเป็นอีกโลกหนึ่ง ท่อนหางคือโลกเราที่เราอยู่นี้ เพราะฉะนั้นดาวราหูนี้วิชาโหราศาสตร์เขาทายบอกว่า ถ้าจะทายมัวเมาให้ดูราหู ราหูเสวยอายุเป็นกาลี คนนั้นแปลว่าอยู่ในความหลง จิตใจมัวเมาขุ่นข้อง ไม่มีความสว่างแจ่มใสเลย ถ้าใครราหูเป็นอายุกุมลัคนาอีก คนนั้นก็แย่ มือเมามัว มีโมหคติมาก อย่างนี้เป็นต้น เพราะถ้าเผอิญใครว่าราหูเล็งอายุเล็งลัคนา เล็งจันทร์ อย่างนี้ต้องให้ทายบอกว่าคนนั้นสายตาไม่ดี อาจจะเป็นโรคในจักษุหรืออะไรต่างๆ ก็ว่ากันตามตำราโหราศาสตร์ แต่เอาความว่าโลกเรานี้เป็นท่อน

หางราหู เพราะฉะนั้นสัตว์โลกที่เกิดมาในโลกนี้จึงหลงมัวเมาด้วยโลภมาก โหราศาสตร์เขาว่าอย่างนั้น แต่มันก็ปรับความจริงกับดาราศาสตร์ว่าโลกเรานี้เป็นสะเก็ดของดาวพระเคราะห์ดางมหึมาแตกแยกออกมา และนอกจากโลกเราแล้ว ยังมีดาวพระเคราะห์อื่นๆ ที่คล้ายคลึงกับโลกเรา ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง นับไม่ถ้วนดวง ไม่เชื่อตอนกลางคืนเราก็แหงนคอมองบนท้องฟ้าดูสิจริงไหม? ใครสามารถนับดวงดาวบนท้องฟ้าได้ว่ามีกี่ดวง? รับรองไม่มีใครนับได้ ความจริงมันมีมากกว่าที่เราเห็นเสียอีก ที่เราเห็นแสงดาวน่ะก็ดวงดาวดวงหนึ่ง กว่าจะส่งรัศมีมาให้เราเห็นน่ะต้องเดินทางเป็นล้านๆๆ ปีแสง ล้านๆ ปีแสง หนึ่งวินาทีความเร็วของแสงเดินนะ เดินหนึ่งวินาทีต่อสองแสนไมล์แสงมันเดินเร็วอย่างนี้ ไม่มีอะไรจะเดินเร็วกว่าแสง แสงเดินเร็วยิ่งกว่าเสียงอีก เสียงยังเดินช้ากว่าแสงตามวิชาวิทยาศาสตร์ ฉะนั้น หนึ่งวินาทีน่ะแสงเดินถึงสองแสนไมล์ต่อหนึ่งวินาที เราเห็นดวงดาวดวงหนึ่งเห็นว่ามันระยิบระยับ ท่านทั้งหลายทราบหรือไม่ว่าการที่แสงของดวงดาวนั้นมาสัมผัสกับจักษุประสาทของเรานี้ มันเดินทางตั้งล้านๆๆโกฏิปีของแสงถึงจะมาถึง แต่ถึงกระนั้นเราเองก็แหงนคอทีไรก็เห็นมันระยิบระยับทุกทีในเวลากลางคืนทุกทีเลย หารู้ไม่ว่า นั่นแหละกว่าจะมาเข้าสัมผัสกับจักษุน่ะเป็นโกฏิๆ ล้านปีแสงแล้ว เพราะฉะนั้นอันนั้นก็จักรวาลในสุริยะระบบต่างๆ นี้จึงรูปมือเนกอนันตัง ซึ่งทางวิชาอวกาศและดาราศาสตร์ได้พิสูจน์ไว้แล้ว

ในข้อนี้ หากจะปรับสมมติเข้าเทียบเคียงพระพุทธศาสนาเรา พุทธศาสนาเราก็ก้าวไปลิบลับ พระพุทธเจ้าได้ทรงมีความรู้ในห้วงอวกาศก่อนหน้านักวิทยาศาสตร์ถึงสองพันกว่าปี ตรัสว่ามีจุลสหัสสีโลกธาตุ มหาสหัสสีติสหัสสีโลกธาตุ โลกธาตุน้อยหนึ่งพัน โลกธาตุใหญ่โลกธาตุน้อยอีกสามพัน แล้วก็ยังมีอีก ใช้คำว่าแสนโกฏิจักรวาลอีก คำว่าแสนโกฏิจักรวาลนี่แปลว่าพระพุทธเจ้าทรงรู้แล้วว่ามีดวงดาวต่างๆ เป็นโลกธาตุมากมายในอวกาศนี้นับไม่ถ้วน ก็เมื่อโลกเรายังมีมนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ ทำไมโลกอื่นซึ่งเขามีสิ่งแวดล้อมบางอย่างอาจจะคล้ายคลึงกับโลกเรา จะมีสิ่งมีชีวิตบ้างไม่ได้เล่า เพราะฉะนั้นในข้อนี้ ความเจริญของอวกาศกลับมาพิสูจน์ถึงเรื่องนรกสวรรค์ว่า นรกสวรรค์ที่เป็นภูมิเป็นโลกสัณฐานต่างจากโลกเรานี้มีจริง ไม่ใช่เรื่องโกหกมดเท็จ แต่ว่าไม่ใช่ตั้งอยู่บนก้อนเมฆ เพราะก้อนเมฆเป็นเรื่องใกล้ๆ ไม่ใช่เรื่องไกลอะไร ก้อนเมฆที่เราเห็นทุกชั้นนี้ลอยละล่องอยู่บนท้องฟ้านี่นะ เป็นเรื่องใกล้ๆ ระยะทางเหนือจากโลกเราไม่กี่สิบกิโลเมตรก็ถึงก้อนเมฆแล้ว ขี่เครื่องบินยังเหนือเมฆเสียกว่าอีก บางทีเราขึ้นไปบนยอดเขาสูงๆ ก้อนเมฆยังลอยต่ำกว่ายอดเขาเสียอีก ไม่เชื่อลองขึ้นไปบนภูพานหรือภูกระดึงดูสิ ก้อนเมฆลอยต่ำกว่ายอดเขา เวลามีพยับพโยมเมฆฝนตกนี้ ไอ้ก้อนเมฆพยับพโยมน่ะลอยต่ำกว่าที่เราเหยียบ เพราะฉะนั้นเราจะไปหาวิมานบนก้อนเมฆน่ะไม่เจอแน่ อยากจะเจอวิมานเทวดาต้องไปหาบนดวงดาวอีกโลกหนึ่ง แต่จะไปอย่างไรล่ะ? เวลานี้ไม่ใช่ว่าจรวดยังไปไม่ถึง แค่ดวงพระจันทร์คนก็ยังไปไม่ถึงเลยนี่ แล้วก็อะไรที่จะรับประกันได้ว่าในดาวพระจันทร์จะมีวิมาน เพราะว่าโลกสวรรค์นั้นไกลกว่าดาวพระจันทร์ตั้งกี่โกฏิล้านไมล์ก็ไม่รู้ ไกลกว่ากันมาก สมมติว่าอเมริกาสามารถผลิตจรวดเอาคนออกนอกโลกไปลงดวง

จันทร์ได้ในอีกห้าปีข้างหน้า ตามที่นักวิทยาศาสตร์อเมริกันคาดพยากรณ์ไว้ สมมติว่าอย่างนั้น คราวนี้ถ้าเราจะขี่จรวดจากดวงจันทร์ เอาดวงจันทร์เป็นสถานีกลาง จะไปเที่ยวเมืองสวรรค์ละ ไปค้นคว้าว่าเมืองสวรรค์น่ะมีอยู่ในดวงนพเคราะห์ดวงไหน ขี่ไป เราตายเปล่า จรวดไปไม่ถึง เราตายในกลางจรวดแล้ว เพราะอายุขัยมนุษย์มีจำกัด คนอย่างมากอายุ ๑๒๐ ตาย เป็นอายุกัปปะในสัตว์ในภัทรกัปนี้ อายุสัตว์ในศาสนาพระพุทธเจ้าของเราองค์ปัจจุบันนี้ ๑๒๐ ปี เรียกว่าอายุยืนที่สุดแล้วเป็นกำหนด เป็นอายุขัยของกัลป์ ของมนุษย์ในกัลป์นี้ เรียกว่าอายุขัยของมนุษย์

คราวนี้โลกสวรรค์ต่างจากโลกมนุษย์เราเปรียบว่าห่างกันล้านล้านไมล์ เปรียบว่าห่างกันล้านล้านไมล์เถอะนะ เราขี่จรวดวิ่งไป เหาะไป จรวดสมมติว่าวินาทีหนึ่งมีความเร็วประมาณร้อยไมล์ เราไปตายกลางทางแล้ว แก่หง่อมตายไปเลย ถ้าจะไปถึงก็จะมีแต่จรวดเปล่า เราไม่ได้ตามจรวดไปด้วย มีแต่ศพติดไป อาจจะเหลือแต่โครงกระดูกกองหนึ่งอยู่ในจรวดก็ได้ ไปถึงเมืองสวรรค์แล้ว เพราะฉะนั้นการจะไปเมืองสวรรค์ด้วยการขี่จรวดน่ะรับรองว่าไม่มีทางสำเร็จ เพราะว่าเมืองสวรรค์อยู่ห่างจากโลกมนุษย์นี้หลายล้านหลายโกฏิพันล้านไมล์ อย่างที่ว่ามานี้แหละ วินาทีหนึ่งนะแสงเดินตั้งสองแสนไมล์ นี่เป็นอย่างนี้ ถ้าอย่างนั้นเราจะไปสวรรค์ทางไหนล่ะ? ถ้าไปทางกายไม่ได้อย่างนี้น่ะ ไปได้ทางเดียวคือทางใจ ทางใจนี่แหละ เพราะว่าใจนั้นไม่ได้ถูกอำนาจของเทสะจำกัด เทสะจำกัดใจเราไม่ได้ แต่ว่าใจเองก็ถูกอำนาจกาละจำกัด ถ้าใจไม่ถูกอำนาจกาละจำกัดแล้ว ใจก็เป็นอมตะเป็นนิพพานน่ะสิ ใจยังเกิดแก่เจ็บตายได้ มีอุปปาทะ ฐิติ ภังคะ เพราะฉะนั้นใจจึงเป็นทาสของกาละ แต่ไม่เป็นทาสของเทสะ สมมติว่าเรานั่งที่นี่ เราจะคิดถึงจังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดเชียงใหม่ เมืองนอกเมืองนาที่เราเคยไป เราไม่ต้องเอาใจไปขี่จรวดขี่เครื่องบิน นั่งที่นี่คิดปับก็ถึงปุ๊บ นี่แสดงว่าใจเราน่ะไม่ถูกเทสะจำกัดเลย ไปคล่อง ไปรวดเร็วมาเร็วทีเดียว พระพุทธองค์จึงตรัสว่า **ลหุปริวตฺตํ จิตฺตํ** จิตนี้น่ะเป็นไปอย่างรวดเร็วเชียว ชั่วลัดนิ้วมือเดียวก็ถึง นี่แสดงว่ามันไม่ถูกจำกัดด้วยเทสะ

คราวนี้ถ้าหากว่ากาย กายเราจำกัดด้วยเทสะสิ เรานั่งเก้าอี้ตัวนี้ ใครจะมานั่งซ้อนเราไม่ได้ จะมานั่งตรงที่เรานั่งไม่ได้ นอกจากนั่งซ้อนบนตักเราน่ะสิ นั่งได้ แต่จะมานั่งตรงที่เรานั่งสัมผัสอยู่แล้วไม่ได้ นี่แปลว่า กายน่ะมันเทอะทะ มันจำกัดมันเกะกะรุงรัง เป็นของหนัก แต่ไอ้ใจนี่น่ะ คนร้อยคนพันคนพุ่งใจไปในจุดเดียวกันไม่เกะกะ ไม่เชื่อท่านทั้งหลายลองส่งกระแสจิตไปที่พระพุทธรูปองค์นี้สิ จะเห็นว่าไม่มีเนื้อที่เกะกะใจเราเลย ไม่ว่ากี่ร้อนกี่พันกี่แสนโกฏิดวง ส่งกระแสจิตพุ่งมาที่พระพุทธรูป พระพุทธรูปท่านรับกระแสจิตทุกคนไว้หมด ถ้าหากว่าคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปจะไปนั่งเก้าอี้ตัวเดียวกัน นั่งกันไม่ได้แล้ว เกะกะแล้ว ต้องนั่งซ้อนบนตักแล้ว จะมานั่งบนที่เขานั่งก่อนไม่ได้แล้วนี่แหละจึงแสดงให้เห็นว่า ใจนี้ไม่มีอำนาจเทสะจำกัด แต่ว่าถูกจำกัดด้วยกาละ เพราะฉะนั้นเมื่อเราอยากจะไปสวรรค์ทางกาย ไม่มีทาง เพราะจะต้องไปตายกลางทาง ไปไม่ถึงหรอก มันไกลก็ไปได้ทางเดียวคือทางใจ ทางใจจะไปอย่างไรล่ะ? ก็ต้องใช้เครื่องอุปกรณ์ เหมือนหนึ่งเราจะขึ้น

เครื่องบินก็ต้องอาศัยเครื่องบินเป็นอุปกรณ์ เครื่องบินก็ต้องอาศัยนักบิน อาศัยน้ำมันเป็นอุปกรณ์ มันถึงบินได้ ไม่ใช่ว่ามีเครื่องบินเปล่าๆ แล้วเราจะบินได้เมื่อไรเล่า เราขับเครื่องบินก็ไม่เป็น ขับเครื่องบินเป็นก็ไม่มีน้ำมัน เครื่องบินมันก็ไม่บินให้ เพราะฉะนั้นการไปเที่ยวโลกสวรรค์ก็เหมือนกัน ต้องมีอุปกรณ์ นอกจากมีใจแล้วต้องมีอุปกรณ์ของใจ สำหรับพาเราไปเที่ยว **อุปกรณ์ในที่นี้ก็คือว่าการฝึกจิตตามวิธีของฌาน การฝึกจิตตามวิธีของฌานจนกระทั่งเกิดอภิญญา** เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่าเรื่องของฌานเป็นเรื่องของจิตกรีฑา คือเป็นกีฬาเครื่องเล่นของจิต เหมือนกับเรามองดูเขาเล่นกรีฑาของโลก บางคนก็กระโดดสูงตั้งสองสามเมตร เรากระโดดได้ไหม? ให้เรากระโดดสูงตั้งสองสามเมตร เรากระโดดได้ไหม? เรากระโดดไม่ได้ เพราะเราไม่ได้ฝึกใช่ไหม? บางคนว่ายน้ำว่ายเร็วเพียง ๕ นาทีนี่มีความเร็วเป็นระยะตั้ง ๕ เส้น ๖ เส้น นี่ถ้าเรามาว่ายบ้าง เราไปไม่ไหว เพราะเราไม่ใช่นักกีฬาว่ายน้ำนี่ บางคนขว้างจานได้ไปที่ตั้งไกลๆ ขว้างตั้งห่างกันตั้ง ๒ เส้น ๓ เส้น เราขว้างเองไม่ถึง แค่เส้นหนึ่งก็ไม่ถึงแล้วสุดกำลังของเรา เพราะอะไร เราไม่ใช่นักขว้างจาน เราไม่ได้ฝึกในทางขว้างจาน บางคนวิ่ง วิ่งทน วิ่งมาราธอน วิ่งทน เขาอาจจะวิ่งรอบสนามหลวงตั้งสามรอบ ของเราล่ะ แค่ครึ่งรอบก็แย่แล้ว อย่าว่าแต่สามรอบเลย ไปไม่ไหว บางคนไต่เส้นลวดเท่านิ้วหัวแม่มือเขาเดินสองขาไต่สบาย ข้ามตึกหลังหนึ่งไปยังตึกอีกหลังหนึ่ง ตึกสูงลิ่ว ๑๐ ชั้น ๒๐ ชั้น เอาเส้นลวดขึงจากตึกฟากนี้ไปตึกฟากโน้น แล้วก็เดินไต่ไป มิหน้ำซ้ำก็ยังปล่อยมืออีก ไม่มีเครื่องอุปกรณ์ ทำไมเขาไม่พลัดตกลงมา เราเองเดินท้องร่องสวน ต้นหมากต้นหนึ่งยังตกโครมลงไปในท้องร่อง ทำไมเป็นอย่างนั้น นี่แสดงว่ากำลังใจการฝึกนี่ คนฝึกกับคนไม่ฝึกมันมีความสามารถต่างกันฉันใด ผู้ที่ฝึกจิตเล่นจิตกรีฑาบ่อยๆ จนกระทั่งมีวสีความเชี่ยวชาญในฌานมากๆ แล้ว ผู้นั้นก็อาจจะทำสิ่งซึ่งคนธรรมดาทำไม่ได้ มองเห็นเป็นเรื่องเหลือวิสัยไป คือว่ามีทิพยจักษุ มีทิพยโสต อาจจะติดต่อโลกทิพย์กายทิพย์ได้ ฉันใดก็ฉันนั้นเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น เราจงมีความไว้วางใจเถิดว่าสวรรค์มีจริงแน่ ยิ่งวิทยาศาสตร์เจริญมากเท่าไรก็ยิ่งพิสูจน์ความจริงว่าสวรรค์มี ไม่ใช่ว่าไม่มี ก็เมื่อสวรรค์มีจริงแล้วสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสวรรค์คือนรกทำไมจักมีไม่ได้ นรกก็คืออีกโลกหนึ่งเหมือนกัน อีกดาวพระเคราะห์อีกดวงหนึ่งเหมือนกัน แต่ว่าเป็นดาวพระเคราะห์ที่มีอุตุนิยมไม่ดี อุณหภูมิก็ไม่ดี อาหารก็ไม่ดี ดินฟ้าอากาศก็ไม่ดี ใครไปเกิดที่นั่นก็ทรมาทรกรรมด้วยดินฟ้าอากาศ ด้วยอุตุ ด้วยการหาอาหารบริโภค หาฝืดเคืองลำบากอดแห้งอดแล้ง อดๆอยากๆ กินกรวด กินดิน กินทราย กินอิฐ กินปูน กินของร้อน กินของสกปรก กินพวกนี้ ไม่เหมือนกับพวกที่ไปเกิดในโลกสวรรค์ กินอาหารที่เป็นของประณีตเป็นของทิพย์ เพราะฉะนั้นนรกก็ได้แก่โลกทรมานที่ไปเกิดขึ้นแล้วก็เริ่มทรมานด้วยชีวิต ความเป็นอยู่ลำบากลำบนวิกลวิการต่างๆ นานา เพราะอำนาจดินฟ้าอากาศที่โหดร้ายทารุณ อำนาจแห่งสังคมที่โหดร้ายทารุณ อำนาจความเป็นอยู่ที่โหดร้ายทารุณ ท่านจึงเรียกว่าโลกนั้นเป็นนรกอย่างกับคำว่าตายแล้วตกใต้เถรอเวจี ให้ไฟลุกเผาไหม้ตลอดกัปตลอดกัลป์ พูดอย่างนี้เป็นคำอุปมา ความจริงใต้เถรอเวจี

นรกก็คือว่าเป็นโลกๆ หนึ่งที่อากาศแสนจะร้อนเหลือหลาย ใครไปเกิดที่นั่นแล้วต้องถูกดินฟ้าอากาศเผาผลาญกายเผาผลาญใจ ไม่มีความสุขชั่วมื้อชั่วยาม ไม่มีเลย นี่แหละอเวจีนรกล่ะ สมมติว่าไปเกิดในโลกที่มีภูเขาไฟเยอะๆ ดีไม่ดีก็ตกนรก เขาเรียกว่าตกนรกกระทะทองแดง ตกหลุมถ่านเพลิง นรกหลุมถ่านเพลิงหมายความว่าไปเกิดในโลกดาวเคราะห์ที่มีแผ่นดินไหวบ่อยๆ และมีภูเขาไฟระเบิดบ่อยๆ มองไปสารทิศมีแต่ภูเขาไฟลูกนั้นก็กำลังคุ ลูกนี้ก็กำลังคุ ลูกโน้นก็กำลังคุ ดีไม่ดีเดินไปสองก้าวก็แผ่นดินแยก ตกหลุมไป ไฟกรดในใต้โลกมันพุ่งขึ้นมาเผาผลาญไหม้มอดไปหมด นี่แหละเรียกว่านรกหลุมถ่านเพลิง

นรกป่างิ้วต้นงิ้วนะ ทำผิดศีลข้อกาเม ไปตกนรกป่างิ้ว ก็หมายความว่าไปเกิดในดาวพระเคราะห์ที่อุดมไปด้วยป่า ป่าไม้ ป่าไม้โบราณ ป่าไม้โบราณสมัยหลายล้านปี แต่ละต้นแหงนคอตั้งบ่ามองไม่เห็นยอด เวลานี้ไม้โบราณไม่ต้องไปหานรกงิ้วดูหรอก โลกมนุษย์เราก็มี ต้นไม้โบราณอย่างที่ว่า ในแคนาดา ประเทศแคนาดากับสหรัฐอเมริกา มีต้นไม้ยักษ์ชนิดหนึ่งเรียกว่าต้นซีคอยยา เฉพาะลำต้นของมันนะ เจาะเป็นอุโมค์รถเก๋งสวนกันได้ ๓ คันสบายๆ ท่านทั้งหลายเชื่อไหมว่าต้นไม้ต้นหนึ่งในอเมริกาในแคนาดานี่ โพรงของมันเขาตัดถนนทะลุโพรงไม้ต้นนี้ รถเก๋ง ๓ คันสวนกันไปสวนกันมา เข้าๆออกๆ สบายๆ แล้วยอดของมันหรือแหงนคอตั้งบ่า มองไม่เห็น หายไปในทิวเมฆ ต้นซีคอยยามีในอเมริกากับแคนาดา รัฐบาลของแคนาดากับอเมริกาเขารักษาเป็นป่าสงวนเอาไว้เพราะว่าต้นไม้ชนิดนี้เป็นพืชพันธุ์ของต้นไม้ยักษ์สมัยโลกล้านปีสืบทอดมา ตานี้ไอ้ต้นงิ้วอย่างนรกฉิมพลี ที่ว่าป่าไม้งิ้วนี้ก็ได้แก่ไปเกิดในโลกยุคดึกดำบรรพ์ ดาวพระเคราะห์ที่มีความเจริญยุคดึกดำบรรพ์ วิวัฒนาการยังไม่ถึงขั้นความเจริญอย่างโลกมนุษย์เรา แล้วก็เป็นป่าไปหมดเป็นป่าไม้หนาม หนามแต่ละอันนี้ยาวตั้ง ๒ ศอก ๓ ศอก ธรรมดาต้นงิ้วในบ้านเราไม่มีหนามยาว ๒ ศอก ๓ ศอกหรอก แต่ว่าไอ้ต้นไม้ยักษ์ในโลกที่ว่านี้หนามมันยาวตั้ง ๒ ศอก ๓ ศอก สัตวโลกที่ไปเกิดในแดนนั้นจะหากินก็แสนจะลำบาก ต้องปีนป่ายต้นไม้ประเภทนี้ขึ้นไปหากิน ก็ถูกหนามงิ้วนั่นแหละมันทิ่มตำเอาตาย เรียกว่าตกนรกป่าไม้ฉิมพลี ตกนรกต้นงิ้ว ปีนต้นงิ้ว ฉะนั้นเรื่องนรกสวรรค์เป็นเรื่องจริง เพียงแต่ว่าเราต้องรู้จักอ่าน รู้จักถอด โดยเอาหลักความรู้ของดาราศาสตร์วิทยาศาสตร์มาปรับแล้ว เราจะเชื่อมั่นว่าเรื่องของปรโลกนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องนิยายเลย เป็นเรื่องจริงแล้วความรู้พวกนี้ใครรู้ ผู้ที่รู้คือผู้ที่มีทิพยจักษุญาณ ตั้งแต่พระพุทธองค์ลงมา แม้กระทั่งฤษีชีไพรนอกศาสนาที่เขาทำอภิญญาได้โลกียอภิญญา เขาก็รู้เห็นแล้ว ไม่ต้องโลกุตตรหรอก เอาแค่โลกียอภิญญานี่แหละเขารู้เห็น เมื่อเขารู้เห็น เขาก็มาถ่ายทอดให้เราฟังว่ามีนะ นรกอย่างนั้นน่ะ นรกทุกข์ สวรรค์สบาย ถ่ายทอดให้เราฟัง

อย่างว่าเทวดากินอาหารทิพย์ ไม่ต้องหุงหาอาหาร นั่งเฉยๆ ก็อิ่ม อยากจะกินอาหารก็ลอยมา อิ่มทิพย์ ฟังดูคล้ายๆ เป็นเรื่องนิยาย แต่ปัจจุบันนักวิทยาศาสตร์กำลังจะทำให้เราอิ่มทิพย์แล้ว ท่านทั้งหลายทราบไหม? นักวิทยาศาสตร์ในเยอรมันเขาค้นพบ บอกว่าในอากาศที่เราหายใจนี่มี

วิตามินเยอะแยะ เขาว่าเขากำลังสกัดวิตามินในอากาศให้เรากิน ต่อไปนี้เราไม่ต้องไปปลูกผักปลูกหญ้า ทำไร่ทำนาให้ลำบากแล้ว โลกของเราในอนาคตความเจริญของวิทยาศาสตร์ซึ่งเขากำลังค้นคว้าอยู่ เขาจะสกัดเอาวิตามินในอากาศนี่มาเป็นอาหารเราแล้ว ใครอยากกินก็อ้าปากขึ้น มองในอากาศ แล้วใช้เครื่องสกัดนี้สกัดแผล็บเดียวแค่ไม่ถึงวินาที แล้วหุบปาก หุบเอาแต่ลมเข้าไป พอหุบลงกลืนไปในท้องเรา อิ่มขึ้นมาทันที สบายกันมื้อหนึ่ง อิ่มไปได้ๆ วัน กิริยาอย่างนี้คล้ายๆ กับแม่หนุมาน-นางสวาหะ ยืนขาเดียวกินวาตา กินลมอิ่ม เรื่องนิยายกลายเป็นเรื่องจริงแล้ว ท่านทั้งหลายทราบไหม วิทยาศาสตร์เขาพิสูจน์แล้วว่า ในอากาศมีวิตามินเยอะแยะเลย เพราะฉะนั้นเทวดาอิ่มทิพย์คืออิ่มอย่างนี้ ท่านอิ่มด้วยวิธีนี้ คือวิตามินมันมี ไม่ต้องไปกินอะไร ไม่ต้องไปทำไร่ไถนาปลูกผักให้ลำบาก เพียงอ้าปากกินก็อิ่มแล้ว อาหารทิพย์สำเร็จรูปปรุงมาเลยในอากาศ หมายความว่า โลกสวรรค์วิทยาศาสตร์เขาล้ำยุคยิ่งกว่าโลกเราตั้งกี่โกฏิเท่าก็ไม่รู้ในโลกสวรรค์ ส่วนโลกนรกน่ะเป็นที่ด้อยพัฒนา ไม่มีความเจริญด้านวิทยาศาสตร์ มิหนำซ้ำยังถูกดินฟ้าอากาศสิ่งแวดล้อมลงโทษ ต้องให้มีความเป็นอยู่อย่างทรมาทรกรรม เราจึงเรียกว่าโลกนรกมนุษย์เราเป็นก้ำกึ่งของสวรรค์และนรก คือว่ามีทั้งสุขอนันต์และทุกข์มหันต์ในโลกเรา

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จึงต้องมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ ถ้าไปตรัสรู้ในโลกสวรรค์ ไปสอนให้เทวดาฟัง ให้เห็นทุกข์ ให้อนิจจัง เทวดายากที่จะเห็นได้ เพราะแต่ละองค์แต่ละองค์อายุยืนกันเหลือเกิน เทวดาชั้นจตุมหาราชิกาชั้นต่ำสุด วันหนึ่งคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจตุมหาราชิกาซึ่งเป็นชั้นต่ำของสวรรค์นะ เท่ากับ ๕๐๐ ปีในเมืองมนุษย์ เรา ๕๐๐ ปีตายแล้วเกิดไม่รู้กี่ชาติ เทวดาในชั้นจตุมหาราชิกาเพิ่ง ๒๔ ชั่วโมง เพราะฉะนั้นจะไปเทศนาสั่งสอนพวกเทพพวกพรหมบอกว่า รูปํ อนิจฺจํ สงฺขารา อนิจฺจํ พวกนี้ยากที่จะหยั่งถึงธรรม นอกจากเทวดาที่มีสัมมาทิฏฐิได้สร้างบารมีมาแต่โลกมนุษย์ติดตัวขึ้นไปแล้ว อย่างนี้แหละก็เห็นธรรมได้ง่าย ถ้าหากว่าเป็นพวกที่ประมาทเป็นพวกที่ไม่ใช่สัมมาทิฏฐิมาก่อนแล้ว ไปเกิดเป็นพวกกายทิพย์แล้วละก็ยากนักที่จะเห็นในเรื่องอนิจจังได้ เพราะความที่อายุของโลกสวรรค์น่ะมันยืนมาก มูลเหตุที่ยืนมากน่ะไม่ใช่อะไรหรอก เกี่ยวกับการหมุนรอบตัวเองของดาวพระเคราะห์ดวงนั้น บางดวงหมุนช้าไป บางดวงหมุนเร็ว โลกเรากำหนดวันเดือนปีด้วยอะไรล่ะ? ด้วยการหมุนใช่ไหม? หมุนรอบตัวเอง ๒๔ ชั่วโมงเป็นหนึ่งวัน หมุนรอบดวงอาทิตย์ ๓๖๕ วันเป็นหนึ่งปี ดาวพระเคราะห์บางดวงกว่าจะหมุนรอบพระอาทิตย์กินเวลาโลกเรา ๑๑ ปีเศษ ดวงพฤหัสฯ นี่น่ะใหญ่กว่าโลกเราตั้งพันเท่า ใหญ่มหึมากว่าโลกเราตั้งพันโลกเท่าดาวพฤหัสดวงหนึ่ง ดาวพฤหัสหมุนรอบดวงอาทิตย์ ๑๑ ปีเศษ ถ้าเราไปเกิดในดาวพฤหัสแล้ว ๑ ปีของดาวพฤหัสจะเท่ากับ ๑๑ ปีเศษของโลกเรา นี่ดาราศาสตร์เขาพิสูจน์มาอย่างนี้ จะป่วยกล่าวไปไยกับโลกสวรรค์ ซึ่งห่างจากโลกเราแสนโกฏิ อายุก็ต้องยืนเป็นธรรมดาสิ เพราะมันเกี่ยวกับการหมุนเวียนรอบตัวกับดวงพระอาทิตย์เป็นเกณฑ์

เพราะฉะนั้น ดาราศาสตร์ยิ่งเจริญก็ทำให้เรายิ่งเชื่อว่านรกสวรรค์ที่เป็นปรโลกน่ะมีจริงๆ ใครเชื่อเรื่องนี้คนนั้นก็มีกัมมัสกตาญาณ เป็นโลกียสัมมาทิฏฐิ สัมมาทิฏฐิซึ่งเป็นองค์ของมรรคในมรรคมีองค์ ๘ นั้น ท่านจัดเป็นโลกียทิฏฐิอย่างหนึ่ง โลกุตตรสัมมาทิฏฐิอย่างหนึ่ง โลกียสัมมาทิฏฐินั้นคือกัมมัสกตาญาณหนึ่ง ตถาคตโพธิสัทธาหนึ่ง ความที่มีญาณทัสสนะแทงทะลุเห็นอริยะ ๔ เป็นโลกุตตระสัมมาทิฏฐิ เพราะฉะนั้นชาวพุทธทั่วไปจึงควรที่จะปลูกโลกียสัมมาทิฏฐิ คือความเชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตัว ใครทำดีได้ดี ใครทำชั่วได้ชั่ว

จังหวะของกรรมดีกรรมชั่วจะให้ผลนั้น อยู่ที่คิวของมัน เพราะว่าเราทำกรรมดีกรรมชั่วมามากมายอเนกอนันต์นับไม่ถ้วนชาติ มันก็มีคิว ต้องต่อคิวกันสิ จะมาให้ผลทันตาเราไม่ได้หรอก ไม่ใช่ว่าตักบาตรทอดกฐินวันนี้แล้วอธิษฐานว่าพรุ่งนี้แทงลอตเตอรี่ถูกที่หนึ่งเถอะ แล้วพอไม่ถูกก็มาโทษบอกว่าบุญไม่เห็นได้ผลบุญเลย ไม่ถูก มันอยู่ที่คิว ก่อนที่จะถูก เราต้องรอคิวเสียก่อนว่าบางทีกรรมชั่วเราทำมาก คิวของกรรมชั่วต้องเรียงมาตั้งเป็นชาติๆ รอเราอยู่ เราก็ต้องชดใช้หนี้มันก่อนสิ คิวดีก็ไปรอเราโน้นแน่ะอีกร้อยชาติข้างหน้าไปรอเราโน่น เราก็ต้องใจเย็นรอคิวไป ใครก่อนใครหลังสิ เหมือนเราทำกรรมชั่วเหมือนกันแหละ วันนี้ไปปล้นเขา ปิดบังหลักฐานได้ก็หัวเราะชอบใจว่าตำรวจไม่รู้ เราไม่ต้องเข้าคุก เพราะฉะนั้นใครทำชั่วก็ไม่ได้ผลชั่ว ไม่จริงหรอก ศาสนาสอนไม่จริง อย่างนี้แปลว่าคิวดีของเราน่ะยังให้ผลอยู่ คิวชั่วยังมาไม่ถึง ก็เหมือนเราตีตั๋วนี่แหละ เราไปช้าก็ต้องไปยืนหลังเขา ใครไปก่อนก็ไปยืนหน้าเขา แล้วเราจะไปต่อว่า โอ๊ย! ไม่ได้หรอก ไม่ถูก ไม่ต้องไม่ได้ กรรมดีกรรมชั่วมันมีจังหวะจะให้ผล เราปลูกกล้วยปลูกมะละกอ ปลูกพริก ปีหนึ่งก็ได้กินผล ปลูกทุเรียนปีหนึ่งได้กินผลไหม? ไม่ได้ ห้าปี หกปี เจ็ดปี กว่าจะได้กินผลทุเรียน ปลูกมะม่วงสามปี สี่ปี ก็ได้กินผลแล้ว เมื่อปลูกพริกปีหนึ่งห้าหกเดือนก็ได้กินแล้ว สามเดือนได้กินแล้ว ปลูกพริกฉันใด กรรมดีกรรมชั่วก็เหมือนกัน มันมีจังหวะเร็วจังหวะช้า เพราะฉะนั้นเราจึงควรเชื่อกัมมัสกตาญาณว่านรกสวรรค์มีจริงดีกว่า เป็นเครื่องอุ่นใจให้เรามีความหวัง มีความพากเพียรวิริยะที่จะประกอบกรรมดีต่อไป แล้วก็ได้ดี ทั้งในชาตินี้และชาติหน้าด้วย. ขอจบธรรมกถาเพียงเท่านี้ครับ.

